

**Nedslidningen.
Udvalgte kildeklip om danskerne og deres
neutralitetsforsvar under 1. Verdenskrig.**

Redaktør: Michael Hesselholt Clemmesen

Generalmajor Palle Berthelsen

Indholdsfortegnelse

Forord	4
Citater og notater fra tiden	13
De indkaldte, deres opfattelser og vilkår	13
Befolkningen generelt, værter og grundejere	46
Hærens faste befalingsmænd - officerer og underofficerer - deres opfattelse og vilkår	68
Flådens altid opslidende, stedvis upopulære og til tider farlige arbejde	87
Anders Ravn Sørensen: Belastningen som afspejlet af pressen i 1915 og 1917	102
De forskellige belastningstyper	102
Økonomiske belastninger	102
Sikringsstyrken	102
Direkte følger af krigshandlingerne	103
Valg af dagblade	103
Analysestrategi	103
August 1914 - overturen	103
De danske dagblade ved 1. Verdenskrigs udbrud	105
Belastninger - i aviserne	107
Udviklingen i de økonomiske belastninger	107
Politiken	107
Nationaltidende	108
Socialdemokraten	108
Østsjællands Folkeblad	109
Delkonklusion, økonomi	110
Sikringsstyrken	111
Indkaldelsen af mandskab	111
Sikringsstyrkens aktiviteter	113
Indkvartering og forplejning	117
Sikringsstyrkens disciplin	119
Delkonklusion, sikringsstyrken	120
Direkte følger af krigshandlingerne	121
Delkonklusion, direkte følger af krigshandlingerne	122
Konklusion	123
Litteratur	123
Kilder	123
Aviser	124
Jens Serritslev: Sikringsstyrken, Regeringen og Folketinget - 1915 og 1917	125
Problemformulering	126
Første delanalyse	126
Hærens materiel- og forsyningssituation	126
Foreløbig sammenfatning af debatsporene	131
Anden delanalyse	132
Den lange vej til chefskifte i eftersommeren 1917	132
Foreløbig sammenfatning af debatsporet 1916 - 17	137
Sammenfatning	139
Endelig sammenfatning af debatsporene	139
Konklusion	140
Litteratur	142
Kilder	142
Samfundsøkonomien under krigen	143
Tabel 1: Udviklingen i priser, nominalløn og realløn 1914 – 1918	143
Prisstigningerne	144
Tabel 2: Årlige absolutte fødevarepriser 1914- 1918	144

Tabel 3: De årlige procentuelle prisstigninger fra 1914.....	145
Reallønsfaldet	145
Reallønsfaldet og de offentlige tjenestemænd.....	145
Tabel 4: Indkomstforskydninger 1914 – 1918. Årsindtægt pr. forsørger i kroner.....	146
Tabel 5: Indeks for realindkomst pr. forsørger	146
Sammenfatning.....	147
Levevilkår for militære tjenestemænd under 1. Verdenskrig.....	147
Litteratur.....	148
Kilder.....	148
Stabssergenten og kaptajnen	149

Billedet viser hærens generalstabschef, generalmajor Palle Berthelsen. Han havde indtil krigen et ry som både 'geled'- og stabsofficer, der gjorde ham til den indlysende kandidat til stillingen som hærens næste ledende general. Han var en aktivistisk leder af indsatsen for Forsvarssagen, en idealistisk-politisk officer. Han forstod Forsvarets rette indretning og anvendelse som så entydig og indiskutabel, at 'Sagen' var naturligt hævet over partipolitik. Berthelsen havde derfor meget tætte bånd til 'Forsvarsvennerne', deres frivillige korps samt til de frivillige forsvarsindsamlinger før og under krigen. Forsvarssagens placering over indenrigspolitik blev stadig bredere anfægtet *uden for* hæren, men i værnets officerskorps dominerede holdningen og førte til urealistiske forventninger og frustrationer.

Hærchefen indtil august 1917, 'Overgeneralen', Vilhelm Gørtz, delte ganske Berthelsen holdning til 'Sagen', men han var en loyal, disciplineret, detaljefikseret, militær bureaukrat, der havde store problemer med at tage beslutninger, manglede karisma og evnen til klar mundtlig fremstilling af en sag. Berthelsen respekterede ham som klogt, fint, humanistisk, ridderligt menneske, men opfattede i øvrigt sin chef som et tøvende, umandigt, let hysterisk skvat uden viljestyrke og handlekraft. Gørtz kunne ikke effektivt forsvare hæren imod presset fra forsvarsminister Munch og flådens karakterstærke og veltalende chef, viceadmiral Kofoed-Hansen.

Chefen i Jylland var den højt begavede, kynisk-skeptiske og apolitiske militærhistoriker August Tuxen, der koldt erkendte virkeligheden og gjorde klart, at 'Forsvarsvennernes' opfattelse var anakronistisk og deres bidrag ineffektive. Efterhånden som Overgeneralens modsætninger til Berthelsen voksede, søgte Gørtz trøst og støtte hos Tuxen, i dennes kyniske og morsomme breve. Tuxen afløste mod sin vilje Gørtz som Overgeneral fra dennes afsked i august 1917 til sin egen afsked i maj året efter.

Det blev derfor Berthelsen, der som Gørtz' ryggrad og indpisker blev den ledende repræsentant for den forsvarsopfattelse, som i slutningen af det foregående århundrede, hvor opfattelsen havde været delt af folkets flertal, var blevet udnyttet af Estrup i sin indenrigspolitiske kamp.

Han blev hovedkraften i hærens indsats for at bevare Sikringsstyrkens størrelse. Han var forsvarsminister Peter Munchs væsentligste modstander, og blev af denne i eftersommeren 1917 sendt til Jylland i stedet som ventet at overtage stillingen som Kommanderende General efter Generalløjtnant Gørtz. Munch beholdt ham i Jylland i maj 1918, da stillingen som kommanderede general igen blev fri.

Berthelsens forsøg på få de andre generaler til stå fast i forsvaret af 'Sagen' og Sikringsstyrken under det stadige pres fra Munch ødelagde hans venskaber, sled dem ned. Han døde kort efter krigen, i marts 1920, som en skuffet og bitter mand.¹

Billedet findes i Rigsarkivet i Forsvarets Portrætsamling.

¹ Denne korte skitse er primært skrevet på grundlag af Tuxen og Gørtz korrespondance i Rigsarkivet og Det Kongelige Bibliotek og Berthelsens erindringer i Rigsarkivet.

Forord

I april 2006 indledte Institut for Militærhistorie på Forsvarsakademiet (nu 'Center for Militærhistorie') et større forskningsprojekt om dansk forsvar under 1909-lovene. Det er planen, at projektet skal føre til udgivelsen af et tobindsværk i slutningen af 2008.

Under arbejdet blev det snart klart, at vedligeholdelsen af neutralitetsberedskabet under Verdenskrigen følte som en meget betydelig belastning, ikke alene for de indkaldte værnepligtige og deres familier, men også for den del af befolkningen, som var 'vært' for forsvarsforberedelserne.

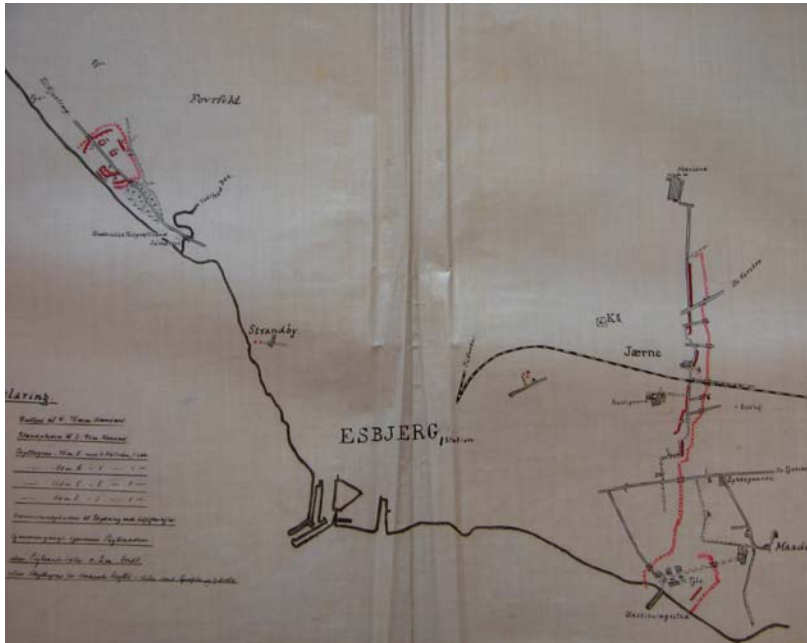
De indkaldte til 13. Bataljon møder den 2. august 1914. Forsvarets Billedsamling.

I forsvarsberedskabets første år, indtil august 1915, varierede værnenes samlede styrke mellem 62 000 og 68 000 - fast personel, indkaldte og værnepligtige under første uddannelse. Heraf var kun ca. 4 000 fra Søværnet, resten indgik i hæren. Idet landets befolkning dengang var på omkring 3 millioner, ville dette med Danmarks befolkning i 2007 svare til omkring 120 000.

De indledningsvise indkaldte kom fra otte årgange. Mandskabet varierede således i alder fra 20 til godt 30 år. Der var mange familiefædre og selvstændige erhvervsdrivende.

I de første måneder blev der gennemført omfattende gravearbejder og etableret store pigtrådsspærringer omkring København for at supplere og forstærke de permanente forsvarsværker. Arbejdet blev i alt væsentligt udført af de indkaldte soldater. Feltbefæstningerne blev i første omgang specielt placeret nord for byen, herunder skyttegrave og pigtrådshegn i Dyrehaven og i Strandvejens villahaver. Hele Øresundskysten fra Klampenborg til Svanemøllebugten samt Amagers kyst ned til Kastrup blev feltbefæstet og havne spærret, og der blev gravet stillinger i en linie øst-vest over Midtamager. Da det blev vinter, blev det nødvendigt at gennemføre et gravearbejde, der var endnu mere omfattende end det oprindelige, for at dræne feltbefæstningerne.

I Jylland blev der gravet skyttegrave og lagt pigtråd ved Esbjerg samt ved overgangsstederne over Limfjorden, herunder også i villahaver i Ålborgs sydkant.

Feltbefæstningerne ved Esbjerg, dels mod Royal Navy's indsejling i Grådyb og dels mod tyskernes mulige forsøg på selv at forsvare Esbjerg.
Rigsarkivet. Detachmentet mod Esbjergs Arkiv.

I 1915 og 1916 blev den store 'Tunestilling' anlagt mellem Køge Bugt og Roskilde Fjord og omfattende feltbefæstninger gravet langs Amagers sydkyst.

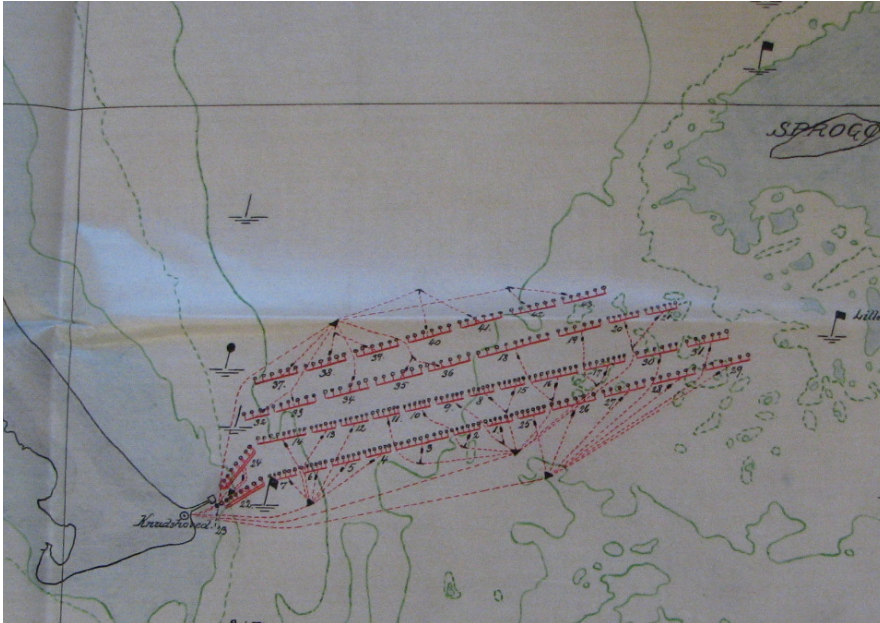
Ud over at grave stillinger gik de indkaldtes tid med vagttjeneste, ved de gravede stillinger, ved jernbanebroer, ved magasiner, i havne, på kyster og ved landegrænsen.

Søværnet udlagde tidligt søminespærringer omkring København, i Storebælt og i Lillebælt. Derefter gik tiden med vagttjeneste ved disse spærringer og ved Jyllands Vesterhavs- og Skagerrakskyster, med fornyelse og supplement af defekte miner, med eftersøgning og uskadeliggørelse af de krigsførendes miner og med at holde sit ofte meget gamle skibsmateriel sejlene.

Flåden skulle igennem perioden hjælpe de mange tusinder af søfarende i de tæt trafikerede farvande, hvor mange fyr var slukket og sømærker fjernet. Farvande som i stigende grad blev lukket af de krigsførende og neutrales minespærringer samtidig med, at et stigende antal drivende miner truede de sejlene og kystbefolkningen. Det var også vanskeligt at holde danske fiskere væk fra fangstområder, der var dækket af danske eller tyske minespærringer.

Opgaverne skulle løses på trods af skader fra de mange kollisioner og grundstødninger. De var fremkaldt af en kombination af rutinerede skibsofficer, den tids endnu vanskeligere havnemanøvrer, afhængigheden af godt sigt ved navigation samt af den endnu unøjagtige opmåling af farvandene. Det var nødvendigt at holde næsten alle fartøjer bemandede og aktive, selv de ældste og teknisk mest ustabile.

Ikke mindst tjenesten på de større enheder var kedelig på grund af den nødvendige hårde rationering af kul, der stærkt begrænsede mulighederne for øvelsessejlad. På de mindre fartøjer blev minejagt et opmuntrende moment.

Vestre Nordre minespærring i Storebælt ved Viceadmiral Kofoed-Hansens død i april 1918.
Rigsarkivet. Flådens Overkommandos Arkiv.

Hærens store indkaldte styrke blev fra starten indkvarteret hos civilbefolkningen, i det første par måneder i Københavns forstæder og provinsbyer, men snart i landsbyer og på gårde omkring byerne. Kvarterværterne på landet havde normalt også ansvar for at bespise soldaterne.

Medens forholdet mellem soldater og lokalbefolkningen i de første måneder var præget af patriotisme, blev forholdet stedvis senere så belastet, at det vel svarede til forholdet til en besættelsesmagt. Belastningen fra kantonnementerne medførte, at man byggede midlertidige kaserner i form af lejre. De først byggede lejre var af god kvalitet, men de midlertidige baraklejre, der blev bygget i slutningen af 1916, var så dårlige, at de blev afskyet af såvel mandskab som befalingsmænd.

Ingen af de to værn havde kadre til at føre og uddanne så store styrker, og dette fik ikke mindst alvorlige konsekvenser for hæren, hvor mange officerer og andre faste befalingsmænd indledningsvis ikke havde rutine i at motivere og disciplinere andet end rekrutter under første uddannelse. Det førte til sammenstød mellem på den ene side usikre og umodne befalingsmænd og på den anden side modvillige, til tider berusede, menige. Disse episoder fandt sted midt i en dybt borgerlig civilbefolkning, der forventede en høflig, moden og værdig optræden mellem landets forsvarere. En 'bedre tone i Hæren' havde allerede før krigen været et stærkt politisk ønske blandt de forsvarsvenlige partier.

De forsvarskritiske partier fik bekræftet deres fordomme. Tonen og de primitive levevilkår var nok mere anstødelig og uacceptabel for de lyttende borgere end for mange af soldaterne. Forholdene for datidens underklasse i by og på land var hårde og uhygiejniske, og tonen og disciplinen på mange arbejdspladser meget brutal i disse 'gode gamle dage'.

De faste befalingsmænd og deres familier blev hårdt ramt af den dyrtid, som beskrives i Jens Serritslevs anden artikel. Dyrtiden ramte ikke mindst hærens befalingsmænd, hvoraf de fleste kom til at leve mere end fire år adskilt fra familien, uden lovens 'Felttillæg' på 50% af lønnen, der effektivt kunne have kompenseret for de ekstra udgifter. Man fik kun det 'Kommandotillæg' på 25%, der normalt var knyttet til korte genindkaldelser.

Værnenes faste personel blev belastet af det meget hårde arbejdspress, der var knyttet til at forvalte og lede en styrke, som var langt større, end det var forudsat, at den lille kadre af officerer og underofficerer skulle klare i længere tid. De således allerede alt for svage kadrer skulle nu også levere befalingsmænd til enheder, som ikke havde været forudset i 1909-lovene: Hærens maskingevær- ('Rekylgevær'-) enheder og begge værns flyenheder. Derudover beordrede kongen nogle af hærens bedste officerer udsendt under Røde Kors til inspektion af de krigsførendes krigsfangelejre.

Næsten alle danskere ventede, at sikringsstyrken efter timer eller få dage ville blive fulgt af en mobilisering, og at krigen derefter, om den ramte Danmark eller ej, ville blive afgjort indenfor fra uger til få måneder. København var forudsat at skulle kunne udholde belejring i op til to måneder.

Men krigen fortsatte i år efter år, og værnenes officerskorps måtte forsøge at opretholde moral og disciplin i en stor styrke soldater og marinesoldater, der aldrig blev andet end civile i uniform, der ønskede og søgte hjemsendelse snarest muligt.

Begge værn måtte hele tiden leve med en velbegundet tvivl om, hvorvidt enhederne kunne løse deres opgaver, hvis landet blev angrebet. Alt for meget af materiellet var forældet, og under krigen var det næsten umuligt at afløse eller supplere med nyt fra udlandet. For hæren var det kritisk, at man kun rådede over en lille del af den håndvåben- og artilleriammunition, der skulle anvendes, hvis landet blev angrebet. Ammunitionen kunne produceres herhjemme, men råmaterialerne skulle skaffes fra udlandet.

Hærchefen, 'Overgeneralen' fra krigens start til august, den samvittighedsfulde, loyale, svage, ret naive, bureaukrat Jens Vilhelm Gørtz. Her ved sit skrivebord i tjenesteboligen i Kommandantgården i Kastellet. Fra general Berthelsens privatarkiv i Rigsarkivet.

Ikke mindst hærens trusselsopfattelse og pessimisme førte til et højt belastningsniveau. Selv langt inde i krigen forventede generalerne, at tyskerne - uden varsel - ville invadere Sjælland eller

bombardere København fra søen. Derfor havde man behov for et højt beredskab. En stor del af styrken blev anvendt på forskellige typer, normalt kedelig, vagttjeneste.

Hæren havde på forhånd opgivet at møde tyske styrker i bevægelig kamp. Hvis den skulle kunne håbe på succes, måtte kampen kunne støttes til omfattende fæstningsarbejder.

Soldaterne i mange enheder blev henvist til en motivationsdræbende vekslen mellem gravearbejde og vagttjeneste.

Trusselsopfattelsen gjorde, at hærens ledelse kæmpede meget længe for et højt styrkeniveau og modsatte sig orlovsordninger, der kunne mindske belastningen. Det sidste var nok i meget høj grad et resultat af en velbegrunnet manglende tillid til, at den 'anti-militaristiske'² - eller som forsvarrets folk benævnte den - 'forsvarsnihilistiske' radikale regering ville mobilisere hæren og gennemføre et egentligt forsvar af neutralitet, national ære og Danmarks selvstændige eksistens, hvis eller når angrebet kom.

Som tiden gik, blev hærens ledelse udsat for konspirationer og åbne angreb i pressen, der svækkede dens position i forhold til den politiske ledelse. På den ene side kritiseredes man for at fastholde den store Sikringsstyrke, hvor tjenestens karakter undergravede soldaternes moral. Fra højrekræfters side blev man angrebet for ikke at stå hårdt mod regeringen. Tjenstgørende officerer konspirerede med ligesindede for at få hærledelsen udskiftet - og i logisk fortsættelse heraf den radikale regering. Forsvarspolitikken i Sikringsperioden var som årene før præget af Provisorietidens had og mistro samt af højrekræfters svigtende forståelse for og accept af det parlamentariske systems magtfordeling og spilleregler.

Den langvarige belastning fra forsvarsberedskabet og dets aktiviteter spillede sammen med reportagerne fra fronterne, der stadig illustrerede den moderne industrikrigs umenneskelige karakter. Virkningen var meget naturligt en stadig svækkelse af den folkelige støtte og tolerance af forberedelserne til at forsvare neutralitet og land, hvis Danmark blev direkte ramt af krigen.

Patriotismen blev gradvis fortyndet af modstanden mod krigen. Fredsmøde på Esbjerg Torv d. 1. august 1916. Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

² Anti-militarisme skal her forstås bredt, som betegnelsen dengang blev anvendt i den danske politiske kamp: Generel modstand imod enhver anvendelse af militære midler i mellemstatslig konfliktløsning. Modstanden var også rettet mod den militære hierarkiske disciplinering af mandskabet og den mobilisering af civilsamfundet, som et forsvar nødvendiggjorde. Neutralitetspolitikken krævede imidlertid selv efter Radikal – og senere Socialdemokratisk opfattelse - en vis form for militært grænsevagt, som eksempelvis rene pacifister ikke fandt acceptabel.

Det var De Konservative og Venstres politikere, der havde dette problem. De - ikke regeringen - havde ansvaret for de gældende forsvarslove. De regerende radikale, der nu administrerede forsvarslovenes tekst, og deres socialdemokratiske støtteparti betragtede forsvarsberedskabet og de afledte belastninger som urimelige og potentielt skadelige.

Det var *forsvarsberedskabet*, der havde skabt belastningen af de mange og lange indkaldelser til hæren og de omfattende feltbesætningsarbejder. Det var en belastning, der blev lagt *oven* på presset fra dyrtiden og mangler fremkaldt af begrænset eller indskrænket import, *oven* på fiskernes og andres indskrænkede erhvervsmuligheder, *oven* på de fra 1917 stadig mere mærkbare rationeringer, *oven* på vreden over de nyriges opførsel og *oven* på tab af skibe og menneskeliv ved minesprængninger og torpederinger.

Forsvarsminister Peter Munch.
Fra Viggo Sjøqvists 'Peter Munch' Kbh. 1976.

Efter krigen kunne den tidligere forsvarsminister Peter Munch under sin ledelse af den kommission, der bl.a. skrev 1909-ordningens historie, diskret dokumentere, at belastningen fra netop forsvarsberedskabet var unødvendig. Krigen ramte jo ikke Danmark direkte, og det kunne beskrives som sandsynligt, at det danske neutralitetsforsvarsberedskab - i modsætning til neutralitets*vagten* ved grænsen, kyster, havne og søterritorium - ikke havde haft nogen indflydelse på dette lykkelige forløb.

Hærens ledelses indsats for at opretholde den stående styrke kom til at belaste både indkaldte, kadre, politikere og befolkning.

Krigens realitet og belastningen fra forsvarsberedskabet nedsled ikke alene forsvarsordningen, men også i meget høj grad dansk forsvarsvilje. Mellemligstidens danske forsvarspolitik og begivenhederne fra september 1939 til april 1940 blev en naturlig følge af og reaktion på belastningen.

Ganske vist levede i hærens officerskorps og andre konservative kredse den indenrigspolitisk set anakronistiske drøm om et *eksistens*forsvar videre. Her havde idéen om et neutralitetsforsvar altid kun været en vej til at skaffe styrker nok til at forsvare landet – mod tyskerne. Man vidste, hvem fjenden var. Men indtil chokket den 9. april 1940 samt Besættelsens pres begyndte at skabe en konkurrerende opfattelse, var støtten til en dansk forsvarsindsats begrænset.

I eftersommeren 1939 var der ingen politiske partier, der argumenterede for opbygningen af et stående forsvarsberedskab på 65 000 mand, eller på de vel ca. 85 000 mand, der da ville have svaret til styrken i Sikringsperiodens første år. Den lille beredskabsstyrke af genindkaldte, der blev etableret, blev flyttet mellem kantonnementer, så den ikke belastede landbefolkningen for meget igen. Ønsket om mindre feltbefæstninger i Sønderjylland blev ignoreret af Krigsministeriet. Feltbefæstninger sås som en provokerende, fjendtlig handling overfor tyskerne. En del af de indkaldte blev hjemsendt, hvilket var begrundet med *'at der baade i Befolkningen og i Rigsdagen var et udbredt Ønske om ikke at holde for store Styrker af ældre Mandskab inde.'*³

De danske politikere havde i 1939 og årene efter fortrængt eller bevidst udelukket muligheden for et genoprettet stående neutralitetsforsvarsberedskab. Det blev dokumenteret af 1945-kommissionens tidsmæssige snævre fokus på begivenheder og beslutninger i dagene umiddelbart før det tyske overfald. På trods af, at kommissionen skulle undersøge *'... samtlige politiske og militære Forhold, som kan tjene til Bedømmelse af, hvorvidt der er Grundlag for at gøre Ansvar gældende over for Ministre eller andre særlig ansvarlige i Forbindelse med Danmarks Besættelse af tyske Tropper den 9. April 1940'*, blev forsvarsbeslutningerne i efteråret 1939 ikke kritisk gennemgået.

Denne lille publikation bringer datidens oplevelser og reaktioner i Sikringsperioden.

Det sker direkte ved klip fra kilder og vidners beretninger og fra samtidige officielle kilder. De eneste metodekrav ved udvælgelsen har været, at det 'tegnede' billede skulle være repræsentativt for udsagnet i den samlede kildemængde fra projektet samt at alle de centrale belastningstyper skulle illustreres.

Endvidere sker det ved analyser af, om og hvorledes belastningen blev beskrevet og behandlet i presse og Folketing.

Ingeniørsoldater i arbejde på Sydager i 1916 fra Peter Thorning Christensen samling.

Vi har overvejet, om belastningen kunne beskrives tilfredsstillende i en indledende artikel, men er nået til den opfattelse, at vi bedst kunne formidle nuancerne ved at lade vidnerne fra samtiden komme direkte til ordre – fra forsvarsminister Peter Munch til de indkaldte værnepligtige.

³ Udtalelse af Alsing Andersen i Betænkning til Folketinget afgivet af Den af Tinget under 15. Juni 1945 nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens § 45, KBH 1945, s. 90.

Begge analytiske artikler er koncentreret om den første store reduktion af Sikringsstyrken, der foregik i 1915, samt den efterfølgende fase i 1917, der brød oppositionens støtte til hærledelsen og dennes forsvar for et styrkeniveau, der måske ville muliggøre et neutralitetsforsvar.

Anders Ravn Sørensen behandler og analyserer pressens behandling. Han beskriver regeringens indsats for at disciplinere både regeringens presse og oppositionsaviserne, så landet viser enighed udadtil. Dette gør, at belastningen kun beskrives af 'Socialdemokraten', og det dette klarest i 1915, før Stauning indtrådte som partiets kontrolminister i regeringen.

Jens Serritslev beskriver hvorledes diskussionen i samme to perioder – 1915 og 1917 - gennemføres i Folketinget. Han beskriver, hvorledes forsvarsministeren udnytter Hærens behov for ekstra våben og ammunition samt værnets ønske om at få anlagt den fremskudte forsvarsstilling mellem Roskilde Fjord og Køge Bugt til at fremme sin kontrol med udviklingen af forsvarspolitikken.

Jens Serritslev slutter med en artikel om dyrtiden.

***

Chefen vest for Storebælt, den skeptiske intellektuelle August Tuxen, der meget mod sin vilje blev tvunget til at afløse sin gamle ven Gørtz som Overgeneral i eftersommeren 1917. Han fik kun et godt halvt år i stillingen, før han slap ud til sin forsatte militærhistoriske indsats.
Forsvarets Portrætarkiv.

Én af periodens centrale personligheder så tidligt og klart, hvad der var ved at ske på grund af den dobbelte belastning fra oplevelsen af krigen omkring Danmark og fra den uventede, lange indkaldelse: Den kommanderende general for de små hærstyrker, der kunne afses til Danmark vest for Storebælt var militærhistorikeren August Peder Tuxen. Han opretholdt fra forsommeren 1914 en tæt brevveksling med sin 'gamle Ven', Hærens Overgeneral, Jens Vilhelm Gørtz. Her hans vurdering af hærens situation og fremtid fra krigens første halvår:

'...Disciplinen. Ja hvordan forholder det sig egentligt med den Vare i vor Hær? Tilsyneladende gaar det jo ret godt herovre, men det er sikkert ogsaa kun tilsyneladende; den behøver saa vist

intet Jordskælv, men kun en stærk Blæst for at faa den skrøbelige Bygning til at falde sammen. Af ganske Hjærte maa vi haabe, at vi faar Lov til at beholde Fred; jo længere det varer, desto mere vil Krigslysten aftage og med desto ringere Begejstring vil man rykke i Felten. Men en Ting er sikker: kommer vi med, gaar vor Forsvarsvæsen i Stykker, og kommer vi ikke med, bliver akkurat det samme Tilfældet. ...⁴

Michael Hesselholt Clemmesen/April 2007

***

---

⁴Tuxens brev af 27-10-1914.

Citater og notater fra tiden

Teksterne i dette afsnit er ikke fundet som et resultat af en forskningsindsats, der var rettet specielt mod at belyse den belastning, som krigen og forsvarsforberedelserne påførte danskerne. Man kan sammenligne dem med 'de fisk, som tilfældigt er kommet i trawlet' under kildesøgningen i Rigsarkivet, lokalhistoriske arkiver og biblioteker til Forsknings- og Bogprojektet: *'Hvad skulle det Nytte? Dansk Forsvar under 1909-ordningen.'* Kun i de sidste måneder af 2006 har opmærksomheden under gennemgangen af arkivpakker også været rettet bevidst mod dette delemne.

De indkaldte, deres opfattelser og vilkår

De indkaldte var en gruppe patriotisk indstillede unge og yngre mænd fra alle samfundets lag, der mødte for at gøre en indsats for deres land. I de første dage forventede mange - sandsynligvis flertallet - at de som deres bedstefædre nu skulle i krig mod Tyskland. Som den militære ledelse og politikerne forventede de, at konflikten ville være overstået på den ene eller anden måde på få uger til få måneder.

Men det blev helt anderledes. Tiden trak ud. For alle værnepligtige under længere indkaldelser blev forholdet til kammeraterne en stabiliserende faktor, medens forpligtelserne til dem og erhvervet derhjemme var en grundlæggende belastningsfaktor for de lidt ældre og derfor forpligtede.

I alt væsentligt domineredes forholdet til lokalbefolkningen af positive følelser, af taknemmelighed. Dette gjaldt ikke mindst holdningen til de skiftende kvarterværter. Men langvarig gæstfrihed er belastende, og gradvis blev de indkaldte placeret i først teltlejr og senere baraklejr. Af de sidste var de to store, 'midlertidige' baraklejr, der i vinteren 1916-17 blev bygget til mandskabet ved Tunestillingen, simpelthen så rædselsfulde, at de blev en notorisk og selvstændig belastningsfaktor. Det er årsagen til, at teksterne her følger deres tilblivelse.

Soldater fra 22. Bataljon i lejr.
Michael Olsens samling.

For alle danske soldater er madens rigelighed og kvalitet en væsentlig motiverende eller demotiverende faktor. Et væsentligt fremskridt var, da man anskaffede 'madkasser' til

enhederne, der tillod transport af varm mad fra et centralt køkken. Det var en koncept, som var hentet hos de østrigske bjergjægere.

Et køkken – som det så ud i lejrene. Her 34. Bataljon. Forsvarets Billedsamling.

Indledningsvis var befalingsmændenes usikkerhed, manglende rutine og enkeltes tåbelighed en selvstændig belastningsfaktor. Dårlig behandling og umoden ledelse irriterede selv indkaldte, der ikke var vant til logik eller fløjlschandsker fra tidens arbejdspladser. Men den lange tjeneste udviklede befalingsmændenes rutine, så denne faktor fik stadig mindre betydning.

Derefter blev det væsentlige problem tjenestens karakter. Soldater klager nok over intensiv, hård og realistisk uddannelses- og træningsaktivitet som lange marchture, udstrakte feltøvelser o.l., men samtidig ses sådanne aktiviteter som meningsfulde, og de fremmer kammeratskabet og respekten mellem befalingsmænd og mandskab.

Men i stigende grad, specielt i infanteriet, og særligt på Sjælland, kom tjenesten til at blive domineret af de to typer virksomhed, som den danske soldat erfaringsmæssigt ikke finder meningsfuldt: vagttjeneste uden et klart formål og omfattende gravearbejder.

Kystartillerister på vej til søfort efter iklædningen på Kastellet 1. august 1914.
Forsvarets Billedsamling.

'BLANDT KAMMERATER.'

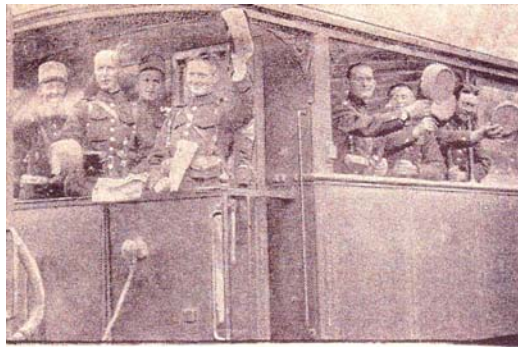
Lad mig begynde med Begyndelsen. Det var i et sydfynsk Jernbanetog Natten mellem den 1. og 2. August. Budskabet om, at 6 Aargange af Sikringsstyrken var indkaldt, havde bragt Alvor i mange Hjem paa Land og i By og vakt Røre paa hver eneste lille Landstation, hvor vi kom frem. Det var et mærkeligt Syn i de første Nattetimer at se den ene Vogn rulle forbi paa Landevejen efter den anden, fulde af unge Mænd, enkelte syngende, de fleste tavse. Det var de smaa Bække, der tilsidst dannede én stor Strøm af ungt Mandskab med det ene Maal: Sjælland og København.

Der var fuldt i Kupéerne. Nogle sad og sov, men de fleste var lysvaagne. Man drøftede Udsigterne og Krigsrygterne. De fleste forstod, at dette kunde føre til noget, der var langt dybere Alvor over end det, at skulle skilles fra Hjem og Arbejde. Kun ganske enkelte forsøgte at klare Situationen med en lille Vittighed. 'Det er haardt nok, men det er jo nødvendigt,' hørte man en ung, arbejdsklædt Mand sige, da han fortalte en anden om Kone og Børn, som han var rejst fra.

I Nyborg mødte vi et andet, vældigt Tog med indkaldte fra Jylland. Vi kom om Bord paa Færgen; den fyldes ganske af unge værnepligtige, i Kahytterne, paa Promenadedækkene og paa selve Dækket, hvor Jernbanevognene ellers staar. Spændingen er stor: Faar vi lov at slippe over Bælterne uden Hindringer? Man venter hvert Øjeblik, at der skal ske noget, men det sker ikke, heldigvis! Vi passerer Sprogø, nærmer os Sjælland, løber ind i Havnen og staar et Øjeblik efter i myldrende Mængde paa Færgebroen med den trygge Følelse af nu at være der, hvor der er Brug for vor Hjælp.

...

Kantonnementet er tidt Soldatens bedste Tid. Man har det mere utvungent end paa Kasernen, og Øvelserne er mere skikkede til at fange ens Interesse end de, man har inde i Byen. Men et Kantonnement paa ubestemt Tid, og i store, sammentrængte kvarterer, bliver alligevel trættende i Længden. Man véd ikke rigtig, hvor man skal gøre af sig selv i sin forholdsvis rigelige Fritid ...'⁵

Danske Soldater i et Mobiliseringstog.

Fra Viborg Stifts Folkeblad 2/8 1934.

'I TRØJEN PAANY. En Infanterist fortæller'

...

Den 1. August havde vi meget travlt med at køre Rug i Hus paa den Gaard, hvor jeg var. Det ene bugnende Læs efter det andet svingede gennem Porten ind i Laden, det gjaldt jo om at faa saa meget som muligt bjerget, hvis Indkaldelsesordren kom...

Søndag Morgen den 2. August Kl. 3 ½ blev der banket paa Vinduet i mit Værelse; det var et Telegrafbud, der bragte mig Indkaldelsesordre og fortalte, at der var indkaldt 6 Aargange til Sikringsstyrken...

⁵ 'I Trøjen paany. Fra vore egne Soldater ved Sikringsstyrken 1914-1915' K.F.U.M.s Soldaterhjem, 1916'

Jeg glemmer ikke ... den unaturlige Stilhed, der herskede blandt de Hundreder af unge Mænd paa Damperen; man fik en Følelse af, at der var noget paa Færde, som gik dybt og gav noget alvorligt at tænke paa.

Om Aftenen, da vi naaede København, mærkede man det samme, maaske i endnu stærkere Grad.

Telegrammer, trykte paa smaa Flyveblade, fortalte, at Krigen var i fuld Gang og havde krævet sine første Ofre.

...

Vi blev iklædt (i Kastellet) og fik alle Udrustningsgenstande udleveret fra Depotet, indkvarterede i Gymnastiksalen om Natten og ført til Springforbi om Morgenens, hvor vi blev indkvarterede hos Villabeboerne og maatte forrette Vagtjeneste langs Øresund.

Det skal siges til Villabeboernes Ære, at Kvartererne var særdeles gode, og vi havde nogle uforglemmelige Dage der. En Dag, jeg talte med en Dame om Forholdene og nævnede noget om, at det var en stor Byrde, der var paalagt dem ved Indkvarteringen, svarede hun: 'Vi vil gerne give eder det bedste, vi har, for I er dog vore egne; kommer Fjenderne her, tager de det selv'. ...

den 15. Oktober flyttede vi ud i en af de nybyggede Lejre nord for København.

Der var mange, som ikke var særlig begejstrede for Opholdet i Lejrene, især i den første Tid. Der blev nu visiteret om Aftenen, afholdt Stueeftersyn og andre Ting, som vi snart havde glemt i Kvartererne. Saa var det Kosten – ja, den var ikke saa god som i Kvartererne, 14 Dage Pølse af samme Slags, ingen Kaffe, kun The Morgen og Aften, det var vi jo ikke vant til; men vi har dog ingen Grund til at klage over Kosten, efter Forholdene var den udmærket. ...'⁶

***

Fra Krigsministeriets 5.kt. Pk.A.26 – her indkaldelsen 5/8 1914.

'Lørdag den 1. august 1914, da jeg havde været hjemme i ca. 5 Maaneder, blev jeg tillige med mange andre i sognet indkaldt til sikringsstyrken, og det medførte blandt andet, at der blev slået et skår i glæden paa den fest, som klubben samme dags aften afholdte i forsamlingshuset. Klokken ca. 02.00 om natten rejste vi med særtog fra Nr. Søby station til Odense for at komme videre til de respektive tjenestesteder. Stemningen paa perronen var ved afrejsen meget trykkende og alvorsfuld, og mange græd. Ved afskeden med Far var han for længst gået i seng.

⁶ 'I Trøjen paany. Fra vore egne Soldater ved Sikringsstyrken 1914-1915' K.F.U.M.s Soldaterhjem, 1916'

Ved ankomsten til Roskilde søndag formiddag spiste jeg en bøf paa en restauration i Algade, hvorefter jeg klokken 12.00 meldte mig til tjeneste ved 28. Batallions 1. Kompagni på kasernen. At tjenesten skulle komme til at vare til den 1. april 1919, havde jeg naturligvis ingen anelse om. Jeg fik udleveret uniform m.m. og blev samme dag indkvarteret hos forretningsfører Mide, De danske Spritfabrikker, Ringstedgade 76. Der var 2 hjemmeboende voksne døtre.

I løbet af de første dage sendte jeg Far et kort og et brev, hvorefter jeg modtog et den 13. august dateret brev fra ham, der sluttede saaledes.

"Jeg har tænkt meget paa, siden du rejste Carl, at jeg eller vi burde have taget en mere hjertelig Afsked. Det var et alvorligt Øjeblik, da du forlod Hjemmet paa den maade. Jeg burde have givet Dig min Velsignelse med, men jeg beder Gud, at han vil holde sin Haand over Dig, saa Du maa komme uskadt og glad hjem til dine søskende og til Din gamle Fader. Lev rigtig vel Carl, og vær hjertelig hilset fra os alle." Din Fader

Far har altid i og på sine breve til mig anvendt C i mit fornavn, hvad der er uforståeligt, da det af dåbsattesten fremgår, at det skal skrives med K. Under hele min tjeneste i hæren har jeg modtaget hans breve gennem militæret med undtagelse af tiden under indkvarteringen hos Mide.

...

Korporal Karl Herlufs 1. kompagni, 28. bataljon i efteråret 1914.
Forsvaret Billedsamling: 28. Bataljon.

Ved sikringsstyrkens indkaldelse blev der straks oprettet nogle døgnvagter såsom på jernbanestationer, ved de forskellige jernbaneviadukter i og uden for byen samt ved de vigtigste indfaldsveje til denne. Der blev afgivet soldater til telefoncentralen, som dels skulle bevogte denne og dels skulle uddannes i betjeningen af omstillingsbordene, så militæret i påkommende tilfælde kunne overtage damernes pladser. Samtlige vagter var normeret med skarp ammunition, og posternes geværer var skarpladte. Vagterne ved indfaldsvejene blev ret hurtigt nedlagt igen, men de øvrige vagter blev opretholdt krigen igennem. Vagten i Lejre var en af disse, og befordringen ud og hjem foregik med toget. Fra et detachement, der var indkvarteret på Jernbanehotellet i Køge, blev der etableret en vagt i havnen og en i Strandskoven syd for byen.

Fra Strandskoven. Karl Herluf til højre.
Køge Byhistoriske Arkiv.

Herfra havde man havnen og en del af kyststrækningen under observation – dels ved udstillede poster og dels ved afpatrouillering med tjenestecykler. Detachmentet blev ikke bospist på Jernbanehotellet, men fik fuld forplejning hos restauratør Hansen i Teaterbygningen. Jeg har været vagtkommandør de forskellige steder samt på kasernen adskillige gange. (Karl Herluf var korporal). Sidstnævnte sted var det mest krævende. Der var mange ting at varetage døgnet rundt. Porte og døre, som skulle åbnes og aflåses på forskellige tider. På tilsvarende måde forholdt det sig med hensyn til tænding og slukning af en del udendørs lamper. Udleverede nattegn skulle afleveres i vagten efter afbenyttelsen o.s.v. De i arresten indsatte soldater sad under vagtkommandørens varetægt og ansvar og under auditør Rosenørns overopsyn. Han var en mand, der ikke affandt sig med uregelmæssigheder. De indsatte skulle gøre morgentoilette, have deres forplejning, have deres daglige lufttur i arrestgården, og cellerne skulde rengøres. Det skulle nøje påses, at de ikke var i besiddelse af utilladelige ting på deres person eller i cellen. Jeg mener at kunne huske, at der var 5 celler, og de var ofte fuldt belagt, men der var kun plads til én mand i hver. I vagtkommandørens lokale, der lå over for arrestbygningen fandtes en nummertavle med klokke, således at de indsatte kunne tilkalde bistand ved at trykke på en knap i cellen.

...

På min 22-årige fødselsdag var jeg vagtkommandør på vagten ved Holbæk landevej umiddelbart uden for byen. Vagten havde til huse i en beboet villa. Om aftenen indfandt Mides ældste datter sig i vagten sammen med en veninde, og de serverede chokolade med forskelligt bagværk for os, hvad jeg synes var et smukt og rørende træk. Jeg havde ikke reklameret med dagen, men afsløringen skete gennem den tilsendte post. I tiden indtil landevejsvagterne blev nedlagt, var vi almindeligvis på vagt hvert andet døgn. På disse vagter skulle de udstillede poster standse alle indgående køretøjer og kontrollere, at de ikke medførte våben og ammunition eller andet djævelskab.

Fra kantonement i by – her i Ll. Sct. Hansgade 29 i Viborg.
Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

I dette mit første af de mange indkvarteringssteder under tjenesten mødte jeg hos familien Mide den venlighed og forståelse, som vi alle – navnlig i den første tid – trængte så meget til. Jeg mindes ikke nogen sinde at have haft et egentligt dårligt kvarter. Værtsfolkene var gennemgående elskværdige og flinke, skønt mange af dem havde så godt som konstant indkvartering med skiftende belægning under hele krigen.

...

Kaptajnen ved 4. kompagni hed Hauschildt. Hans kone var meget velhavende, og når han var i hæren, kan det sikkert kun skyldes uniformen og tidsfordriv. Ved hjemsendelsen i efteråret 1912 ventede politiet på en af hans "mænd" ved kaserneporten i Århus. Han var alimantant og i resistance med børnebidraget. Så betalte kaptajnen bidraget, og manden havde sin frihed. Det var pænt gjort af Hauschildt.

Den flotte kaptajn Hauschildt havde været i Kongostatens tjeneste 1902-5.
Forsvarets Portrætarkiv.

Under krigen købte han en personmotorvogn, og han sendte sin oppasser til København for at få køreundervisning og erhverve førerbevis. Jeg mener ikke, at kaptajnen selv havde et sådant. Garnisonens 2 batallioner, 11. og 28., skiftedes til at være indkvarteret i Roskilde og på landet. Hvad der ikke kunne være på kasernen blev indkvarteret hos byens borgere. Men bespisningen foregik udelukkende i kostforplejningen. Indkvarteringen på landet blev holdt inden for en radius på ca. 20 km. fra Roskilde, og kvarterværterne var forpligtiget til mod den fastsatte betaling også at

sørge for forplejningen. Hvad angår sergenter og indehavere af højere grader skulle disse selv ordne betalingen for kosten med kvarterværterne. Men logiet blev naturligvis betalt af hæren. Om efteråret blev bataillonet indkvarteret på landet sydøst for Roskilde, og jeg forlod familien Mide. Jeg blev indkvarteret på en stor bondegård i Skalstrup, og jeg kom til at dele værelse med stabssergent Alhof, der var en rolig og behagelig mand. Kaptajn Fenger var indkvarteret samme sted. En dag fik jeg lejlighed til at kigge ind i havestuen, hvor der stod et stort skyllekar med vand midt på det hvidskurede gulv. Kaptajnen havde lige været i bad, hvad der tydeligt fremgik af det oversprøjtede gulv. Hvor ofte han var i karret, og om dette stod i havestuen under hele opholdet på gården, ved jeg ikke. Men jeg synes, det var en aldeles urimelig belastning for værtsfolkene.

Den 29' maj 1915 blev jeg udnævnt til midlertidig sergent af reserven med den klausul, at jeg skulle forpligte mig til at gennemgå underofficersskolens 2 klasser. I vinteren 1915/16 og 1916/17 gennemgik jeg derfor yngste og ældste klasse henholdsvis på Kronborg og kaserne i Aarhus. Den 20' november 1917 blev jeg udnævnt til sergent af linien.

Udnævnelsen i 1915 kom bl.a. til at betyde, at fri uniform bortfaldt, og jeg fik udbetalt den sædvanlige uniformsgodtgørelse én gang for alle. Men jeg husker ikke beløbets størrelse. Nu skulle jeg selv sørge for kost og logi ved tjenesten i Roskilde. Jeg spiste altid i underofficersmessen, hvor kosten var god og rigelig, og vi mærkede ikke meget til rationeringen. Det kostede 20 kr. om måneden at spise i messen. Et møbleret værelse på kasernen kostede 5 kr. om måneden uden varme. Kasernen var uden centralvarme, og der var kakkelovne på værelserne og på mandskabets samlingsstuer, men naturligvis ikke på belægningsstuerne. Når kompagniet lå på kasernen, havde jeg altid værelse på denne. Var dette ikke tilfældet, var jeg henvist til at leje et værelse ude i byen. De gifte befalingsmænd havde adgang til mod betaling at lade familiens middagsmad afhente i kostforplejningen.

Rationeringen var naturligvis meget generende på mange områder, men der fandtes utallige mere eller mindre gode erstatninger. Jeg erindrer, at der omkring i hjemmene blev lavet "kaffe" på ristede gulerodsterninger og "te" på tørrede solbærblade. Røgtobakken blev blandet op med humle og tørrede kirsebærblade o.s.v. På mange landbrugsejendomme blev der kørt smør, hvad der var ulovligt, men jeg synes tilgiveligt. Der var også rationering på smør. Da krigen i efteråret 1918 fandt sin afslutning, betød det ikke, at rationeringen blev ophævet. Det tog sin tid.

Tjenesten i sikringsstyrken var forbunden med mange vanskeligheder. Men jeg synes, at såvel det indkaldte mandskab som rekrutterne i det store og hele forstod at indordne sig under de ekstraordinære forhold, og det var til lettelse og glæde for os befalingsmænd. Mange af de indkaldte var gift og havde egen virksomhed. Men gifte rekrutter og militærægtere kendtes ikke. Disse kategorier er først dukket op i de senere år.

Jeg mener, det var i sommeren 1915, at der påbegyndtes en ordning, hvorefter der omgangsvis fandt midlertidige hjemsendelser sted, ligesom der omgangsvis blev givet 6 dages orlov. Men de nærmere regler herfor husker jeg ikke.

Det mest generende ved normadelivet i sikringsstyrken var de til tider pludselige flytninger. For eksempel fik jeg den 13' november 1915, samme dag som kompagniet var blevet indkvarteret i Tjæreby sydøst for Roskilde, ordre til at melde mig på underofficersskolen på Kronborg den følgende dag. Skolen varede til 18' maj 1916.

Vi var ca. 110 elever i alt omfattende både yngste og ældste klasse såvel på Kronborg som i Århus. Sidstnævnte sted varede skolen fra den 24' oktober 1916 til den 25' april 1917.

Af hensyn til lektielæsning og andet skolearbejde var det skik og brug og absolut påkrævet at leje værelse ude i byen, og det skete som regel i grupper på 2 eller 3 elever. Jeg delte værelse med 2 elever i Sankt Annagade og i Høegh Guldbergsgade. Både ældste og yngste klasse skulle være hjemme inden klokken 22,00, og reglerne for frihed m.v. var de samme som på en rekrutskole.

En sommer var jeg i nogen tid indkvarteret på en gård i Kyndby i Horns Herred. Den første aften umiddelbart efter at jeg var gået i seng i det anviste gæsteværelse, mærkede jeg noget kravle hen

over mine bare lår. Pyjamas kendtes ikke. Jeg stod op af sengen og fjernede sengetøjet stykke for stykke, og det viste sig, at der var mus i sengen.

Gårdens marker stødte ned til Isefjord, og her badede jeg hver dag under indkvarteringen på gården.

I et andet tilfælde, det var også om sommeren, da jeg var indkvarteret på en gård i Nr. Dalby, havde jeg den første aften også en oplevelse. Jeg boede i havestuen, og da jeg havde ligget i sengen et øjeblik, hørte jeg nogle mærkelige lyde. Det lød, som om der blev kastet ærter på overdynen. Det viste sig at være kakerlakker, der fra loftet faldt ned på dynen, og der var utallige. Musen kunne jeg spidde med min sabel og kaste den ud gennem vinduet. Men en jagt på kakerlakkerne ville være aldeles håbløs. Jeg gjorde mig fortrolig med deres tilstedeværelse, og i ingen af tilfældene omtalte jeg noget om mine medlogerende til mine værtsfolk.

Bortset fra mine ophold på de militære befalingsmandsskoler og ved grænsen har jeg så godt som hele tiden forrettet tjeneste ved 28' bataillions 1' kompagni. Kaptajn Fenger fandt som tidligere berørt på en del mærkelige øvelser, og kompagniet blev derfor ofte benævnt "Cirkus Fenger".

Om sommeren, når der var lejlighed dertil, kom kompagniet i strandbad, hvad jeg synes var en udmærket øvelse.

Havbad, her med Batteriet Bardenfleth på Knudshoved.
Batteriet Bardenfleths Dagbog.

Mandskabet blev inddelt i 2 hold – frisvømmere og ikke frisvømmere, og så blev holdene talt op. De fleste befalingsmænd gik også i vandet. Når vi var kommen et passende stykke ud, pøb kaptajnen i sin fløjte, og alle skulle stå stille. Når han atter pøb i fløjten, skulle alle omgående forsvinde under vandet, og han ville, som han forinden havde tilkendegivet, ikke se en eneste mand af sit kompagni. Når vi efter dukkertten kom op til overfladen igen, tordnede og bandene kaptajnen inde fra strandbredden, for der var nemlig nogle, der ikke havde efterkommet hans ordre. Om det nu skyldtes vandskræk eller drilleri er svært at sige. Men det var naturligvis umuligt at identificere de pågældende. Efter at der var givet signal til landgang, fandt der kontroloptælling sted.

Kaptajn Fenger, her slank.
Forsvarets Portrætarkiv.

Kaptajnen havde tilbøjelighed til at blive for svær. For at afbøde på dette gennemgik han nogle svedeture. Han løb f.eks. rundt i gymnastiksalen på kaserne fuldt påklædt og iført kappe. Når han indfandt sig til hest under vore marchture, og dem var der mange af, opholdt han sig altid i kompagniets tæte i selskab med ældste løjtnant. Uanset årstid og temperatur havde han som regel kappen på, og sveden drev af ham. Oppasserens plads var umiddelbart bag kompagniet trækkende hans hest.

Under indkvarteringen på landet havde vi altid samlet tjeneste, for mange havde langt at gå til og fra kompagniets stillingsplads, hvor vi mødte om morgenen og var hjemme igen hen på eftermiddagen. Der blev ofte – i særdeleshed på marchturene – holdt frokosthvil på en eller anden kro, og det var naturligvis meget rart, men det betød ekstra udgifter til øl og kaffe. Her var kaptajnen næsten altid til stede. En overgang havde kompagniet et lille blæseorkester bestående af 4 mand af de indkaldte. De spillede bl.a. for os under de omtalte hvil.

....(Karl Herluf finder en pige – Emma Johanna Theodora Petersen - i Roskilde og bliver forlovet)... På tidspunktet for forlovelsen uddannede bataljonen rekrutter i Værløselejren, hvor vi rykkede ind i begyndelsen af december for at blive til midten af april 1918. Det var en kold og trist vinter. Vi levede udmærket i messen. Men på grund af brændselsrationeringen var det småt med varme på værelserne og på mandskabets samlingsstuer, der alle havde kakkelovn. Det stod også sløjt til med hensyn til belysningen. På værelserne fandtes der ganske vist en pæn bordlampe til petroleum, men da vi ingen petroleum kunne få, var den kun til pynt. Vores eneste lyskilde efter mørkets frembrud var en ganske lille tranlampe, hvis væge var uden beskyttelse af glas eller andet materiale, og den skulle stadigværk stryges af. Det var med andre ord en osepind.⁷

***

22-08-1914

Mere Forbud. Forbud mod at servere en Dram for Soldaterne er nu ogsaa naaet til Møn. Forbuddet kan forsvares, hvis man lod det gælde alt, hvad der hører til Hær og Flaade, baade Officerer, Underofficerer og Menige. Under de alvorlige Opgaver, der eventuelt stilles vort Værn, er det selvfølgelig af Betydning, at det er ædru Folk, man har med at gøre. Men er det uheldigt med en

---

⁷ Roskilde Kommune Lokalhistoriske Arkiv: Beretningen fra korporal, senere sergent, Karl H Herlufs - indkaldt til 1. Kompagni i 28. Bataljon.

fuld Soldat, er det da værre med en fuld Befalingsmand. I England har de stoppet for alt, hvad der hedder Spiritus.⁸

***

31-08-1914

'Overkrigsretsdom i Sagen Nr. 18/1914. Afsagt den 5/12 1914.'

...

Den 31te August d. A modtog Chefen for n. Bataillon med Posten en maskinskreven Skrivelse, dateres 23de s. M., og underskrevet "n. Bataillons n. Kompagnis indkaldte Mandskab", hvilken Skrivelse - efter en Udtalelse om, at det under de foreliggende ekstraordinære Forhold indkaldte Mandskab havde en moralsk Ret til at blive behandlet anderledes end under en Indkaldelse til fortsat Øvelse i kun 25 Dage, - indeholdt Besvælinger over, at Mandskabet havde lige saa strenge Øvelser som under Rekruttiden og første Indkaldelse og derhos blev hundsede og sjoflede med Sprogets værste Udtryk af Kompagniets Premierløjtnant.

Tiltalte, der paa Forespørgsel blandt Kompagniets Mandskab om, hvem der havde Andel i denne Klage, meldte sig som en af Ophavsmændene, har vedgaaet, at han har forfattet - dog under Raadførelse med forskellige andre af Mandskabet - Koncepten til Klagen, ladet den cirkulere blandt Kompagniets ældre Mandskab, uden han dog ved, om den har været forelagt alle indkaldte, og derefter ladet den renskrive paa Maskine i 2 Eksemplarer, af hvilke han sendte den ene med Posten til Bataillonschefen og det andet til en Kammerat ved Kompagniets Detachement ved Halskov, for at det kunde blive forelagt Detachementets Mandskab, der saaledes maa antages ikke forud at have været bekendt med Koncepten.

Af Kompagniets under Sagen afhørte Mandskab har nogle forklaret, at de udtalte Sympati med Klagen, andre, at de uden at sige noget lod Klagen gaa videre, og atter andre, at de slet ikke har kendt noget til Klagen.

Efter at der var indledet Undersøgelse i Anledning af Klagen har Tiltalte ladet cirkulere blandt Kompagniets Mandskab til Underskrift en af ham forfattet Erklæring lydende paa, at Underskriverne erkendte at være delagtige i Skrivelsen af 23de August 1914, hvilken Erklæring, som Tiltalte har fremlagt under Sagen, er underskrevet af en stor Del af Kompagniets indkaldte Mandskab, for en Dels vedkommende uden Hensyn til, om de havde haft nogen Del i Klagen eller ikke, blot fordi de andre underskrev.

Det bemærkes, at den i Klagen ommeldte Premierløjtnant arbitrært er anset med en Straf af 5 Dages Kvarterarrest for at have tiltalt Mandskab ved Kompagniet paa en utilbørlig Maade.

Da Cirkulationen blandt Mandskabet af Koncepten til Klagen og det ene Eksemplar af denne samt af fornævnte Erklæring findes at have været egnet til at udbrede Misnøje blandt Mandskabet eller forøge en mulig alt eksisterende Misnøje, og da Tiltalte har burdet kunne indse dette, og Sagens Oplysninger ikke giver Grund til at antage, at andre, som af Tiltalte paastaaet, er de egentlige Ophavsmænd til Sagen, maa det billiges, at Tiltalte ved den indankede Dom er anset efter Straffelov for Krigsmagten § 107, og da der - under Hensyn til, at den kompetente Myndighed, Jurisdiktionschefen, ved at lade Dommens Fuldbyrkelse paabegynde har akkviesceret ved Dommen, - ikke vil kunne blive Spørgsmaal om at forhøje den Tiltalte ikendte Straf, medens der paa den anden Side ikke findes Føje til at nedsætte Straffe, vil Dommen (ensom arrest i 30 dage) være at stadfæste, hvorved bemærkes, at der ved dens Fuldbyrkelse bliver at tage Hensyn til, at Tiltalte alt har udstaaet en Del af Straffen. Thi kendes for Ret: Krigsrettens Dom bør ved Magt at stande.⁹

***

30-09-1914

'At som Tiden gik, blev Spørgsmaalet om de Indkaldtes Stilling mere og mere brændende. Det var en udbredt Opfattelse, at man intet kunde opnaa ved at indgive Ansøgninger om Hjemsendelse

⁸ "Møns Dagblad" 22-08-1914.

⁹ Overkrigsrettens Domme 1908-1916, KMN, KBH 1917, s. 184-186.

eller Orlov gennem Afdelingerne. Derfor henvendte man sig under en eller anden Form til mig personlig. I mange Tilfælde skrev man til Rigsdagsmænd eller Blade, der da bragte Ønskerne videre til mig, eller Koner, Kærester og Forældre skrev direkte til mig. Atter og atter fremhævedes det, at disse Indkaldelser paa ubestemt Tid virkede ødelæggende paa Familiens økonomiske Stilling; det gjaldt baade Menige og værnepligtige Befalingsmænd af Reserven, der var Indkaldt i betydeligt Tal. Tit sagde Vedkommende, at blev der Krig, forstod man, at alle Hensyn maatte vige, men naar det kun drejede sig om Gravearbejde eller Øvelser, forstod man ikke, at det var nødvendigt at ødelægge Familiens Velfærd. Antallet af indkaldte var ikke helt ens ved de forskellige Vaaben; det gav Anledning til mange Klager over, at man følte sig forudrettet i Sammenligning med andre; særlig klagede de Jyder, der efter Hærordningen hørte til sjællandske Afdelinger, og som derfor var til Tjeneste langt borte fra deres Hjem. Meget talrige var ogsaa Klagerne over de Vilkaar, hvorunder man levede; det var jo knapt med Kvarterer til de mange indkaldte; i Kaserner og lejre og hos Kvarterværter var der flere, end der kunde anbringes paa tilfredsstillende Maade; der klagedes over Maden. Da Efteraaret satte ind, klagede mange over, at de frøs; de havde ikke Tæpper nok; der var ikke Forraad til at udlevere flere Sæt Uniformer til hver Mand, saa var de ude i Regnvej, havde de ikke noget at skifte med ved Hjemkomsten. Talrige Klager kom ogsaa fra Menige, der fandt, at de var Genstand for hensynsløs Behandling af Officererne: overdrevne Øvelser, urimelige Straffe o.s.v.; de sendtes sædvanlig til socialdemokratiske eller radikale Blade, der da, naar de havde samlet en passende Pakke af saadanne Klager, sendte den til mig. Den hele Samling af Ansøgninger og Klager giver et levende Tidsbillede. Jeg gjorde selvsagt, hvad jeg kunde, for at mildne Vilkaarene. Men dette var beskedent nok, saalænge Stillingen var en saadan, at jeg ikke kunde gennemføre betydelige Hjemsendelser. Den 1. September bestemtes det, at Afdelingerne kunde give 1 til 4 Dages Orlov, saaledes at 10% af Mandskabet kunde have Orlov. Soldater med Orlov fik fri Rejse til deres Hjem og tilbage. Det var af meget Værdi ikke mindst for Folk med selvstændig Bedrift, som de da kunde komme hjem og se til. For Landmænd betød det ikke sjældent, at de kunde træffe Aftaler med Naboer om Hjælp i Bedriften, naar Konen ikke i Forvejen havde kunnet faa dette ordnet. Men denne Orlov medførte forøvrigt en ny Strøm af Henvendelser; den kunde ikke ordnes helt ens; hvis alle fik 4 Dages Orlov, vilde det tage længere Tid at komme Rækken rundt, og tit nøjedes man da med en eller to Dages Orlov for dem, hvis Hjem var nærmest, og saa klagede de over, at andre fik længere Orlov end de selv.'

'Ved Lov gennemført af Indenrigsministeriet var Hjælpekasserne bemyndiget til at yde Hjælp til dem, der trængte til det paa Grund af Forsørgernes Indkaldelse. For Befalingsmændenes Vedkommende bødedes der paa de Tab, Forholdene kunde bringe dem, ved at der betaltes Kantonnementstillæg til dem; det betød 25% Tillæg til de sædvanlige Lønninger; ved Mobilisering ville de have faaet 50%, men vi mente ikke at kunne benytte denne Bestemmelse, der var beregnet paa Krig og paa en kort Periode lige før Udbrudet af Krig.'

'For at give Stødet til Forbedring af Indkvarteringsforhold og Forplejning tog jeg meget rundt til Kaserner, Lejre og lignende, og ikke sjældent fik jeg Breve om, at saadanne Besøg havde virket til Forbedring af. Jeg sørgede for, at Penge stilledes til Raadighed til Anskaffelse af Tæpper og til de Forbedringer af Kvartererne, der kunde gennemføres. Efter de gældende Regler regnedes en Soldats Kostforplejning til 65 Øre om Dagen; det viste sig imidlertid, at det kom til at koste 80 Øre; det ordnedes da saaledes, at der ogsaa betaltes 80 Øre til dem, der var paa Selvforplejning, ligesom Kvarterværterne fik 80 Øre pr. Mand om Dagen; desuden fik de efter Reglerne 12 Øre daglig for selve Kvarteret, men nogen straalende Betaling kunde de 92 Øre jo ikke siges at være, og det varede ikke længe, før Kvarterværterne begyndte at klage sig.'

'I de Tilfælde, hvor der fremkom nogenlunde begrundet Klage over hensynsløs Adfærd fra Officerernes Side, lod jeg foranstalte Undersøgelser. Det vakte megen Uvillie fra Overkommandoens Side og vel i det hele i Officerskredse; man ansaa det for skadeligt for Disciplinen; og der kom ikke meget ud af Undersøgelserne.'

'Alt i alt var det mit Indtryk, at Misfornøjelsen blandt de Indkaldte og ude i Befolkningen mildnedes ikke lidet, fordi man havde det Indtryk, at der fra Regeringens Side blev gjort, hvad gørligt var, for

at bøde paa Forholdene. Jeg havde ogsaa den Fordel, at der, trods den bekymrede Stemning i vort Parti, ikke rejstes nogen Kritik imod Ledelsen af Militærvæsenet.¹⁰

***

21-11-1914

'Overkrigsretsdøm i Sagen Nr. 5/1915. Afsagt 13/2 1915.'

'N.N. ved n. Batallions n. Kompagni tiltalt for at have været ude af Kvarteret efter tilladt Tid og for Vold mod Overmand den 22. november 1914'. Straffen efter borgerlig straffelov – simpelt fængsel paa Vand og Brød i 4 x 5 Dage – anket af 'Juriksdiktionschefen'. Den tiltalte – årgang 1910 – er tidligere straffet militært 6 gange, heraf en gang for ulydighed og 1 gang for at have forladt kvarteret efter aftenvisitering samt andre to gange for ulovligt fravær.

'Den 21. November s. A. forlod Tiltalte uden Tilladelse Kl. ca. 6 Eftermiddag sit Kvarter i Maglebylille og begav sig til Dragør, hvor han om Natten Kl. 12 20 blev antruffet paa Boulevarden af den ronderende Officer, Løjtnant A., ved n. Batallions n. Kompagni., der var ledsaget af Løjtnant B. ved samme Kompagni. Tiltalte, der gik med en Kvinde under hver Arm, blev gentagne Gange anraabt af Løjtnant A., uden at han standsede, og da Løjtnanten var naaet ind paa ham i ca. 1 Meters Afstand, rev Tiltalte sig med et rask Ryk løs fra de to Kvinder og slog – efter de to Officerers Forklaring – samtidig med højre Arm bagud til højre et Slag, som idet Løjtnant A. rask traadte et Skridt tilbage, kun strejfedes hans Skulder. Tiltalte satte derefter i Løb forfulgt af Løjtnant B., der da Tiltalte trods Tilraab ikke standsede, trak sin Sabel og med denne slog 2 Gange efter Tiltalte og ramte ham den ene Gang paa højre Arm, hvorefter Tiltalte standsede og vendte sig mod Løjtnanten, der nu gav Tiltalte endnu et Slag over Armen med Resten af Sabelklingen, der var knækket ved det tidligere Slag, og derpaa greb ham, slog ham omkuld og holdt ham, til Løjtnant A., der var løbet til Brandvagten, kom til Stede med Mandskab.

Tiltalte har vedgaaet, at han var paa det rene med, at det var en Befalingsmand, der anraabte ham, og at han, da han var ude af sit Kvarter, derfor vilde løbe sin Vej, og har derhos forklaret, at det er muligt, at han, da han med et rask Ryk rev sig løs fra de to Kvinder for at flygte, er kommen til at slaa bagud og ramme Løjtnant A., men at han ikke har haft til Hensigt at slaa Løjtnanten.

Medens det findes betænkeligt paa Grundlag af det foreliggende mod Tiltaltes Benægtelse at anse det for godt gjort, at Tiltalte har tilsigtet at slaa Løjtnant A., hvorfor han ikke vil kunne dømmes for Vold mod en Overmand eller Forsøg derpaa, har han, der som nævnt har vedgaaet et have været paa det rene med, at det var en Befalingsmand, der anraabte ham, ved ikke at standse, men tværtimod søge at undløbe gjort sig skyldig i Ulydighed, og han vil derfor være at anse – foruden efter Staffelov for Krigsmagten § 182 – tillige efter § 112, 2. Stk, hvorfor Tiltaleordren ikke findes til Hinder. Straffen findes at burde bestemmes til simpelt Fængsel paa Vand og Brød i 4 x 5 Dage, og da den indankede Dom har samme Straffebestemmelse, vil den saaledes kunne stadfæstes. Thi kendes for Ret: Krigsrettens Dom bør ved Magt at stande.¹¹

***

27-11-1914

Fra Sikringsstyrken. Efter hvad der forlyder, er Glæden over Udsigten til snarlig Hjemsendelse for de gifte Mænd, der er indkaldte til Sikringsstyrken, ikke lige stor hos alle: mange af dem frygter, at en langvarig Arbejdsløshed vil blive den Lod, der venter dem, naar de vender tilbage til den civile Frihed.

¹⁰ P. Munch: 'Erindringer 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister.' KBH 1960, s. 239ff.

¹¹ Overkrigsrettens Domme 1908-1916, KMN, KBH 1917, s. 209-210.

Mange af de indkaldte var ikke just ynglinge. Her tre fra 33. Bataljon.
Forsvarets Billedsamling.

Overkommandoen har givet Ordre til, at der ved alle Afdelinger af Sikringsstyrken, hvor Forholdene tillader det, skal oprettes Kursus i Husflid med særligt Sigte paa Undervisning i Skomageri. ¹²

***

Jeg lå i 11. Bataillons 2. kompagni, som efter den nye hærlovs i 1909 blev overflyttet fra Aalborg til Roskilde. Jeg var indkaldt to gange under krigen og kan tydeligt erindre de primitive udgravningsarbejder. Der blev gravet uhyre meget – og der blev taget hårdt fat ... Det skyldes bl.a., at vi arbejdede på en slags akkord. Hver dag kom der en ingeniør og målte et stykke ud, og vi måtte så gå hjem, når dette stykke var gravet. ...

Gravearbejdet i Tunestillingen. Her gruppe fra 28. Bataljons 4. kompagni.
Kaptajn Hauschildts enhed. Forsvarets Billedsamling.

De indkaldte soldater fik dengang 25 øre om dagen, så der var ikke meget at rutte med. De fleste af soldaterne, der lå ved Roskilde-garnisonen, var i de første år vendelboer efter omflytningen fra Aalborg. Humøret var derfor tit dårligt på grund af det hårde gravearbejde og den lange afstand

¹² "Østsjællands Folkeblad". 27-11-1914.

hjem til Nordjylland... Men kammeratskabet var der heldigvis ikke noget i vejen med. Men man må huske på, at de fleste af os var unge, og mange var lige begyndt selv med bedrift. Det til bl.a. En af soldaterne til at forfatte følgende klagevise, som vi sang med melodien fra "Jens vejmand": "En soldats klagesang"

"Jeg er soldat og ligger
på 12. uge her,
og tro mig når jeg siger,
jeg ej fornøjet er.
derhjemme konen sidder
og styrer børn og gård,
mens dagene de glider,
jeg klagebreve får.

Min hest var lidt for lille
og sået er ej rug
og ploven den står stille,
den skulle jo i brug,
og rodfrugt op skal tages,
for vinteren stunder til,
men grund der nok kan klages,
thi meget står på spil."

'I begyndelsen, da jeg lå indkvarteret i Roskilde, gik vi op på svineslagteriet for at spise, og det var forfødeligt uappetitligt. Vi lavede ganske vist selv maden, men under frygteligt uhygiejniske forhold i de lokaler, hvor svineaffaldet blev destrueret. Bagefter sad vi så i lange rækker og spiste på skrænterne ved viadukterne. Mindst en gang om ugen blev de indkaldte styrker sendt ud på lange marchture på omkring 50 km for at blive hærdet til den krig, som så mange ventede.

En rutineaktivitet af hensyn til indsatsberedskabet i fodfolket: Vejmarshen.
Forsvarets Billedsamling.

Bagefter gik det hjem til kvartererne, som for mange var yderst primitive. Det afhang ganske af kvarterværterne. Nogle fik rene senge for natten, mens andre igen blot med en sur mumlen blev henvist til de kolde og utætte laders klamme halmdynger. ...

I halmen. Her soldater fra 13. Bataljon i Store Magleby på Amager i 1914.
Forsvarets Billedsamling.

Jeg var en overgang også indkvarteret i Storemøllegården i Kornerup, hvor vi var 11 mand om at dele et pigeværelse på loftet ... vi fik to dyner til deling! Men det var jeg kisteglad og godt tilfreds med. Det var mit første rigtige "kvarter" siden indkaldelsen i august – og vi kom til Storemøllegården i november. Før den tid havde vi sovet rundt omkring i lader... To gange troede soldaterne, at krigen var kommet. ... den ene gang græd kompagniets kaptajn af bare rørelse, da han ved appellen bragte det forkerte budskab videre til soldaterne. ...

Fra Kantonement, her af 47. Reservebataljon i Tømmerup på Amager.
Tårnby Lokalhistoriske Samling.

Det var et hårdt pres at leve sådan med krigstruslen hængende over hovedet. Orlogsbestemmelserne var tilmed skærpede og meget strenge, og soldaterne måtte således ikke gå udenfor det sogn, hvor de var indkvarteret.

Soldater, der stammede fra Roskilde, måtte endog ikke besøge deres familie, hvis de var indkvarteret i den kommune, der stødte op til Roskilde. Disse strenge bestemmelser blev dog ikke lige nøje overholdt.¹³

***

Ansøgningers behandling

- om forsættelse fra 1. til 2. Generalkommando (dvs. mellem landsdelene) afslås som regel
- om forsættelse indenfor samme Generalkommando afgøres af denne
- om fritagelse for indkaldelse fra ansatte i andre ministerier – underskrevet af dettes direktør – bevilges
- om hel fritagelse for elektricitetsværksbestyrere bevilges
- om midlertidig hjemsendelse af værnepligtige, der har været indkaldt siden august 1914 bevilges som regel ikke
- om udsættelse af indkaldelse for folk, der tidligere har fået udsættelse, afslås som regel

Oversigt over orlov fastlagt ved Armédagsbefalinger:

- Værnepligtige med selvstændig forretning: Orlov 1-23/12 pga. julehandel og 15-22/5 pga. pinsehandel
- Værnepligtige med selvstændigt landbrug: Orlov i op til 3 uger fra 8/4 til såning
- Værnepligtige med selvstændigt landbrug eller ledende stilling ved et landbrug: Orlov i op til 14 dage mellem 1/8 og 21/9 til høsten
- Værnepligtige involveret i ålefiskeri: Fornøden orlov før 1/8 til udbringning af fiskeredskaber
- Værnepligtige involveret i fiskeri i almindelighed: Orlov i indtil 14 dage til udsættelse af bundgarn m.m.

Ønsker om udsættelse ved forårsindkaldelserne i 1915 blev normalt imødekommet ved følgende kategorier:

- Lærere pga. eksamen
- Elever til afsluttende eksamen
- Sygdom hjemme (nedkomst)
- To forretningsledere indkaldt samtidig
- Gartnere
- Ved mund- og klovsyge (i enkelte tilfælde)
- Leverancer til hær og flåde
- Enkelte fuldmægtige o.l. i kommunale institutioner og ministerier¹⁴

***

22-11-1915

'Køkken- og Spisebarakker for den arbejdende Styrke i Tunestillingen.'

Spisebarakker: Hvis 2000-2400 mand skal kunne bespises i 2 hold og marchafstanden skal holdes under 3 km: 4 barakker med køkken m.m. og spisesal til 250-300 mand. Denne løsning vil dog betyde, at ankomst til kvarterer vil forsinkes ½-1 time.

Alternativ – der stadig aflaster indkvarteringsværterne – og som anbefales, er alene at bygge tre køkkenbarakker (en pr. arbejdsafsnit/bataljon), hvor der laves varm mad, der transporteres ud til soldaterne i de nyanskaffede 'Kogekasser'

¹³ Jesper Gram-Andersens notat- og kildesamling: Roskilde Tidende 29/4 1965 '4.400-000 m pigtråd fra Veddelev til Køge Bugt': Carl Jensen (nu 73 år).

¹⁴ Notater fra Krigsministeriets Mobiliseringskontor 1876-1953 Indkomne Sager 1912-1919 Pk. A26: I Læg 'Foranstaltninger af økonomisk Rækkevidde i Anled. af S.s.' (fra begyndelsen og efteråret 1915).

Fordelen ved kantonement. Maden fra værterne ankommer.
Tårnby Lokalhitoriske Samling.

'Skal der virkelig opnaas en Lettelse af de med Indkvarteringen forbundne Byrder for Befolkningen, bør man gaa til Anlæg af fuldstændige Barakkeetablissemeter, hvor hele Mandskabet kan underbringes og forplejes.'¹⁵

***

03-12-1914

Inspektioner:

Detachementet i Karrebæk: Vagten i drejlstøj. Ellers OK.

Vagten ved Karrebækstorp: Posterne i orden. Vagtlokalet meget snavset og uordentligt.

Mandskabet meget usoigneret (ikke kontrolleret om morgenen).

Vagten ved Gumperup: Posten udstillet, mandskabet i gang med rengøring af udrustning.

Staldforholdene var uheldige - der manglede strøelse.

Korsør - vagten på Banegården. Alt i eksemplarisk orden. Telefonvagten: I orden.

Vagten ved Vorbyaabro: Alt i orden, dog trængte vagtlokalet meget til rengøring.

Vagten på jernbanebroen S for Slagelse: Posterne på broen i samtale med posten under broen og med civile folk nede på gaden.¹⁶

***

23-01-1916

Inspektioner 20 og 21-01-1916

Vagten ved Kallehave: Intet at bemærke.

Vagten ved Marienlyst: Uorden. Patruljeplan følges ikke.

Vagten ved Trehøje (må være på Knudshoved): Vagtkommandøren var ved inspektion i gang med kortspil med vagterne. Alle ukorrekt påklædt. Heste og hesteudrustning meget snavsede. Alt vidnede om 'en stor Mangel paa Tilsyn og Kommando'.

Orefyrvagten: Intet at bemærke.

Masnedsundbrovagten: Vagten ved sprænstofdepotet. Havde stillet geværet fra sig for ryge pipe.

Igen Vagten ved Marienlyst: Fortsat uorden.¹⁷

¹⁵ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. Ordningen af Indkvarteringen': Ingeniørregimentet T. Nr. 108 af 22-11-1915 til Arméingeniørkommandoen.

¹⁶ 3 Division FTR Indk. Sager 1910-23 Pk. 1:

Ritmester N. U. Hoffmanns indberetning af 03-12-1914 til 3 Division.

¹⁷ 3 Division FTR Indk. Sager 1910-23 Pk. 1:

Ritmester N. V. Hoffmann (Næstved) af 23-01-1916 til 3 Division.

***

30-01-1916

Inspektion:

Vagten ved Trehøje (må være på Knudshoved): Heste og udrustning meget usoigneret – herunder vagtkommandørens. Våbnene var ikke afladte.

Brovagten ved Masnedsundbro: Intet at bemærke.

Kallehave Færgenvagt: Intet at bemærke.¹⁸

***

18-02-1916

Garnisonskommandanten i Vordingborgs reaktion på Ritmester Hoffmanns inspektioner i januar: Marienlyst: Tilrettevisning. Vagtkommandøren (af 7 Bataljon) manglede muligheder for ophængning af udrustning. Fordi GKMDT ved en kontrolinspektion et par dage senere faldt alt i 'mønsterverdi Orden'.

Knudshoved Ryttervagt 20-01-1915: Vagtkommandør (af 4 Dragonregiment) straffet med 3 dages ensom arrest og to dragoner med 3 dages kvarterarrest for manglende rengjorte heste, Resten ingen straf, da ingen instruktion for påklædning.

Knudshoved Ryttervagt 30-01-1916: Vagtkommandør (af 4 Dragonregiment) straffet med 3 dages ensom arrest og en dragon med 3 dages kvarterarrest for manglende rengjort hest, Resten ingen straf, da ingen var klar over, at GV skulle aflades efter endt tjeneste.

Masnedsund Brovagt 20-01-1915: Menig (19 Bataljon): 5 dages mørk arrest på indskrænket kost for at have røget tobak ved dynamitskuret ved Masnedsund.¹⁹

***

25-06-1916

Forslag til Bataljonsbaraklejr til 20 officerer, 40 faste underofficerer, 32 korporaler, ca. 1000 underkorporaler og menige, 16 trænsoldater, 26 heste samt 4 kogekoner og piger.

1 officersbarak: 12 800

1 underofficersbarak: 15 700

Opvarmningsanlæg: 12 000

8 mandskabsbarakker: 14 700 x 8. Samlet 117 600

1 Kontor- og depotbygning: 11 300

1 køkken- og spisebarak for befalingsmænd: 13 700

1 køkken- og spisebarak for mandskab: 25 300

4 samlingsbarakker: 4100 x 4. Samlet 16 400

1 barak for kvindelig betjening: 3 100

1 Vagt- og arrestbygning: 3 000

1 staldbarak: 10 800

2 jordkældere: 600

2 latrinbygninger for befalingsmænd: 600

4 latrinbygninger for mandskab: 4 000

Tørrestativer, pudseborde: 1 500

Cykleskur: 3 000

Kloak: 5 000

Vejanlæg: 3 000

Vandforsyning: 2 000

Indhegning: 600

Diverse uforudsete udgifter: 25 000

---

¹⁸ 3 Division FTR Indk. Sager 1910-23 Pk. 1:

Ritmester N. V. Hoffmann (Næstved) af 31-01-1916 til 3 Division.

¹⁹ 3 Division FTR Indk. Sager 1910-23 Pk. 1:

Garnisonskommandanten i Vordingborg Nr. 49 af 18-02-1916 til 3 Division.

Ialt: 287 000 kr²⁰

Vagten i Barfredshøjlejren.
Forsvarets Billedsamling. 28. Bataljon.

***

15-09-1916

Mandskabet på Hårbøllefortet havde forleden nogle Øvelser, der, efter hvad meddeles ifølge "Sydsjællandske Venstreblad" – var værre og mere langvarige end ellers. Den sædvanlige hviletid blev afkortet, og det vakte naturligvis nogen Utilfredshed blandt Soldaterne. De blev trætte og muligvis også sultne, og efterhånden steg Uviljen. Man fandt, at der ikke var nogen Grund til at gøre Øvelsen så anstrengende, og da Løjtnanten kommanderede en bestemt Øvelse, blev der ikke lystret Ordre. Befalingen blev gentaget 3 Gange, før den blev udført, og da det skete, gav Soldaterne et kraftigt Hurra !

Løjtnanten indberettede Sagen, og i Fredags var der stort Forhør på Administrationsbygningen i Vordingborg. 2 af Soldaterne opgav en bestemt Kammerat som Anstifteren af "Mytteriet" og skønt han nægtede, blev han som Arrestant ført til Rådhuset, da Kasernearresten i Forvejen var optaget. Det er en højst beklagelig Affære, her er Tale om, og hvis Undersøgelsen bringer det Resultat, at der rejses Tiltale mod Soldaten efter Mytteribestemmelserne i den militære Straffelov, kan det blive højst alvorligt for den pågældende Mand.

Men forhåbentlig vil det også blive undersøgt, om ikke Løjtnanten har udsat sine Soldater for Meningsløse Anstrengelser.²¹

***

26-09-1916

Forhørene i Anledning af Mytteriet på Hårbøllefortet fortsættes stadig, og det ser i "Sydsjællands Venstreblad" ud til, at det vil gå heldigere for Soldaterne, end det til en Begyndelse tegnede til.

Det er under de ret talrige Forhør bleven godtgjort, at den anholdte Soldat ikke har været Ophavsmanden, og han er derfor sat på fri Fod. Men det er ikke lykkedes at finde Ophavsmanden til Mytteriet og man begynder vistnok at tvivle om, at han kan findes.

Hvad der så videre vil ske, ved man ikke, men Forhørene er endnu ikke afsluttede.²²

²⁰ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg "Tunestillingen III. Ordningen af Indkvarteringen" Arméingeniørkommandoen I.K. Nr. 1340 af 25-06-1916 til Overkommandoen.

²¹ "Møens Folkeblad": 15-09-1916.

²² Møens Folkeblad: 26-09-1916.

***

09-10-1916

Der er ved licitationen sket en overskridelse med 100 000 kr på hver af de tre planlagte lejre.

'... skyldes sikkert i første Række de f.T. særdeles stramme Arbejdsforhold i Forbindelse med den paa alle Omraader herskende Dyrtd, hvortil kommer særlig for Tunestillingens Vedkommende baade Vanskeligheden ved at faa de arbejdende Styrker underbragte i Omegnen – der for Tiden er og i Aar og Dag har været fuldstændig overbelagt af de militære Afdelinger – og den korte Tidsfrist, som har kunnet stilles til Raadighed for Arbejdets Udførelse.

Da differencen mellem de laveste Bud og den til de paagældende Poster bevilgede Sum er saa stor, at det er udelukket, at denne Difference vil kunne indvindes ved Besparelser, og da Regimentet ikke har nogen som helst Tiltro til, at en fornyet Licitation paa et ændret Grundlag vil give et mere tilfredsstillende Resultat, men tværtimod mener, at en yderligere Forhalelse af Sagen vil være ugunstigere for Statskassens Interesser, skal det i Overensstemmelse med det af "Tunestillingens Baraklejre" anførte tillade sig at indstille, at der snarest søges en Forøgelse af den ... give Bevilling, stor 3 x 387000 Kr. = 861 000 Kr. med ca. 60% d.v.s. med ialt 516 000 Kr. ...'

²³

***

13-10-1916

Bygning af baraklejre ved Tunestillingen og på Sydamager. 316 000 til Amager dækker aftalen med finansudvalgene, medens de 884 000 til de tre Tunelejre ikke dækker. Overskridelse med 516 000 til 1.4 mio. Man kan nu enten opgive lejrene og forsætte med indkvarteringen, bygge to lejre i stedet for den bevilligede sum – men så fortsat indkvartering af 1 100 (dvs. en forstærket bataljon), eller man kunne bygge to større lejre til hver 1 600 – ville kræve 215 000 ekstra. Det sidste vil have den ulempe, at det ikke passer til enhedsstørrelsen. Det blev besluttet at bygge to større lejre med 180 000 ekstra.

'... I.C. Christensen bemærkede, at han i og for sig vilde foretrække at bygge alle tre lejre, men at to større dog var bedre end to smaa...

Forsvarsministeren henstillede derefter til I.C. Christensen, at han ikke i sit Ugeblad "Tiden" optog Artikler af den Art, hvoraf der i nævnte Tidsskrift havde staaet en Række af Oberstløjtnant Holten-Nielsens Artikler, der var Uddrag af Artikler i Kristeligt Dagblad, og hvori der rettedes Angreb mod Overkommandoen og andre Militære Myndigheder. Saadanne Artikler voldte Vanskeligheder for de militære Myndigheder og virkede ophidsende i Officerskorpset. At saadanne Artikler fremkommer i Kristeligt Dagblad betyder mindre, men helt anderledes, naar de fremkommer i et Blad, der udgives af et Medlem af Regeringen, og Ministeren vilde derfor henstille, at der ikke oftere i "Tiden" fremkom Artikler af denne Art.-

I.C. Christensen: Ja, det skal jeg tænke paa, og hvis der kommer noget af saadan Karakter fra Holten-Nielsen, skal jeg sende det tilbage.²⁴

***

²³ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. Ordningen af Indkvarteringen' Ingeniørregimentet FTR T. Nr. 598 af 09-10-1916 til Arméingeniørkommandoen.

²⁴ Tage Kaarsted (red.): 'Ministerrådets protokoll 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater.'. Århus 1973.

21-10-1916

Forsvarsministeren gav i anledning af de Ønsker om Indskrænkning af Sikringsstyrken, der var fremkommet under Finanslovsforhandlingerne, Oplysninger om de Reduktioner, der hidtil var foretagne i Styrken, og som ikke havde vundet Overkommandoens Billigelse. De militære Myndigheder mente, at der ikke kunde foretages Indskrænkning, da Styrken var altfor ringe. Ministeren vilde desuagtet kunne tænke sig at foretage Indskrænkningen, og denne maatte da for at faa Betydning andrage c. 9 000 Mand, og Indskrænkningen maatte fordeles baade paa Fodfolket og de særlige Vaaben. ... Under Forhandlingen udtalte *Rottbøll*, at han kunne ønske, at der i den Skrivelse, der tænktes sendt til Overkommandoen angaaende Sagen, udtaltes, at Indskrænkningen ikke ønskedes alene af Hensyn til Besparelsen, men man kunde tænke sig at anvende det sparede Beløb f. Eks. til Ammunition og Flyvemateriel. (dette sidste gik Stauning mod). *J.C. Christensen* gik ud fra, at de Forhandlinger, der nu førtes, kun kunne være rent forberedende. De militære Myndigheder maatte høres, men kunne ikke alene være afgørende, i det udenrigspolitiske kan de ikke skønne bedre end andre.- Man kunde spørge dem om, hvilke Planer de maatte have med Hensyn til til vort Forsvars bedst mulige Ordning...²⁵

***

26-10-1916

Der har stadig været afholdt Forhør i Mytterisagen på Hårbøllefortet; og det synes, at Undersøgelserne er foretaget med stor Grundighed.

Krigsretten er ifølge "Sydsjællands Venstreblad." kommet til det Resultat, at Løjtnant Korning ikke alene skal forflyttes, men også have 14 Dages Fæstningsarrest.

Det hedder i Domspræmisserne, at han ikendes denne Straf, fordi han har udvist Pligtforsømmelse og manglende Tilsyn med sine Undergivne en bestemt Dag. Dagen, der sigtes til, er Mytteridagen. Det er for at bruge et andet Sprogbrug altså fastslået, at hans Optræden ikke har været heldig ved nævnte Lejlighed, og derfor straffes han.

Forflyttelsen er allerede sket, og det varer antagelig ikke længe, inden Løjtnanten, der hører til Reserven, soner sin Straf.

De Menige har også fået deres Dom. 1 Menig fik 6 Gange 5 Dages Fængsel på Vand og Brød, 12 Menige hver 4 Gange 5 Dages Fængsel på Vand og Brød og 5 hver 3 Gange 5 Dages Vand og Brød.

Fortchefen på Batteriet har af Regimentschefen fået en Irettesættelse for urigtig Anvendelse af Disciplinærmidlerne. Løjtnant Korning har nægtet at modtage sin Straf. Hele Sagen vil nu blive indsendt til Ministeriet.²⁶

***

09-01-1917

For et par Måneder siden blev der, som meddelt, af Krigsretten i Vordingborg afsagt en Dom, som vakte betydelig Opsigt landet over, idet 18 gamle Soldater af 19de Bataillons Sikringsstyrke blev idømt hårde Vand- og Brødstraffe for Mytteri.

De atten Soldater var i de første Dage af August Måned til Tjeneste på Hårbøllefortet på Møn, hvor de en Formiddag havde Øvelse under Kommando af en Løjtnant Korning, og da de nægtede at adlyde, blev der rejst Tiltale mod dem for Mytteri. Det er en Forseelse, som efter de militære Love straffes meget strengt, og der blev ikke taget blidt på de atten. En fik 6 Gange 5 Dages Fængsel på Vand og Brød, tolv den samme Straf i 4 Gange 5 Dages og de øvrige fem fik 3 Gange 5 Dages Vand og Brød.

At Løjtnant Kornings Optræden ikke havde været korrekt, fremgik af, at han blev idømt 14 Dages Kvarterarrest. Desuden blev der tildelt Fortchefen en Irettesættelse for urigtig Anvendelse af de

²⁵ Tage Kaarsted (red.): 'Ministerrådetsprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater.'. Århus 1973.

²⁶ "Møens Folkeblad": 26-10-1916.

så kaldte Disciplinarmidler. Den hårde Dom, der var overgået Soldaterne, gav Anledning til, at K. Andreasen under Finanslovdebatten bragte Sagen frem i Rigsdagen, og også i Pressen hævdede der sig Røster mod den trufne Afgørelse.

Forsvarsministeren gav derefter Ordre til, at Sagen skulde appelleres til Overkrigsretten, der i følge "Politiken" i Lørdags afsagde Dommen. Det blev en betydelig Nedsættelse af Straffen for de Tiltalte. Hovedmanden, som havde råbt "Ikke et Slag mere" fik 4 Gange 5 Dages Fængsel på Vand og Brød, og de øvrige fik Straffen nedsat fra 4 Gange 5 og 3 Gange 5 til henholdsvis 12 og 10 Dages Fængsel.²⁷

***

15-01-1917

*'Som det er Regimentet bekendt, henligger Lejrpladserne ved Greve og Barfredshøj i fugtigt Vejr i et bundløst Ælte. Da Arealerne senere skulle kunne bruges igen til Agerbrug, maa der ikke paa Pladserne anbringes Skærver, Slagger eller lign., ... Der skal lægges flere hundrede m Kørebro, Marschbro, Gangbro m.m. ...'*²⁸

***

20-01-1917

Beløbet på 1 100 000 til Tunelejrene forhøjes 'med indtil 67 000 Kr. til Opførelse af Infirmerier, Lejrdepoter og Kvarterer for en Bataillonschef med Stab.'²⁹

***

14-02-1917

Hårbølleaffærens sidste Akt. Overkrigsretten har nu delt Slud og Sol mellem de to Faktorer ved "Mytteriaffæren" fra Hårbøllefortet, Befalingsmanden og Mandskabet. Om de er helt lige, vil enhver der har læst vor Fremstilling, kunne dømme om.

I Lørdags faldt i ifølge "Sydsjællands Venstreblad" Overkrigsrettens Dom over Løjtnant Korning. I Dommen påtales det, at Løjtnanten har overladt Kommandoen til en Sergent, da der blev Uro i Gemytterne, ligesom det noteres, at han har sagt til en Mand, der var trådt galt på Foden og derfor bad om at måtte træde ud, at han skulde træde ind, "selv om han faldt om og døde".

Arbitrært var Løjtnanten for sit Forhold ved den nævnte Lejlighed idømt 14 Dages Kvarterarrest. Denne Dom erklærede han sig Utilfreds med, men Stadskrigsretten fastsatte hans Straf til 80 Dages Vagtarrest, og den Dom har Overkrigsretten nu Stadfæstet.³⁰

***

17-03-1917

Opgørelse over mangler ved kystdetachementerne (der da havde været aktive i 2½ år):

- Ved Fakse Ladeplads – herunder ryttervagt ved Strandegård
- Ved Karrebæksminde – herunder Vesterhavevagten, ryttervagten ved Gumperup
- Guldborgsundbrovagt
- Susåbrovagt

Ved samtlige vagter manglede skraberiste, gulvmåtter, termometre.³¹

²⁷ "Møens Folkeblad": 09-01-1917.

²⁸ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. Ordningen af Indkvarteringen' Ingeniørkaptajn A.J.T. Carlsen, Tunestillingens Barakkejre T.B. Nr. 58 af 15-01-1917 til Ingeniørregimentet.

²⁹ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. Ordningen af Indkvarteringen' Krigsministeriet D. 80 af 20-01-1917 til Overkommandoen.

³⁰ "Møens Folkeblad": 14-02-1917.

³¹ Generalstabens Operationssektion Indk. Sager 1917, Pk.7: Garnisonskommandanten i Næstved M. Nr. 153 af 17-03-1917 til 3 DIV.

En havnevagt slapper af. Her ved Fakse Ladeplads i 1916.
Forsvarets Billedsamling.

***

13-04-1917

*'Spørgsmaalet om Sikringsstyrkens Indskrænkning meldte sig stadig; jeg mødte atter og atter Vanskelighederne ved at have den inde. Fra Brandes kom jævnlig smaa Breve, der gjorde mig opmærksom paa, hvor mange Penge, der gik til den; Rigsdagsmænd fortalte mig om de mangfoldige Klager, der kom til dem fra deres Kredse over den Nød, Indkaldelserne trods al Slags Godtgørelse skabte; selv fik jeg en stadig Strøm af indtrængende Breve med Bøn om Fritagelser; ved hver Ombytning var Ansøgningerne om Udsættelse mangfoldige, og fra de Kvarterværter, der havde Soldater i Indkvartering lød bitter Klage. Godtgørelsen var for lille, sagde man, Soldaterne hindredes ved Øvelser i at komme til de rette Spisetider o.s.v.; jeg fik udsendt en Ordre om, at man skulde holde Aftaler om Spisetider, men Kvarterværterne hævdede, at den ikke blev fulgt; navnlig fra Roskildeegnen, hvor der var megen Indkvartering, var Klagerne talrige; Venstrebladet "Roskilde Dagblad" gjorde dem til en hel Specialitet.'*³²

***

14-04-1917

Munch: Skovvæsenet ønsker 1 000 soldater i Jylland og 1 000 på Sjælland til skovarbejde.

***

21-04-1917

Munch: OKDO er mod en sådan anvendelse af soldater. Indstiller nu anvendelse af rekrutter mod indkaldelse af andre – hvilket er uacceptabelt. Er specielt mod at tage soldater fra egnen ved Køge Bugt og indstiller '... at hele Mandskabet paa Fyn føres til Sjælland for at hugge der. Herimod havde Ministeren intet at indvende ...'. I.C.Christensen vil belønne soldaterne med betaling, Munch vil give ekstra frihed som compensation.

Rottbøll 'mente 'at det var bedre at anvende Soldaterne saaledes end at anvende dem til forskellig Vagttjeneste, hvis Betydning dog ingen forstod...'

Forsvarsministeren: Holdningen til reduktion af sikringsstyrken nu mere positiv hos dele af den venstre og konservative presse og hos nogle politikere. 'Det er da rimeligt at rejse Spørgsmaalet overfor Partierne for at erfare, om de staar anderledes nu. Der er jo nu en stærk Grund, idet der er Brug for Anstrængt Arbejde for Landbruget. Paa den anden Side kan der ventes betydelig Arbejdsløshed i Byerne, saa de indkaldte rammes mere end ellers, idet Forholdet har været, at de Indkaldte straks efter Hjemsendelsen kunne faa Arbejde, mens dette nu kan volde større

³² P. Munch: 'Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig.' Kbh. 1961, s.212ff.

Vanskelighed. Endelig har det økonomiske Spørgsmaal været stærkt fremme. ... General Gørtz siger, han vil gaa af, om Indskrækningen gennemføres.³³

***

01-08-1917 kl. 1530

Rottbøll: De frikonservative ser en reduktion mod deres vilje som et brud med regeringsgrundlaget for kontrolministers tilstedeværelse. Det konservative Folkeparti fralægger sig ethvert ansvar.

Munch: Gørtz er gået med til en høstlov til op til 15% af styrken, men vil begrænse den til selvstændige landbrugere. Dette uacceptabelt, den skulle dække alle med erhvervsinteresse, op til de 15%. *'General Gørtz erklærede imidlertid, at saafremt en saadan Orlov gaves, maatte han træde tilbage benyttende sin Ret som værende over 65 Aar. (Munch havde bedt ham om at vente) Generalen fastholdt imidlertid sin Opfattelse, han maatte gaa, om Indskrækningen gennemførtes under den ene eller anden Form...'*

I.C. Christensen konstaterer, at han heller ikke kan blive siddende i ministeriet. ... *'Som det har udviklet sig, er Opretholdelsen af Sikringsstyrken til Fordærv for hele Hæren, idet Mandskabet maa tænke som saa: 'Mit Fædreland gavner jeg ikke, jeg kaldes kun ind, fordi de politiske Partier ikke kan enes, derfor vil jeg ikke gøre min Tjeneste ordentligt. – Ordningen med Orlov vilde virke uheldigt, derfor anbefaler jeg at indskrænke Sikringsstyrken.'*

Munch: *'Ordningen med Orlov var kun foreslaaet som et Middel til at hjælpe over Vanskelighederne. Den vilde dog sikkert føles som en stor Indrømmelse til de genindkaldte.'*

Zahle: Opfordrer I.C. Christensen til at blive i ministeriet.³⁴

***

01-08-1917 kl. 1830

Munch: Hvis man betragter de politiske omkostninger ved at reducere sikringsstyrken bør man 1) Give ekstrabetaling til værnepligtige til tjeneste over 18 måneder og genindkaldte og 2) Afskedige Gørtz.

I.C. Christensen: *Jeg er personlig ked af, at det gaar saaledes med Sikringsstyrken. Jeg mener, det er skadeligt for Hærens Disciplin, der dog er mere værd end alt andet, om den skulde bruges.*³⁵

***

---

³³ Tage Kaarsted (red.): 'Ministtermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater.'. Århus 1973.

³⁴ Tage Kaarsted (red.): 'Ministtermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater.'. Århus 1973.

³⁵ Tage Kaarsted (red.): 'Ministtermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater.'. Århus 1973.

"SIKRINGSMANDENS VISE"

"Da jeg fik min Vaabentrøje,
Gik Begejstrings Bølger høje,
der var Graad i mangt et Øje,
Unge Damer passed nøje,
at en Fædrelandsforsvarer
uden Vrøvl og Dikkedarer
fik sit Maal af vaade Varer
og fyldt Lommen med Cigarer
imod Nattevagtens Farer
og Mikrober
i Oktober

Heldigvis faar mine Kvaler
snart en Ende. – Munch befale
splinternye Generaler
frem i Fronten. – For en Daler
ekstra Dagløn jeg for Fode
rykker Træer op med Rode,
sabelfækker dem til gode
Favnestykker. Ingen tro'de
slig en Kraft i Hæren bo'de.
Alt maa falde
li'som Palle !

Den Gang Stads af os man gjør'e,
Nu vi ikke mere mere.
Jeg har faaet Skæg og Snore,
Mine Børn er vokset store,
og jeg aner knapt hvormange.
Jeg er straffet otte Gange
med at høre Timer lange
ham Carl Meyer synge Sange,
Og jeg er alvorlig bange,
Manden kommer
nu i Sommer.

'Palle' var den til Jylland sendte Generalstabschef Palle Berthelsen.³⁶

***

Årgang:

1900 (32-34 år i 1914): 1 gang, 2½ måned, alle våben ens

1901: 1-3 gange, 2½-6½ måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri og ingeniører mest

1902: 1-3 gange, 2½-7½ måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri og rytteri mest

1903: 2-4 gange, 4½-9½ måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri, ingeniører og rytteri mest

1904: 2-4 gange, 5-9½ måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri og ingeniører mest

1905 (27-29 år i 1914): 2-4 gange, 4-9½ måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri og kystartilleri mest

1906: 2-4 gange, 4½-10½ måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri mest

1907: 2-5 gange, 4½-12 måned, fodfolk mindst, feltartilleri, fæstningsartilleri og ingeniører mest

1908: 3-5 gange, 7½-13 måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri og ingeniører mest

1909: 3-5 gange, 9-15 måned, fodfolk mindst, fæstningsartilleri, rytteri og ingeniører mest

1910 (22-24 år i 1914): 10-17 måned, fodfolk mindst, rytteri mest

1911: 2-4 gange, 12-16½ måned, kun fodfolk i den lave ende

1912: 2-4 gange, 12½-19 måned, fodfolk mindst, rytteri mest

1913: 2-4 gange, 15-19½ måned, fodfolk mest, fæstningsartilleri, rytteri og ingeniører mest

1914: Fortsat tjeneste plus 1-2 gange, 20-30 måned totalt, fodfolk mindst, rytteri mest

1915: Fortsat tjeneste plus evt. 1, max 2 gange, 20-27½ måned totalt, fodfolk mindst, rytteri mest

1916: Fortsat tjeneste, 18-20½ måned, fodfolk mindst

(1917 – lige overstået rekruttid på 3 mdr.)

³⁶ Berthelsens Privatarkiv i RA, Pk 2 'Scrapbog 1908-1919' s. 44. Udklip fra avis i sammenhæng med generalskiftet.

'Gifte værnepligtige af årgangene 1908-1914 der blev indkaldt til Sikringsstyrken den 5/8 1914 blev hjemsendt den 15/1 1915, og har af den Grund haft mindre Tjeneste end ugifte værnepligtige af samme Aargange for:

Fodfolket 2-7 Maaned mindre

Rytteri 2-14½ - -

Feltartilleri 2-7 - -

Kystartilleri 2-6 - -

Fæstningsartilleri 2-7 - -

Ingeniører 2-13½ - -³⁷

***

Den svenske militærattache har anmodet om foranstaltninger truffne af eller gennem Krigsministeriet '... som maa antages at kunne have virket i den Retning, at de har formindsket eller borttaget Grundlaget for en antimilitaristisk Agitation.'

1. Kontor kan tænke sig:

For 1. Kontor selv:

- Mandskabets adgang til klager
- Undersøgelser ved avisartikler eller pårørendes klager
- Bestemmelser for mandskabets humane behandling i almindelighed
- Regler for betrædelse af privat ejendom
- Foredrag, belæring og underholdning af det indkaldte mandskab
- Orlov og fribefordring under sikringsstyrken
- Indførelse af overkrigsret
- Bestemmelser vedrørende spiritus
- Sportsudøvelse og anden fritidsbeskæftigelse

'Sportsudøvelse'. Her ved Kystartilleriet. Forsvarets Billedsamling.

³⁷ Krigsministeriets 5 Kt. 1876-1953 Indkomne Sager 1912-1919 Pk. A26: Mobiliseringskontorsnotat 'Fortegnelse over Antal Indkaldelser og den omtrentlige Tid Aargangene af de forskellige Vaaben har forrettet Tjeneste ved Sikringsstyrken i Tiden fra 1/8 1914. til Dato'. September 1917 – dokumentation for reduktionsforhandlingerne.

'Anden fritidsbeskæftigelse.' Her ved 34. Bataljon.
Forsvarets Billedsamling.

For 2. Kontor:

- Gentagne lønforbedringer for de menige, dels under ordinære forhold, dels specielt ved sikringsstyrkens indkaldelse
- God kost. Mandskabets indflydelse på kostforplejningen.
- Invalideforsørgelse og hjælp til efterladede
- Understøttelse til menige i særlige tilfælde

'God kost.' Soldaterkokke fra 34. Bataljon 1915.
Forsvarets Billedsamling.

For 3. Kontor.:

- Omsorg for en hensigtsmæssig, pyntelig uniform. Rene munderingssager og disses vask. Forsyning af mandskabet med undertøj og fodtøj. Tidssvarende feltudrustning.

Fæstningsartillerister rengør deres næsten 50 år gamle geværer.
Forsvarets Billedsamling.

For 4. Kontor.:

- Forbedringer i indkvarteringsforhold, saavel under ordinære som ekstraordinære forhold (lokaler, inventar, tæpper o.l.) i kaserner, lejre og forter

'Indkvarteringsforhold'. Her samlingsstuen i en af Fæstningsartilleriets lejre. Forsvarets Billedsamling.

For Mobiliseringskontoret:

- Foranstaltninger der letter værnepligtsbyrden (valg af årgange, reguleringer, principper for fritagelser, orlov til visse erhverv)

*'Man tillader sig at anmode ovennævnte Kontorer om hver for sit Vedkommende at ville foranledige udarbejdet en ikke for kortfattet Fremstilling, hvis Hovedformaal skulde være at tydeliggøre, at de Værnepligtige selv og Befolkningen har Grund til at være tilfredse med Mandskabets hele Behandling ved Hæren. ...'*³⁸

***

15-08-1917

- Årgangene 1914, 1915 og 1916 har været/er til fortsat tjeneste (på daværende tidspunkt 20 mdr. for 1915 og 18 for 1916)
- Fodfolket fra 1905 og frem har typisk været indkaldte 3 gange med fra 6 til – for de yngste – 16 mdr. tjeneste)
- Rytteriet er mest belastet (med helt op til 30 mdr. tjeneste (1914))
- I øvrigt er det fæstningsartillerister og ingeniører, der er mest belastet.³⁹

***

³⁸ KMN 5 Kt. 1876-1953 Indkomne Sager 1912-1919 Pk. A26:
I Læg 'Foranstaltninger af økonomisk Rækkevidde i Anled. Af S.s.'
KMN 1. kt notat af 14-09-1917 til 2., 3., 4. og mobiliseringskontoret.

³⁹ KMN 5 Kt. 1876-1953 Indkomne Sager 1912-1919 Pk. A26:
I Læg 'Foranstaltninger af økonomisk Rækkevidde i Anled. Af S.s.'
Fortegnelse over Antal Indkaldelser og den omtrentlige Tid Aargangene af de forskellige Vaaben har forrettet Tjeneste ved Sikringsstyrken i Tiden fra 1/8 1914 til Dato (15/8 1917).

20-09-1917

90 øre til værnepligtige for hver tjenestedag ud over 18 måneder (dette ender efter sikringsperiodens afslutning med at blive et beløb på 6 797 400 kr.)⁴⁰

***

08-01-1918

'... Under den ret haarde Frostperiode i de første Dage af indeværende Aar herskede der en saadan Kulde og Blæst i de Lokaler, der strækker sig fra Regimentets Kontor til Regimentschefens Kvarter, at alt Kontorarbejde var saa godt som uudholdeligt fra Morgen til henimod Aften, skønt Varmeapparaterne i de Dage virkede tilfredsstillende.

Det har vist sig umuligt at opvarme Lokalerne i Administrationsbarakken (A.1) i Blæst og Frostvejir til højere end 13° R. Lejrkommandantskabet indstiller derfor, at nævnte Barakke udvendigt beklædes med Tagpap samt, at Vinduerne tættes med Stormvoks.

Samme Foranstaltning foreslaas foretaget paa den Del af Depotbarakken (D.1), der omfatter Underofficers-Forsamlingsstuen, som har Ydervægge baade mod Nord og VGest, da der i dette Lokale ofte hersker en ulidelig Kulde og Træk.

Lejrkommandantskabet maa derfor henstille, at dets Forslag snarest bringes til Udførelse.⁴¹

***

14-02-1918

'... Kommandantskabet (ser) sig nødsaget til at indstille, at der her i Lejren oprettet et Vaskeri.

Saasnart det kom til Kommandantskabets Kundskab, at der blandt Mandskabet var en Del, der var befængte med Utøj, udsendte det (en rundskrivelse). Samtlige her i Lejren indkvarterede Afdelinger (Underafdelinger) har derefter stærkt og enstemmigt udtalt sig for, under de nu værende vanskelige Forhold, at oprette et Vaskeri, i hvilket Mandskabet enten gratis eller mod en ringe Betaling kunne faa ...Linned og Undertøj vasket. Man henleder Opmærksomheden paa, at Mandskabet for Tiden har betydelig Vanskelighed ved at faa det til ... personlig Renlighed nødvendige rene Linned og Undertøj. Til Vanskelighederne bidrager i ikke ringe Grad Lejrens isolerede Beliggenhed og den Omstændighed, at Forholdene herunder hindrer Mandskabet i selv at vaske deres Linned m.v. Det er i flere Henseender meget uheldigt, at den propre Mand er udsat for at blive paaført Utøj fra den mindre propre, der altid kan undskylde sig med de foran anførte Vanskeligheder ...⁴²

***

06-05-1918

'... angaaende Kloakforholdene i Barfredshøjlejren. Distriktet skal ... tillade sig at bemærke, at der foruden de af Lægekorpsset paatalte uheldige Afløbsforhold for 4 Mandskabsbarakker og 2 Pissoirer, der er beliggende langs Lejrens østlige Side, er Afløbene fra samtlige Mandskabsbarakker og 1 Pissoir i Lejrens Vestsida samt fra Kvindebarakken og delvis fra Stalden all udførte som aabne Grøfter, hvad der formentlig i høj Grad medfører Fare for Inficering af Jorden

⁴⁰ KMN 5 Kt. 1876-1953 Indkomne Sager 1912-1919 Pk. A26:

I Læg 'Godtgørelse (Ekstralønning): Landstinget 1916-17

Blad Nr. 256 Lovforslag Nr. 139' Forslag til midlertidig Lov om Godtgørelse til Værnepligtige i Sikringsstyrken' (som vedtaget af Folketinget 20/9 1917).

⁴¹ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. B. Greve og Barfredshøjlejren'. Kommandantskabet i Lejren ved Greve Nr. 2 af 08-01-1918 til Lejrinspektøren ved 1' Generalkommando.

⁴² Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. B. Greve og Barfredshøjlejren'. Kommandantskabet i Barfredshøjlejren Nr. 107 af 14-02-1918 til KMN.

og dermed for Fremkaldelse af Sygdomme ved en Belægning af Lejren gennem længere Tidsrum.

43 ,
...

Udenfor underofficersmessen i Barfredshøjlejren.

På dette tidspunkt – i sommeren 1918 – er de indkvarterede enheder bl.a. fra 2. og 11. Bataljon.
Forsvarets Billedsamling.

***

09-08-1918

'Fra Lejrkommandantskabet i Lejren ved Barfredshøj modtog Distriktet for kort Tid siden en Besværing over, at der i den senere Tid til Stadighed i Forplejningsbygningen var en ilde Lugt, der stammede fra Urenligheder under Gulvene. Ved en grundig Undersøgelse, der derpaa blev foretaget af Distriktet, i saavel denne Lejr som i Grevelejren, viste det sig, at Jordbunden under næsten hele nævnte Bygning var dækket af et tykt Lag Pløre, der var fremkommen af det nedsvivende Vand, blandet med Køkkenaffald ...'⁴⁴

Kostforplejningen i Barfredshøjlejren.
Forsvarets Billedsamling. 28. Bataljon.

***

⁴³ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. B. Greve og Barfredshøjlejren'.
2 Ingeniørdirektorat, 1 Bygningsdistrikt No. 203 af 06-05-1918 til Arméingeniørkommandoen.

⁴⁴ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. B. Greve og Barfredshøjlejren'.
2 Ingeniørdirektorat, 1 Bygningsdistrikt No. 360 af 09-08-1918 til Arméingeniørkommandoen.

01-02-1918

'Soldaten paa Arbejde.

Det var i Begyndelsen af September 1916, at Overkommandoen udstedte Tilladelse til, at Sikringsstyrkens Mandskab maatte deltage i Høstarbejdet paa de steder hvor det var Indkvarteret, for at Høsten, der i Forvejen havde lidt meget under ugunstigt Vejr, kunde blive bjerget i en Fart.

Det var ikke første Gang, at Mandskabet i Sikringsstyrken fik lov at deltage i "civilt Arbejde", paa Indkvarteringsstederne. I tidligere Høst- og Saaperioder er der givet Tilladelse til Arbejde hos Kvarterværterne, under Tiden i to hele, til andre Tider i to halve Dage om Ugen.

Nægtes kan det ikke, at alle Parter var glade for denne Ordning, i hvert fald paa de Steder, hvor det mest var Landboere, man havde i Kvarter. Man maa sikkert som Helhed betegne den danske Soldat som meget arbejdsom. Undtagen naar det gælder om at grave Skyttegrave med den sorte Fodfolkspade – det ynder han ikke.

Noget andet var det med Arbejdet i Tune-Stillingen, hvor Graven ikke skulde kastes til med det samme eller et Par Dage efter, og hvor der var Akkord paa Arbejdet.

Graverhold i Tunestillingen.
Rigsarkivet. Forsvarets Billedsamling. 28. Bataljon.

Den danske Soldat, navnlig Jyden, er langsom og Fejg i Bevægelserne. Men grave, det kan han! Et Pust en Gang imellem for at tage en Skraa, et lille Øjenkast paa det resterende Arbejde, saa tager han fat igen.

Ogsaa ved det indre arbejde er Soldaten flink og villig. Det er ikke alene de blanke Knappers Skyld, at Pigerne paa Gaardene godt kan lide de lange Indkvarteringer. Der falder hyppigt en Haandsrækning af til dem, snart i Form af Kartoffelskrælning, snart ved Opvasken.

Det er det samme som gør sig gældende med Officerernes Oppassere. Man hører sjældent Utilfredshed med disse, og Omskiftning finder nødtigt Sted. Saa snart Soldaten har vænnet sig lidt til Vedkommendes Vaner, er alt i Orden. Han er trofast og paalidelig, akkurat og punktlig, og der udvikles hurtigt hos ham en rørende Hengivenhed for hans midlertidige Herre. Skulde man bebrejde ham noget, maa det være, at han ikke er renlig. Det er hans ømme Punkt.

Under ordinære Forhold er der aldrig Lejlighed til egentligt Arbejde, da Uddannelses-tiden er saa kort. Selv Arbejder paa Fæstningsværker o.l. udføres under ordinære Forhold af civil Arbejds-kraft. Vi skal helt tilbage til Frederik den sjettes Tid, for at se Soldater der beskæftigede sig med Sligt.

...⁴⁵

***

⁴⁵ "Østsjællands Folkeblad" 01-02- 1918 s. 1.

11-11-1918

Optegnelser:

Fra statsrådet. Muligvis problemer ved Horserød-lejren med russerne der smittede soldaterne i bevogtningsskabet politisk.

Møde om eftermiddagen med partiformændene: "Lige ved begyndelsen ... blev jeg kaldt ud af General Ulrich; han meddelte mig, at General Wolff havde telefoneret, at han havde saa foruroligende Meddelelser om Soldaternes Stemning, at han nødvendig maatte tale med mig med det samme. Jeg gik saa ind og sagde dette til Zahle, der fortalte det videre til Forsamlingen. Jeg gik saa over og talte med General Wolff; det viste sig nu, at det indskrænkede sig til, at han havde foretaget de Undersøgelser, han først havde anset for umulige, med Hensyn til Afdelinger, der havde haft Folk i Horserød. Han havde dér erfaret, at der var foregaaet en stærk Paavirkning af disse, nogle Hold virkede saa videre paa deres yngre Kammerater; han vilde derfor gerne hjemsende de to ældste Hold ved Infanteriet allerede Onsdag Morgen den 13. November, idet Onsdagen var den Dag, da man frygtede Uro. Jeg traf Aftale med ham derom og om Hjemsendelse ved de andre Vaaben Lørdag (den 16. November 1918), ..."⁴⁶

***

13-11-1918

Erindringer:

Syndikalisturolighederne naar et højdepunkt med demonstrationerne på Grønttorvet i København. Rudeknusninger i Butikker og Sporvogne og i 'Socialdemokratens' bygning. 'Der herskede i de Dage en uhyggelig Følelse af, at det kunde udvikle sig til stigende Uro som i Tyskland; man kunde frygte, at der rundt om i Landene under Indflydelse af den russiske Revolution Aaret før og de nye Begivenheder skulde opstaa en omfattende social Opløsningstilstand. Det var ikke let at bedømme, hvor stærke de Kræfter var, som Begivenhederne havde sluppet løs.'⁴⁷

***

---

⁴⁶ P.Munch: 'Erindringer 1918-1924. Freden, Genforeningen og de første efterkrigsår.' Kbh. 1963, s.7-10.

⁴⁷ P.Munch: 'Erindringer 1918-1924. Freden, Genforeningen og de første efterkrigsår.' Kbh. 1963, s.7-10.

Befolkningen generelt, værter og grundejere

En del af befolkningen, herunder ikke mindst de privilegerede, havde samme holdning til forsvarsforberedelser, som man i nutiden har til vindkraft. Det er udmærket, men skal ikke ske i ens baghave, da det jo kan være farligt. Det skal ikke ødelægge udsigt eller ejendomsværdi.

Når forsvaret så er til stede, skal det leve op til borgerskabets normer om høvisk omgangstone og disciplineret borgerlig optræden.

De første måneder, herunder den første Jul, var præget af patriotiske borgeres indsamlinger og gaver til de indkaldte. Men trætheden meldte sig med rutinen.

Et for tæt, længere tids samvær med krigsmagten under dens indkvartering – den består jo af mandfolk - giver også en betydelig risiko for en uønskelig tiltrækning af lokalbefolkningens yngre kvindfolk, en urimelig konkurrence. Det er udmærket, når den flyttedes væk, til lejre.

Det er ikke et tilfælde, at en af de første succesrige klager over feltbefæstningsarbejder kom fra en grosserer i en Strandvejsvilla. Men selv den her bragte klage fra en husmand i Tunestillingen, førte til en reaktion, dog ikke sløjfning men omfattende ekstra dræningsarbejder i befæstningen.

27-01-1910

'Befolkningen i Taarbæk er ... bleven i højeste Grad opskræmt ved de stedfundne Rigsdagsforhandlinger om Befæstningsanlæg i Taarbæk, og har indstændigt anmodet sine tvende Repræsentanter i Sogneraadet om at henlede dettes Opmærksomhed paa den store Fare for Byens Eksistens, som Fæstningsanlæg dør eventuelt kan medføre, ligesom Befolkningen forventer, at Sogneraadet, hvis det vedtages at anlægge Befæstningsanlæg i Taarbæk, søger at udvirke, at disse bliver saa lidet trykkende for Byen, som Forholdene tillader det.'

***

01-07-1910

'Der maa jo erindres, at Taarbæk væsentlig tjener som Sommeropholdssted og at den faste Befolkning saa godt som udelukkende lever af Sommerbeboerne, der tage ud til Taarbæk for der at nyde Ro og Landlivets Fred.

Alene den Omstændighed, at Byen befæstes eller at der lægges Forter umiddelbart op til denne vil betage den noget af dens Karakter som landligt Rekreatiønssted.

Og Muligheden for at der vil blive skudt fra Forterne under Øvelser vil for mange være tilstrækkeligt til at undgaa at slaa sig ned i Byen ...'⁴⁸

***

05-07-1910

Regeringen godkendes. Ved overdragelsen af Krigsministeriet og Marineministeriet fra den afgående radikale forsvarsminister Krabbe bliver det klart, at Krabbe er endt i et hårdt modsætningsforhold til nøgleembedsmænd, primært Pagh-Hansen i Krigsministeriet pga. dennes opstilling som højremand.

I et møde med hærchefen generalløjtnant Gørtz gør stats- og forsvarsminister Klaus Berntsen (KB) klart, at han ser sin opgave at gennemføre forsvarslovene, som er blevet bekræftet ved valget, som forbedre tonen i hæren – dvs. befalingsmænds sprogbrug overfor mandskabet.

---

⁴⁸ Generalstabens Fæstningssektion 1878-1951 Pk. A 10:

- Lyngby-Taarbæk Sogneraad Journ. Nr. T.94/09 af 27-01-1910 til Forsvarsministeren.
- Lyngby-Taarbæk 01-07-1910 til Oberstløjtnant A.G. Nyholm.

Da KB efter undersøgelse af baggrunden for en Pastor Kochs artikler i 'Fyns Tidende' via biskop Balslev i Fyns Stift vil have undersøgt en Premierløjtnant i Odense Garnisons optræden, leder dette til første konfrontation med Generalmajor Arendrup, Chefen for Fyenske Brigade⁴⁹ (reelt er Arendrup chef for Jydske Brigade). Denne anbefaler varmt i sin påtegning og vil ikke rejse afskedigelsessag, da Premierløjtnanten kun har optrådt som 90% af sine kollegaer.

KB beder om generalernes støtte i forbindelse med 'Foreningen Dannevirkes' virke med bl.a. Soldaterhjem – startet under I.C.Christensens forsvarsministerperiode.

KB nævner, at Munch etablerer 'Forsvarsministerens Udvalg for Soldaternes Underholdning under Sikringsstyrken'.⁵⁰

***

'Med Henhold til Mobiliseringsbestemmelser for Hæren, Overgangsbestemmelser, Punkt 7, indsendes nedenstaaende Belægningsplan for 8', 27' og 47' Bataillons Indkvartering i Holbæk og Omegn til Generalkommandoens Approbation.

Den Styrke af Underkorporaler og menige, der paaregner at give Møde i Tilfælde af Mobilisering, fordeler sig efter indhentede Oplysninger fra de paagældende Batailloner, p. T. saaledes:

8' Batl's Krigsstyrke 1 079 Md (udover Krigsstyrken c. 360 Md).

27' - - 1 079 - (- - c. 340 -).

47' - - 722 - (mangler i - c. 356 -).

Holbæk By er, som hoslagte Skitse viser, delt i Afsnit, saaledes at 8' Bataillons Krigsstyrke indkvarteres i den østlige Del indtil Østerstræde-Smedelundsgade (disse Gader inklusive) samt Kastanievej, Sofievej og Vejen op mod Amtmandsboligen, 27' Bataillons i den midterste Del af Byen og 47' Bataillond i den vestlige Del fra Linien Studiestræde-Bysøstræde. Et Kompagni af 47' Bataillon maa dog indkvarteres i Villakvarterer langs Kallundborg Landevej (Merløse Sogn).

Hestene indkvarteres med 1 Hest pr. 7 à 8 Spiltove.

Til Trods for, at Byen med den nævnte Fordeling vil blive temmelig tæt belagt

en 2 Værelses Lejlighed med 1 à 2 menige

- 3 - - - 4 -)

- 4 - - - 6 -) 1 Officer gælder for 3 menige,

- 5 - - - 8 -) 1 Underofficer for 2 menige

- 6 eller flere - - - 10 -)

kan der dog inden for Bygrænsen kun rummes de 2 ¾ Batailloners normale Krigsstyrke.

Bataillonernes overskydende Styrke tænkes indkvarteret i Merløse Sogn saaledes:

8' Bataillons i Smedelundshuse,)

27' - i Tostrup,) Plads til 550 Mand

47' - eventuelle i Holbæk Ladegaard m.m.)

Hvilke Kvarterer antages tilstrækkelige, naar Hensyn tages til sandsynlige Udeblivere.

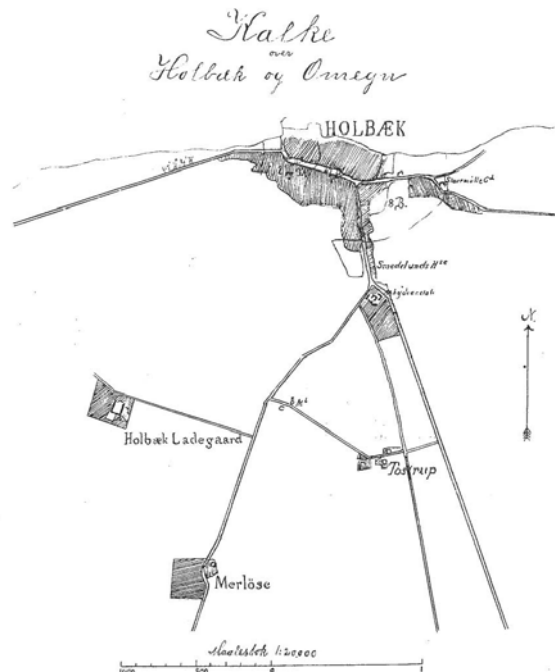
Skønt 47' Bataillon ikke for Tiden kan naa den normale Krigsstyrke, er der dog beregnet

Kvarter til dens hele Styrke.

....'

⁴⁹ Faktisk var Arendrup chef for 'Jydske', ikke 'Fyenske' Brigade.

⁵⁰ Klaus Berntsen: 'Erindringer fra Rigsdags- og Ministeraar.' KBH 1925, s.170-174.

27. Bataljons skitse over det planlagte 'tætte' kantonnement i Holbæk ved den fremtidige mobilisering til Sjælland.

'Fremsendes til 1' Generalkommando af 3' Division, der skal bemærke, at den – i Betragtning af Afdelingernes Ophold paa Mobiliseringsstedet antagelig kun vil blive af kort Varighed, 1 à 2 Døgn – anser det for ønskeligt og forsvarligt, at Indkvarteringen gøres ret tæt, saaledes som dette er foreslaaet i det indsendte Udkast. København, den 2/2 1911. A. Tuxen'⁵¹

8. Bataljon i Holbæk 1917. Forsvarets Billedsamling.

⁵¹ 1. Generalkommando FTR M. Indk. S. 1906-23. Pk.1.
 Chefen for 27' Bataillon. Fredericia, Fortroligt Nr. 1, den 14-01-1911 til 1' Generalkommando.

***

24-04-1912

Belejringstilstand:

'Jeg har ... i den forløbne Vinter lade paabegynde Arbejder vedrørende Belejringstilstandens Udførelse i Praxis i Fæstningen København under Krigsforhold, dels fordi Ansvar for Opretholdelsen af den offentlige Orden m.m. i Fæstningsbyen paahviler mig, dels fordi det er klart, at Forholdene i saa Henseende, saaledes som de sociale Forhold nu til Dags har udviklet sig, sandsynligvis vil være overmaade vanskelige. Det er da mere og mere blevet mig klart, at jeg ikke vil kunne paatage mig Ansvar for Opretholdelse af Ro og Orden i Fæstningsbyen, hvis de i Generalstabens ... Skrivelse til Krigsministeriet foreslaaede Love blive udstedte i den foreliggende Form, idet den Overgeneralen, in casu mig paa Overgeneralens Vegne tilstaaede overordentlige Myndighed sikkert vil vise sig at være betydningsløs, fordi der ikke er givet tilstrækkelige Midler til at skaffe den tilbørlig respekteret ...'

Anmoder om ny behandling.

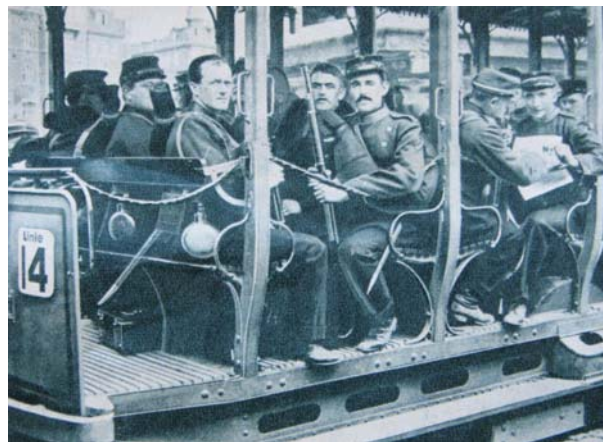
'Jeg ser ikke rettere, end at Belejringstilstanden nødvendigvis maa have til Følge:

1. at det til enhver Tid overlades til den militære Myndighed at afgøre, hvilke Ændringer i den bestaaende Retstilstand, der nødvendiggøres af den krigerske Situation og af Statens Nødstilstand.
2. strenge Straffebestemmelser ved overtrædelse af Paabud fra de militære Myndigheders Side, der er en Følge af krigstilstanden og Statens Nødstilstand.
3. en summarisk Retsforfølgning overfor Overtrædelser af saadanne Paabud og i Forbindelse dermed
4. Paadømmelse af saadanne Sager ved særlige Domstole med begrænset Appel og med øjeblikkelig Eksekvering af Straffene.⁵²

***

01-08-1914

'... Frøkenen sov, men Pigen sagde at Jo ikke fejlede noget videre, men hun lå og græd hele tiden og det er angst for ikke at faa Erik at se hvis han bliver indkaldt ... Alle mennesker er urolige og ængstelige ved Udsigten til en Krig så nær ind paa os. ... Ja Gud maa vide hvad vi skal opleve ...'⁵³

Indkaldte fæstningsartillerister på vej.
Forsvarets Billedsamling.

⁵² Generalstabens Fæstningssektions, Indkomne Sager Pk. A 12: Kommandanten i København Fortrolig B. 207 af 24-04-1912 til Chefen for Generalstabens.

⁵³ Køge Byhistoriske Arkiv: I brev fra den 62-årige fru Cecilie Schmidt til sin datter.

***

06-08-1914

'Jeg havde som 11-12 årig ikke megen forstand på politik, men jeg lagde meget mærke til, at diskussionen bl.a. drejede sig om, hvordan Sverige ville forholde sig overfor Tyskland.

Den følgende nat mobiliserede Danmark, otte årgange blev indkaldt, og i de følgende dage fyldtes Kastrup med soldater.

Selvfølgelig var det en alvorlig tid, vi nu gik i møde, men for os unger, var der jo fest i gaden! Vi var med alle vegne, og tænkte ikke på, hvad der lå bag eller hvad der skulle følge.

Næste morgen rykkede artilleriet ud for at lave et batteri med kanoner og lyskastere langs stranden, hvor nu lufthavnen ligger.

Kastrup Havn var besat af infanteriet hver nat.

Husarerne afpatuljerede Strandvejen fra Kløvermarken til Dragør hele døgnet, og ingeniørsoldaterne satte pigtråd på tværs af Amager.

...

Så fik vi et nyt chok! Alle i boliger, der havde en treværelses lejlighed og derover, skulle tage imod indkvartering af militær ... Ved hurtig indgriben fra glasmagerens side (min far), kom en forhandling i gang ... og indkvarteringen foretoges til "Salen"... Dette medførte mange glade lørdagsaftener ... der blev danset til kl. 22.00.

Hver morgen og hver aften blev reveillen og retræten blæst. Hele natten gik militæret brandvagt, og om dagen kørte deres proviantvogn rundt.

Jo, Kastrup var blevet en garnisonsby.⁵⁴

Også Esbjerg blev Garnisonsby. Eksercits på Torvet.
Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

⁵⁴ Kaj Olsen, f. 1903, fra Glasmagerrækkerne i Kastrup, fortæller til Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling.

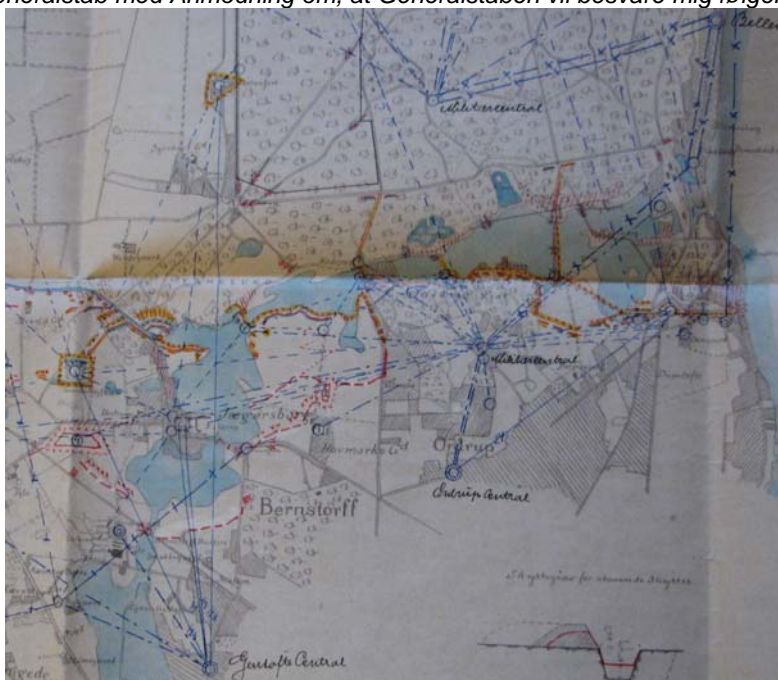
***

Da Indkaldelsesordren blev oplæst paa Lolland Falster. Da Borgmester Schultz i Stubbekøbing Onsdag Aften fra Rådhusets Trappe skulde oplæse Bekendtgørelsen om Indkaldelsen, ramtes han af et Ildebefindende og styrtede om. Han var ret lidende i Gaar. Da Nakskovs Udråber, Skomager Jacobsen, Onsdag Aften gik omkring og raabte om Indkaldelsen, styrtede han iflg. "Pol." om i Havnegade og var død med det samme.⁵⁵

***

15-09-1914

'Som Administrator af de 2 Villakarrear, der gaar under Navn af 'Christiansholms engelske Villakvarter', og som er beliggende vest for Klampenborg Jernbanestation, tillader jeg mig paa Foranledning af Villakvarterets Beboere, blandt hvilke der i den senere Tid, paa Grund af de foreliggende ekstraordinære Forhold, har hersket en ikke ringe Nervøsitet, at henvende mig til den højtærede Generalstab med Anmodning om, at Generalstaben vil besvare mig følgende

De planlagte oversvømmelser fra armeringsøvelse i september 1906. Rigsarkivet.
Generalstabens Fæstningssektions Arkiv.

Spørgsmaal:

1. Vil Oversvømmelsen, saafremt det bliver nødvendigt at sætte den i Gang, naa hen til ovennævnte Villakvarter?
2. Vil Beboerne under Forudsætning af at fornævnte Spørgsmaal besvares bekræftende faa Underretning om Oversvømmelsen, saasart den sættes i Gang, og vil der fra Militær-Autoriteternes Side blive ydet Beboerne Hjælp til at bortflytte deres Ejendele? Ærbødigst ...⁵⁶

⁵⁵ Møns Dagblad 07-08-1914.

⁵⁶ Generalstabens Fæstningssektion 1878-1951 Pk. A 17: Højesteretssagfører C.L. David KBH K 15-09-1914 til Generalstaben.

Andre i Klampenborg den september 1914 viste ingen synlige tegn på nervøsitet.
32. Bataljon på Sølyst. Forsvarets Billedarkiv.

***

05-10-1914

Munch citerer Edvard Brandes karakteristik under forlæggelsen af finansloven:

*'Forholdet er i Øjeblikket det, at Befolkningens Stemning svinger mellem to Yderpunkter. Det ene er Panik med al dens Rædsel og Hæslighed, Panik, som viser sig ved Afslappelse i Foretagsomheden, Erhvervsstandsning, Guldthørst, Seddelhengemmelse, Forsøg på at mele sin Kage eller forgylde sit Kul, overhovedet en Optræden, som hverken er forstandig eller tiltalende. Det andet Yderpunkt viser sig i en mærkelig Ubekymrethed og i Kravet om, at det daglige Liv skal gaa sin Gang, som om der intet skete rundt omkring Danmark, en Laden fem være lige og et forlangende om, at ethvert Jernbanetog, man er vant til at se gaa, fremdeles skal gaa, at enhver Lampe man er vant til at se lyse, skal være tændt, at enhver Soldat skal faa sin Forplejning akkurat saaledes, som man mener, at det er bedst og forsvarligst. Saadanne Fordringer er baade ubetimelige og ikke helt værdige i Øjeblikket, for det kan ikke nytte at mene, at Danmark skal ligge som en lille solbeskinnet Plet, naar der er Mørketid over Europa, eller at Danmark er et saadant paradisisk Land, hvor Floderne flyder med Mælk og Smør, naar de ellers i Europa strømmer med Ild og Blod.'*⁵⁷

***

'Foruden de Mennesker, jeg har givet en nærmere Omtale kom jeg jo i Forbindelse med en overordentlig Mængde Mennesker af alle Samfunds Lag, og fik herved et ikke saa lidt forøget Menneskekundskab. Adskillige om hvem jeg havde troet, at ethvert Offer for Fædrelandet maatte være en Lykke skuffede mig, og der kom Besværinger fra Folk, fra hvilke man mindst skulde have nogen Klage. Saaledes bad gamle Generalmajor Zahlmann allerede tidlig i Perioden mig om at fritage den Egn han boede i Søllerød Egnen for Indkvartering, som han nu syntes, man havde havt længe nok. Man skulde tro, at Generalen kunde indse at Koncentrationen omkring paa dette Tidspunkt var nødvendig, og hans Egn derfor maatte døje end endog snæver Indkvartering. Det forbavsede mig og det gjorde mig ondt at modtage en saadan Henvendelse fra den gamle brave Soldat. Men der var ogsaa andre saaledes f. Ex. den tidligere Udenrigsminister Ahlefeldt-Laurvigen. Ogsaa han ønskede Lempelser i sin Egn, jo! mange flere desværre søgte om Fritagelser saavel enkelte Personer som hele Kommuner og Sogneraad. Det trak jo længe ud og

⁵⁷ P. Munch: 'Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig.' Kbh. 1961, s.7.

Indkvartering i saa lang Tid er selvfølgelig en følelig Byrde, men en saadan maa bæres uden Knurren under saadanne Forhold for Fædrelandets Skyld. Det skal dog siges at mange bar Byrden med Taalmod og bragte betydelige Ofre paa forskellig Vis for den gode Sags Skyld. Den jevne Man klagede mindst og var lettest at komme ud af det med og det var i Reglen ogsaa hos de jevne Folk at Mandskabet havde det bedst. Det er jo kun godt at Forholdet er saaledes. Mange søgte ligefrem at udnytte Situationen ved at søge ganske uforholdsmæssig Erstatning for Indgreb i deres Ejendom. Det var jo rimeligt, at Staten gav Erstatning, men Priserne skruedes op. Ogsaa her bar i Reglen den jevne Mand Prisen. Som Eksempel paa, hvor galt det kunde være skal nævnes Udenrigsminister Scavenius. Han havde en Ejendom ved Strandmøllen og i Haven her havde man paa et Stykke raseret en Tjørnehæk for at faa Skud for en mindre Piece. For denne Ødelæggelse forlangte hans Frue, hvem Ejendommen ret tilhørte 2 000 Kroner, idet hendes Sagfører vel erkendte, at Hækken vel ikke var denne Sum værd, men den formindskede Skønhed gjorde Ejendommen mindre værdifuld i Øjeblikket. Der vilde medgaa flere Aar forinden Hækken havde sin oprindelige Størrelse, og det havde man nu ment burde honoreres med 2 000 Kr. Det var jo vanvittigt og skandaløst af Landets Udenrigsminister. Han fik selvfølgelig ikke Pengene. Jeg tror der blev ført Proces om Sagen og at det endte med at der blev udbetalt en ganske lille Sum – Ja! det var et stivt Stykke.⁵⁸

***

Indsamlingerne til Soldaterne.

Da der fra flere Sider er forespurgt, om det, der er indsamlet, virkelig kommer Soldaterne til Gode, har jeg henvendt mig paa Indsamlingens Kontor og faaet det Svar, at alle Tæpper, der er indsendte til Soldaterne, er tilstillede disse, ligeledes en Del af Undertøjet. Men noget af dette er Deponeret i et "Vinterforraad", da Trangen jo endnu ikke saa stor. Indkaldelsestiden bliver sikkert langvarig, og det gælder om at administrere det indkomne fornuftigt.

Indsamlingen i Himlingeøje Sogn indbragte 64 Kr., der i form af Tæpper er indsendte til Soldaterne.

For Bidrag, tilstillede mig, er indsendt 16 Tæpper, 28 par Sokker, 4 Uldrøjer, 2 Skjorter. Restbeløbet, 50 Kr., anvendes i disse Dage til en Opholdsstue for de vagthavende Soldater i Rødvig. Der er anskaffet Tæpper og Madrasser, ligesom Stuen, foruden at være opvarmet og oplyst, forsynes med Skrivemateriale og Lekturer.

I næsten alle Kredens Sogne er der foretaget Indsamling, hvilket jo tidligere er omtalt her i Bladet.

Alle Bidragydere bringes hermed en hjærlig Tak.

For "Danske Kvinders Forsvarsforening", Præstø Amts 1ste Valgkreds.

Sigrid Worsaae.⁵⁹

---

⁵⁸ Berthel Palle Berthelsens (1857-1920) Privatarkiv i Rigsarkivet (Arkiv 5132)

"Mit Forhold til Personalet"

⁵⁹ Østsjællands Folkeblad: 16-10-1914.

Et andet eksemplar på samarbejdet borgere – Sikringsstyrken.
Fastelavn 1917 med batteriet, på batterichefen, kaptajn Bardenfleths initiativ
(Bardenfleth er den høje nummer to fra venstre i billedet).
Batteriet Bardenfleths Dagbog.

***

Mel: Hvor Skoven dog er frisk og stor:

*'Vi sikrer Danmark paa fjerde Aar,
mens hele Jorderigs Kreds,
hvorhen man skuer, i Flamme staar,
hver Dansker kan være tilfreds.
Det kniber vel lidt med det sorte Brød,
og Kaffen, som ellers saa rigelig flød,
er nu kun Vand og Fløde,
og Smørret er bleven til Tran.*

*Vi maa nu nøjes med eget "Fedt",
og det er dyrt, maa I tro,
Vi savner daglig dog særlig et:
For Lovmageri at faa Ro.
Vi véd jo aldrig, hvad nu vi maa,
og hvad Paragraf vi os støder paa.
Om Loven skulde holdes,
vi kunde ej leve en Dag.*

*Vor Zahle, skønt han er en mægtig Mand,
er rundhaandet, gavmild og rar.
Sin Sikringsstyrke forlanger han
foruden enhver Kommentar.
Fra dette Staasted han viger ej,
vil nogle fritte, han siger: "Nej",
her maa slet ikke spørges,
det kender kun Kristian og jeg.'*

Gruppe fra 2. Bataljon i kantonement.
Forsvarets Billedsamling.

Mel.: En Skaal for den ...

*'Mens Skyerne truer fra Vest og fra Øst,
mens Had og Ondskab Verden regerer,
en Guldstrøm sig slynger om Danmarks Kyst,
og Havesygen husvant regerer.
Ja, Danskeren bruger godt den kostbare Tid,
saa han, om Fjenden nogensinde kommer hid,
kan staa velberedt
med Krukken fuld af Fedt,
stærk og vel ved Huld
med Kassen tung af Guld,
mens Lov og Moral ham volder ingen Kval,
Samvittigheden ligger i Dvale.*

*Han sælger sit Hjem for det højeste Bud
og stikker lunt Gevinsten bag Vesten
Det dyreste Minde maa gaa for en Stud,
naar kun han kan plukke lidt fra Næsten.
Men Danmark, din Fremtid den ængstes jeg for,
naar "Kræmmere" skal bygge Dig og gøre dig stor.
Vid og god Forstand
ej ene bygge kan.
Hjertet, det skal med,
om vi skal fange Fred
og have et Hjem med Lykke
i Gem,
Kun da blir der Foraar i Danmark.'*

Mel.: Venner ser paa ...

'Stærke Magter strides om
Herredømmet over Folket.
Had, Misundelse bli'r tolket
som Retfærdighedens Dom.
Egenkærlighedens Luer
hele Slægtens Sundhed truer.
"Først mig selv" er Tidens Ord
paa den ganske, vide Jord.

Ej til evig Tid vi kan
kriges, skændes, græde, sørge,
utaalmodig snart vi spørge:
"bli'r der Foraar i vort Land".
Vi vil Lyset her i Livet.
Aldrig Ungdom har opgivet
Vaarens Friskhed, Som'rens Lys
for en Vinters Kuldegys.'

Saadan lyder Døgnets Dom
af de mange Sortse'rs Munde,
men det hænde sig dog kunde,
at vi en forsvarlig Bom
sætter for den mørke Tale
vækker Haabet af sin Dvale,
viser, at en Ungdom sund
lever end med Smil om Mund.

Det tre sange er fra revyteaterstykke i Nykøbing Mors⁶⁰

***

02-12-1914

Et Forslag om Hjemsendelse. Oberst N. P. Jensen foreslaar i „Vort Land“ at Hjemsende Hovedmassen af sikringsstyrkens Mandskab med Gevær og fuld Mundering.⁶¹

***

Alt forsat idyl. Damer på visit ved 4. Batteri ved 2. Artilleriafdeling.
Forsvarets Billedsamling.

⁶⁰ P. Bjerregaard.: 'Sikringsstyrken i 3 Akter'. Nykøbing Mors, 1918 (sange fra lille teaterstykke, der foregår på 'Lundgaard' i en 14 dages periode mellem to soldater og en reservesergent i kantonnement, familien, tjenestepige og en politibetjent).

⁶¹ "Østsjællands Folkeblad" 02-12-1914.

23-12-1914

Soldaterpøesi.

De Soldater, der har bæret Køge med deres Vagttjeneste, har stadig været poetiske anlagte. De har taalmodigt fyldt vor Papirkurv med adskillige Alen Vers – mest den Gang, de sang til Køges Pris saa Skønt og saa Sødt, at det kvalmede for os, naar vi aabnede vor Post om Morgenen. Vi gjorde dog en Undtagelse nu og da, og vi kan gøre det igen, nu, da Kærligheden er afløst af køligere Følelser. En Soldat har sendt os følgende Poem, som vi haaber, Soldaterne vil synge flittigt i Julen: "Til Køge" Mel.: Ak, kæreste Hr. Guldsmed.

"Ak, kære, lille Køge,
jeg har kun Sorg og Savn,
fordi jeg Dig har elsket,
og sjunget om din Favn;
men nu jeg maa bekende,
med Bitterhed i Sind,
at Kærlighed kan skifte,
saa let som Vejr og Vind.
Ak ja, ak ja, lille Køge.

Fra Sommer og til Vinter
kan ske saa mange Ting,
fra Varme og til Kulde
det koster tidt en Ring -,
Din Elskov før jeg priste,
den er ej mer saa Sød,
du mig fra Hjemmet viste
og fra dets Gode Skød,
farvel, farvel kolde Køge.

Soldaten"

Det var i bliden Sommer,
at hid som Vagt jeg kom,
Du fyldte i min Lomme
saa tidt, som den blev tom.
Du rørte hjertes Streng,
saa de fik Lyd og Sang
for dig et "Leve længe".
Det var os to, den gang,
Du var saa Sød, lille Køge!

...Det er aldeles ikke alle Soldaterne, der er ligesaa Glade for Forandringerne i Indkvarteringsmaade, som Husmødrene er det. Men nogle Soldater, som vi har talt med, synes dog bedst om den nuværende Bospisningsmaade.⁶²

***

24-12-1914

'Om Formiddagen Øvelse efter Programmet, om Eftermiddagen Frihed.

Klokken 6 Em. spistes til Aften (Risengrød, Flæskesteg med Rødkaal og Æblekage), derefter var der Juletræ (pyntet af Damer fra Nyborg), og hver Mand fik sig en lille Julegave (skænket af Nyborg Borgere), efter Juletræ Kaffe, Cigarer og Punch. Vejret klart.⁶³

⁶² "Østsjællands Folkeblad" 23-12-1914.

⁶³ Dagbog for Batteriet Bardenfleth 8/8 1914 – 11/2 1919.

Jul hos lærer Jensen og frue.
Michael Olsens samling.

***

'Da det led mod Slutningen, besluttede Soldaterne i Slagslunde og Omegn at arrangere en Fest for deres Kvarterværter som en lille Erkendtlighed for den Venlighed, hvormed Egnen havde behandlet dem i den lange Tid, og sjælden har et saadant Arrangement været mere velfortjent. Selve Festen var maaske mere velment end vellykket, men Meningen var god nok, og det skulde jo være det vigtigste. Efter en improviseret Aftenunderholdning, hvor de Optrædende var de indkvarterede Soldater selv, dansedes der til den lyse Morgen, medens de ældre og mageligere samledes ved Spille-, Kaffe- og Toddybordene. Der blev holdt Taler i Massevis og Stemningen blev efterhaanden saa animeret, at Festen med fuld Føje kunde betragtes som ualmindelig vellykket. For Soldaterne af Aargang 1911, der skulde hjemsendes, blev der ikke Tid til Søvn, der skulde stilles Kl. 6 paa det sædvanlige Sted ved Gandløse Eget, og det kneb med at naa hjem og faa pakket Tornystret – hvad man ellers i Tidens Løb havde faaet slæbt derned af forskellige Genstande var jo allerede i Forvejen sendt afsted med Fragtmanden. Saa blev Morgenkaffen skyllet ned, og det værste var tilbage, nemlig Afskeden. Ikke for intet havde Soldaterne i et halvt Aar levet sammen med Beboerne, og mange Steder var de efterhaanden kommet til at føle sig og blive betragtet som halvvejs hørende til Familien ...'⁶⁴

***

09-04-1915

Indkvarteringen i Østsjælland.

I disse Dage har et Militærautomobil færdedes rundt i Østsjælland. Det meddeles os, at det staar i forbindelse med den store Indkvartering, som fra engang i Maj til Oktober vil falde paa Østsjælland. Hele 2den Division (i alt ca. 6 000 Mand) vil blive Indkvarteret i Haarlev, Himlingeøje, Valløby og Store Taarnby Sogne og Byerne Enderslev og Uggerup samt i Fare og Stevns Herreder. Det er Københavns Omegn, der nu skal lettes for den Byrde, den har haft ved tre Fjerdingsaars Indkvartering. Nu er Turen kommen til Østsjælland.

⁶⁴ Kristian Lund. "Cirkus Hansen". Glade dage under sikringsstyrken 1914-1915' Kbh. 1927, s.154.

Artillerister i kantonement i Gundsømagle.
Michael Olsens Samling.

Indkvartering i Stevns og Faxe Herreder.

Divisionsadjudanten for 2den Division meddeler, at det er saa godt som afgjort, at 2den Division foruden noget Artilleri og nogle Husarer vil blive indkvarterede i Stevns og Faxe Herreders Jurisdiktion rimeligvis fra Slutningen af Maj og maaske til oktober.

I Store Hedinge By vil der i alt blive indkvarteret ca. 200 Mand.

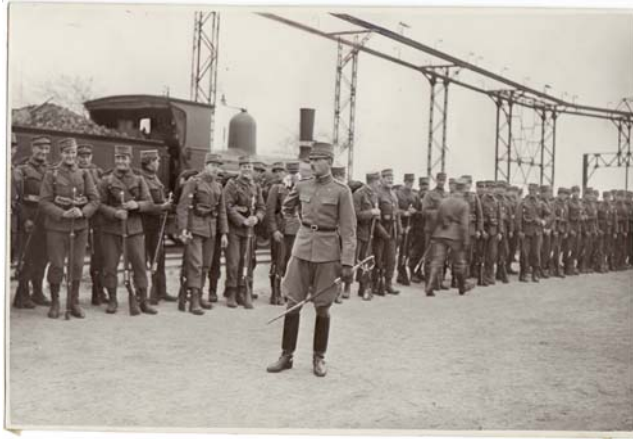
Garden kommer til Køge?

Generalmajor Ibsen og en anden Officer har i Dag i Køge udtalt som noget givet, at Livgarden for Sommeren vilde blive indkvarteret i Køge. Vi har henvendt os til Gardens Bataillonskontor, hvor man meddelte, at det endnu ikke foreligger noget positivt herom, men at det har været paa Tale, at lægge Garden i Køge. Sker det, bliver det mod Slutningen af Maj, Byen faar denne store Indkvartering. Det maa da antages, at det Vagthold af Sikringsstyrken, der har ligget i Byen siden August i Fjor, bliver inddraget, saa Garden overtager Vagten. Den kommunale BESPISNING bortfalder hermed af sig selv.

Da vi erfarede, at den Gardebataillon, her er Tale om, for Tiden ligger Indkvarteret nord for København, henvendte vi os paa deres Kontor i Holte, hvor man meddelte, at denne Indkvarteringsordning endnu ikke var officielt fastslået. Men vi tør dog efter et ganske sikkert Forlydende betragte det som givet, at 1ste Livgardebataillon vil blive indkvarteret i Køge By og Omegn med ca. 1 000 Mand fra Slutningen af Maj.

Deraf vil ca. de 500 Mand komme til at ligge i selve Byen, der vel saa ogsaa får Gardens Musikkorps i Indkvartering.⁶⁵

⁶⁵ "Østsjællands Folkeblad" 09-04-1915.

Garden er kommet til Køge.
Jesper Gram-Andersens samling.

***

07-07-1915

'Overfaldet ved Jægersborg.

Om de nærmere Enkeltheder i den uhyggelige Sag, der tirsdag Nat fremkaldte det skarpe Skud ved Jægersborg Kaserne, erfarer vi følgende: Hele Aftenen havde en Flok løse Arbejdere, 6-7 i alt, gjort Egnen omkring Jægersborg usikker. De havde siddet i Kælderstuen paa Jægersborg Hotel og drukket sig fra Sans og Samling, og da Værten til sidst ikke ville servere mere for dem, overfaldt de ham og Kelnerne, saa der blev vildt Slagsmaal, indtil Urostifterne endelig blev jagtet paa Porten. Derefter har de aabenbart opholdt sig i Nærheden, thi da et Par Infanterister ved 12¼-Tiden kom gaaende for at vende Hjem til Jægersborg Kaserne, blev de overfaldet af Bøllerne. Infanteristerne søgte ind paa Kasernen, hvor de alarmerede Vagtmandskabet. Vagterne opfordrede Gang paa Gang Bøllerne til at fjerne sig, og da dette intet nyttede, lod Vagtkommandøren, Korporalen Sørensen, to af dem anholde og indsætte i Kasernearresten. Det forsagede selvfølgelig kun, at de andre blev endnu værre, og da det heller ikke nyttede, at Soldaterne Larsen og Bader tog Bajonetten paa, gav Korporal Sørensen endelig Ordre til at lade Geværerne med skarpe Patroner. Da Bøllerne fortsatte, fik Larsen og Bader Ordre til at skyde. Larsens Gevær klikkede, men Bader ramte med sit Skud Hovedmanden for Bøllerne, Emil Olsen, en velkendt Vagabond og Bølle, i det ene Skinneben. Han styrtede om paa Vejen, og han Kammerater flygtede bort. Kasernekommandanten Oberstløjtnant Willemoes kom straks til Stede. Hellerup Politi alarmeredes, og der blev optaget en foreløbig Rapport, ligesom den saarede Emil Olsen Blev transporteret i Automobil til Amtssygehuset i Lyngby. Den videre Undersøgelse i dag, Foretaget baade af Politiet og af Militærautoriteterne, synes absolut at tyde i retning af, at Soldaterne har handlet i yderste Nødværge. Emil Olsen maa muligvis have den ene fod Amputeret af, og baade han og hans Kammerater, der dels er anholdte dels ventes anholdte, vil sikkert faa en alvorlig Straf⁶⁶

***

04-05-1915

Indkvartering.

Nu skal Østsjælland have Indkvartering og det, saa det forslaar noget. Det bliver stor Bekostning og stort Besvær, men andre Egne har vel baaret disse Byrder hidtil, og der er da rimelighed i, at der flyttes lidt om paa Byrderne. Naar de nu rammer os, har vi vore nære Beliggenhed ved

⁶⁶ ”Møns Dagblad” 07-07-1915 s.1.

Hovedstaden at takke derfor. Men man ræsonnerer uvilkaarligt videre: kunde der gøres noget for at fordele disse Byrder over det ganske Land eller dog for at lægge ækvivalerende Byrder paa den del af Befolkningen, som slipper for Indkvartering. Det er Københavnerne, Størstedelen af Jyderne, Fynboerne og øvrige Øboere samt en del Sjællændere, kort sagt henimod de ni tiendedele af Folket. Derimod er Indkvarteringen baade i Ulejlighed og i Udgift en virkelig tung og trykkende Byrde for den sidste tiendedel af Befolkningen. Naar der skal fordeles ca. 6 000 Mand i Stevns, er det vanskeligt at overse, hvor meget det bliver for den enkelte. Men antageligt er Byrderne i By og paa Land nogenlunde ligeligt fordelte, og for en By som Køge er Forholdet ikke vanskeligt tilnærmelsesvist at gøre op. Køge By skal have ca. 520 Mand paa 4 300 Indbyggere. Fordelt paa de Familier, der overhovedet kan modtage Indkvartering, vil det blive en Byrde – Ulejligheden endda i mange Tilfælde Fraregnet -, som vil svare til ca. 6 à 10 Procent af Aarsindtægten. Nu trues Køge ganske vist kun med et halvt Aars Indkvartering; men det vil altsaa sige, at der paalignes Byens Borgere en ekstra Statsskat. Hvis det nu lod sig gøre, saa var der nogen rimelighed i at paalægge den Del af Landets Borgere, som ikke støtter direkte ved indkvartering, men staar paa det tilstrækkelige økonomiske Niveau, en tilsvarende Indkvarteringskat paa ca. 3-5 Procent til Statskassen. Denne Skat vilde indbringe nogle Millioner, og naar de anvendes til paa de ekstraordinære Udgifter, saa vilde en saadan udlignende Skat være meget retfærdig og bidrage til, at de ramte Egne med større Taalmodighed bærer de store Indkvarteringsbyrder. Som det nu er, rammer det ganske uretfærdigt paa enkelte snævert begrænsede Egne i Landet.⁶⁷

***

12-06-1915

Beretninger trindt omkring i Østsjælland gaar saa godt som Alle ud paa, at der hurtigt er kommet et udmærket Forhold mellem Soldaterne og deres Kvarterværter. I Fritiden er de fleste af Soldaterne ikke saa karrige med at give Kvarterværterne en Haandsrækning: Man ser saaledes mange steder Soldaterne hjælpe til med Roearbejdet, og fra Magleby meddeles enddog, at en af Soldaterne ... hver Morgen deltager i Markarbejdet. Den slags Smaatjenester undlader naturligvis ikke at gøre deres Virkning, og Beboerne søger da ogsaa at gøre Opholdet for Soldaterne i de forskellige Kvarterer saa behageligt som muligt.⁶⁸

***

23-06-1915

Det indkvarterede Mandskab i og omkring Renge og Højerup vil St. Hansaften foranstalte en Fest i Højeruplund for deres Kvarterværter. Mandsskabet vil hjemme i Kvartererne indbyde deres Værter med Husstand til Festen, som Hovedtrækkene vil forme sig paa følgende Maade: Ved 8 Tiden indledes der med Musik af 4de Regiments Musikkorps, og et Sangkor paa 30 Soldater vil synge nogle Sange. Muligvis vil en Sanger fra et andet Kompagni komme til Stede og Synge. Ved 10-Tiden tændes St. Hansbaalet og Lunden bliver illumineret. Endelig afbrændes et Fyrværkeri ved 11 Tiden, hvorefter Retræten spilles.⁶⁹

---

⁶⁷ ”Østsjællands Folkeblad” 04-05-1915.

⁶⁸ ”Østsjællands Folkeblad” 12-06-1915.

⁶⁹ ”Østsjællands Folkeblad” 23-06-1915.

Mandskabet i Sikringsstyrken underholder sig selv.
Morsland Museum.

***

'Et andet problem var beboernes forhold til soldaterne, der mange steder var nærmest hadet af den stedlige befolkning. Men soldaterne var mange gange også selv ude om det ... Pigerne skulle således være meget forsigtige med at gå alene om aftenen. ...

Carl Jensen fortæller eksempelvis om Køge, hvor han en overgang også var indkvarteret. Da de første soldater kom til byen, der aldrig tidligere havde haft belægning, blev de fantastisk godt modtaget af befolkningen, der nærmest forkælede Jens'erne. Men til sidst opstod der sådanne misforhold mellem soldaterne og indbyggerne, at forholdene nærmest var utålelige.

Det skyldtes bl.a. scenerne, der udspilledes i kirketårnet i Køge. Her var der til stadighed stationeret soldater, der holdt udkig over bugten. Dengang havde man ikke som i dag vagt 24 timer – men otte dage.

I kikhullerne i kirketårnet anbragte soldaterne madrasser, så de kunne ligge og sove. Senere kom der flere madrasser op i tårnet, nemlig de i folkemunde populært kaldet "feltmadrasser". Til beboernes udelte forargelse var der til tider flere piger end soldater i kirketårnet.⁷⁰

***

29-06-1915

I anledning af de Sammenstød, som i de sidste Dage er sket imellem Garden og de kørende, kan jeg ikke lade være med at fremdrage et Eksempel, jeg selv for nogen Tid siden oplevede.

Jeg kom kørende hjemme fra og skulde til Køge, da jeg paa Landevejen imellem Lellinge Stad og Byen mødte et Kompagni Gardere, der kom marcherende midt ad Landevejen, uden at hverken at jeg eller den Mand, der kørte hos mig, hørte, at der blev givet nogen Kommando om at holde til Højre, hvilket Soldaterne heller ikke gjorde, og jeg maatte da, for at komme forbi dem, vige stærkt ud til Siden af Vejen. Man fristes næsten til at spørge, om der paa vore offentlige Veje er givet Militæret, specielt Garden, Forrettigheder frem for andre vejfarende.

Bjeverskov, den 25de Juni 1915

L. B. Mortensen.

...

Ogsaa fra anden Side har man henvendt sig til os med lignende Spørgsmaal. En hyppig vejfarende i Præstø Amt klager over, at han, naar han møder Soldaterne, maa køre midt imellem

⁷⁰ Jesper Gram-Andersens notat- og kildesamling: Roskilde Tidende 29/4 1965 '4.400-000 m pigtråd fra Veddelev til Køge Bugt': Carl Jensen (nu 73 år).

Kolonnerne, skønt der i Politivedtægten staar, at alt skal vige til Højre. Vedkommende spørger derfor, om Militæret da ikke er pligtig til at rette sig efter Politivedtægten. Dette Spørgsmaal kan vi ikke besvare paa staaende Fod, da det sikkert her maa tages i Betragtning, hvor vidt Hærens Stilling for Tiden er ordinær eller ekstraordinær.

Men saa vidt muligt skal vi faa Spørgsmaalet oplyst.⁷¹

***

26-07-1915

*'Undertegnede derunder 28. Batalions Indkvartering havde Sergent J.P. Jensen af 1ste Kompagni indkvarteret hos mig, tillader mig herved ærbødigst at henvende mig til Kompagniet da Sergenten har undladt at betale for Opholdet her som ialt beløber sig til 26 Kr. han boede hos mig fra 21-5 – 1-7 deraf var han paa vagt 9 Dage 6 Dage har han været Bortrejst. Ærbødigst Gaardejer J.P.Jensen'*⁷²

***

15-12-1915

*'Hr. Sergent Jensen af 28' Batallion, 1' Kompagni laa indkvarteret her i Skolen fra 16' Oktober til 12' December. Han forlod imidlertid sit Kvarter uden at medtage sin Uniform, Regnfrakke, Tornister, Gevær o.s.v. samt uden at betale, hvad han skyldte, nemlig 6 Kr. for sin Kost. Da han trods sit Løfte om at komme for at hente sine Ting samt betale, endnu ikke har været her, skønt jeg har skrevet til ham, henvender jeg mig til Dem for at bede Dem tage Affaire, da jeg formoder, at det er den eneste og den eneste rigtige Vej at gaa. Ærbødigst Anertz Nielsen. Lærer.'*⁷³

***

03-02-1916

Fabrikant Høy, Strandvejen 166, indstiller, at skyttegraven i hans have sløjfes. Frontkommandoen indrømmer, at det ikke får forsvaret til at bryde sammen, men fraråder pga. præcedens. Overkommandoen (oberstløjtnant Schouboe) beslutter, at graven skal sløjfes *'paa Grund af (af fabrikanten) anførte særlige Omstændigheder'*⁷⁴

***

04-02-1916:

Gårdejer Peter Petersen på Amager har uden tilladelse fjernet forsvarsrelevant hegn langs øens sydkyst.

'Arméingeniørkommandoen (tillader) sig at indstille, at den bemyndiges til, saa længe Sikringsstyrken er formeret, at nedlægge Forbud, eventuelt med Magt at modsætte sig sådanne Foretagender, for at den i lignende Tilfælde i Fremtiden kan forhindre Handlinger, der er til Skade for Forsvaret.'

Frontkommandoen skal meddeles en sådan bemyndigelse⁷⁵

***

25-03-1916

⁷¹ "Østsjællands Folkeblad" 29-06-1915.

⁷² 28. Bataljon 1867-1934 K. FTR Arkiv Indgående skrivelser 1900-1920 K-2: Gaardejer J.P.Jensen, Kløvested pr. Borupaf 26-07-1915 (til 1. kompagni i 28. Bataljon).

⁷³ 28. Bataljon 1867-1934 K. FTR Arkiv Indgående skrivelser 1900-1920 K-2: Taagerup Skole pr. Roskilde, den 15' December 1915 til Hr Kaptajn Fenger .

⁷⁴ Generalstabens Fæstningssektion 1878-1951 Indk. Sager Pk. A 22: Frontkommandoen paa Nordfronten FTR B. No. 96 af 03-02-1916 til Overkommandoen.

⁷⁵ Generalstabens Fæstningssektion 1878-1951 Indk. Sager Pk. A 22:

Arméingeniørkommandoen FTR I.K. Nr. 191 af 04-02-1916 til Overkommandoen (løsningen bliver, at det indskræpes, at begrænsninger på lodsejernes handlefrihed skal ske ved forhandling og kontrakt).

'I Faaborg vil man høre Retræten.

*I "Faaborg Avis" henstilles det, at kl. 10 Ringningen udsættes til et lidt senere Tidspunkt, saa længe Faaborg er Militærby. Grunden til henstillingen er, at Borgerne kan høre Retræten uden at denne overdøves af Klokkerne.'*⁷⁶

***

11-05-1916

Stort optrykt sang – tilsyneladende sunget ved en veteranfest i København:

"Veteranerne kommer"

*'Det dunder af Trommer, det gjalder af Horn.
Kammerater slut op! Vi er faa mod Tilforn;
Men Slaget er fyrigt det samme, som vi og de andre
saa flamme.*

*Tratera, vi er faa, vi er gamle og graa,
Og vi stamper og tramper paa værkende Taa;
Men en Gang var det os, der kækt traadte an
Og var Værn for vort Land.*

*Det dunder af Trommer, det gjalder af Horn
Vi stavrer af sted, hvor vi stormed tilforn,
ser de andre saa strunkne og stramme,
men Hjerter er stadig det samme,
Om langsomt det gaar, vi dog Takten forstaar:
thi Troskab er Troskab, hvor lidt den formaar.
Og en Gang var det os, der kækt traadte an
og var Værn for vort Land.'*

*Men Vagten er omme, og Tiden er fjern,
da Hornene gjaldet mod Byger af Jærn.
Nu gaar vi stilfærdigt og venter,
de dybe Signaler os henter.
Vi har Vaabnene lagt. Der gaar andre paa Vagt.
Vore Børnebørn tramper kolonnernes Takt;
Men en Gang var det os, der kækt traadte an
Og var Værn for vort Land.*

Mads Kielsen⁷⁷

***

22-05-1916

- *'Andragender fra Beboere i 10 Sogne i og omkring Tunestillingen om at maatte blive fritagen for den nuværende Indkvartering af de i Stillingen arbejdende Trophestyrker og i stedet derfor at faa disse underbragte i Barakker eller Teltlejre.'*
- Efter forhandling med beboerne er de frafaldet ønsket, men ønsker i stedet godtgørelsen for bespisning forøget fra 0,80 kr til 1,20 kr pr. Mand pr dag.
- *'Henset baade til den herskende Dyrtid, til den Ulempe, som en langvarig Indkvartering, der her er Tale om, maa blive for Beboerne, og til Umuligheden af at Mandskabet i det store og hele kan spise sammen med Beboerne, kan Regimentet for sit Vedkommende paa det bedste anbefale de fremkomne Andragender, idet en Imødekommelse af disse – for saa vidt den overhovedet er mulig – formentlig vil vise sig at være til Militæretatens Interesse.'*⁷⁸

***

⁷⁶ "Østsjællands Folkeblad" 25-03- 1916.

⁷⁷ "Møns Dagblad" 11-05-1916 s.1.

⁷⁸ Krigsministeriets 4. Kontor 1868-1950 Indk. Sager 1900 Skrivelser vedr. Det Røde Kors m.m. A 10
Chefen for Ingeniørregimentet T. Nr. 265 af 22-05-1916 til Overkommandoen.

08-09-1916

2. Generalkommando har bestemt, at 'Skyttegravsanlæggene ved Aalborg skal sløjfes' ved Garnisonskommandantens foranstaltning (det sker efter frugtesløse diskussioner om, hvorledes man skal afløse stillingerne i de sydlige villahaver).

Befalingen gives videre til 10. Regiment og 9. Bataljon. 9. Bataljon melder 22-09-1916, at sløjfningen af stillingerne er tilendebragt.⁷⁹

Den til venstre stiplede og fra jernbanen optrukne linie op mod Limfjorden viser befæstningerne i Ålborgs udkant. Rigsarkivet. Ingeniørkommandoens Arkiv.

***

01-11-1916

Parcellist Henrik Jensen, Karslunde Hastrupmark, pr. Taastrup, den 1ste November 1916

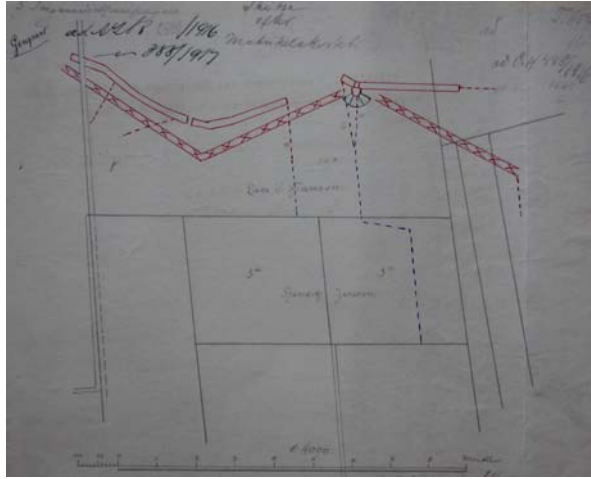
'Undertegnede Parcellist Henrich Jensen anmoder herved Overkommandoen om en Besigtigelse af den paa min Mark forvoldte Skade.

Nævnte Skade fremkommer ved flere (3) fra Skyttegravsanlæggene ved Tunestillingen (Højmarksgaarden) anlagte Drænledninger, som udmunder overfladisk c. 150 Alen nordlig for mit Skel, og som bevirker, at sætte en stor del af min Mark under Vand, i hvert Tilfælde vil Dele deraf ved den stadig overfladiske Vandtilførsel Tid efter anden forsumpe og den derved forvoldte Skade blive uerstattelig, da Jorden vil blive umuliggjort til Agerdyrkning.

Det anmodes høfligst Overkommandoen, om at træffe Bestemmelse desangaaende, saaledes at nævnte Overfladevand, der paaføres min Jord, maatte blive bortdrænet, saaledes at Jorden kan genvinde sin Brugbarhed til Agerdyrkning.⁸⁰

⁷⁹ Garnisonskommandanten i Aalborg Fortroligt 1895-1924, Pk. Nr.1: 2. Generalkommando M. 1651 af 08-09-1916 til Garnisonskommandanten i Aalborg.

⁸⁰ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager, Pk. Nr.7., læg 'Ind. Skr. 1915-1917'.

Skitse for behovet for ekstra dræning af Henrik Jensens parcel.
Rigsarkivet. Ingeniørkommandoens Arkiv.

***

14-12-1916

Samtale med den tyske marineattaché:

'U-krigen ville blive taget op i stor målestok, og ingen skibe ville få tilladelse til at komme til England, dog mente han, at der muligvis ville blive gjort en undtagelse med vore smørbåde. Man var nemlig klar over, at holdt eksporten til England op, ville denne også standse til Tyskland, da Danmark selvfølgelig ikke kunne vente at få indført foderstoffer fra Amerika.'⁸¹

***

29-03-1917

'Indkvarteringen. Kvarterværterne vil nægte Bepisning

Repræsentanter for Kvarterværterne omkring Tune-Stillingen og omliggende Egne var Onsdag Eftermiddag samlede paa Højskolehjemmet i Roskilde for at tage Stilling til Indkvarteringsspørgsmålet. Efter en længere Debat vedtoges det at virke for, at Kvarterværterne omkring i Sognene enedes om, at de fra og med et nærmere Tidspunkt, som senere ville blive fastsat, ikke vil bispise de indkvarterede Soldater, Befalingsmænd såvel som menige.'⁸²

⁸¹ V. Jøhnkes dagbogsoptegnelser under krigen i Tage Kaarsted: 'Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser.' Århus 1976.

⁸² "Østsjællands Folkeblad" 29-03- 1917 s.2.

Man var dog ikke helt udelukket fra kantonement. 11. Bataljon på Bjergbygaard I 1917.
Chefen, oberstløjtnant, Grev Brockenhuus Schack til venstre.
Forsvarets Billedsamling.

***

03-04-1917

*'Ny Soldateraffære. En beruset artillerist trækker blank
En beruset Artillerist overfaldt i aften ifølge Holbæk Amtstidende en Politibetjent i Holbæk,
Tingless, og tilføjede ham et alvorligt Sabelhug i Hovedet. Hvorefter han med dragen sabel
trængte ind i et Danseselskab. Der ramte han dog ingen Mennesker, men slog en del
ruder ud, hvorefter han flygtede. Sent i Aften blev han anholdt. Betjenten er bragt til
Sygehuset.'*⁸³

***

24-12-1917

*'Øvelse, Arbejde, Juletræ, Oplæsning med Lærer Larsen, Odense. Graavejr.'*⁸⁴

***

---

⁸³ ”Østsjællands Folkeblad” 05-04-1917 s. 2.

⁸⁴ Dagbog for Batteriet Bardenfleth 8/8 1914 – 11/2 1919.

Hærens faste befalingsmænd - officerer og underofficerer - deres opfattelse og vilkår

Efter et citat fra nogle af de værnepligtige befalingsmænd, der dannede rygraden i hærens forsvarsberedskab i perioden, indeholder afsnittet hærens generalers afsluttende analyse af belastningen. Der var, som man ser, ikke enighed om i hvor høj grad, man selv var kilde til en del af problemerne og belastningen.

Dele af Generalstaben på 'Generalstabsrejse' kort tid før krigsudbruddet i sommeren 1914. Chefen, Generalmajor Palle Berthelsen, siddende i midten af anden række. Berthelsen kom til at se tilbage på de måneder som en problemløs og lykkelig tid.⁸⁵
Forsvarets Billedsamling.

'Saa kom endelig den store Krig, som havde truet lige fra min Barndom – fra 1876, da de franske Kyrasserer sov i Stalden ved Siden af deres Heste i Boulanger-perioden. Da den brød ud, havde jeg netop Arbejde i Krigsministeriets Arkiv med Uddelingen af "Hædersgaven" til Veteranerne fra 1864. Det var en underlig Stemning, der herskede her i de Dage. For mit Vedkommende en dump Resoluthed – "Saa tager vi det med!". Ellers almindelig Alvor. Som Depotkommandør havde jeg haft det særlige Arbejde, at holde Regimentets "Mobiliseringsplan" og "Plan for Sikringsstyrkens Formering" i Orden. Det var dog bleven sagt mig, at bare Mob.planen var i Orden, var det godt. Sikringsstyrkens Formering vilde der aldrig blive Tale om. Og saa blev den dog formeret adskillige Aar igjennem. Selve Indkaldelsen og Mandskabets Møde gik i Ro og Orden. Jeg sov i nogle Nætter i Kasernen; men efterhaanden, som Afdelingerne rykkede ud, blev der Stilhed paa Kasernen og jeg sad tilbage med mine 3 Depottofficerer, ældre Oversergenter. ...'

'Jeg har haft bl.a. det Held at komme til Kjøbenhavn, det Held at kunne blive her, da jeg blev Kaptajn, det Held at blive Depotkommandør inden Krigen, saa jeg kunne blive i Garnisonen og

⁸⁵ Berthelsens erindringer i Rigsarkivet.

arbejde bl.a. i Skattedepartementet, mens Kammeraterne laa ude i stadig skiftende Kantonementer med trættende, kedelig Tjeneste, ...⁸⁶

Ikke alt var dog kedeligt. 1. Bataljons officerer holder feltfrokost 1915.
Forsvarets Billedsamling.

***

'Ved flytningen til Værløselejren boede jeg i 2 lejede værelser i en villa på Sønderlundsvej skråt over for Helligkorsvej, og disse havde jeg, indtil kompagniet i april måned rykkede ind på kasernen. En del af os befalingsmænd rejste i en så stor udstrækning som gørligt til Roskilde hver lørdag eftermiddag efter endt parade. Vi tog med toget fra Måløv og rejste tilbage søndag aften med ankomst til lejren henimod midnat. Ved stationen ventede en mand os altid med en charabanc forspændt 2 heste, og vi blev kørt ud til lejren mod hver især at betale en krone. Ved udrejsen gik vi til stationen – formentlig en strækning på ca. 2 km, Under disse week-ender holdt jeg til i Emmas hjem og overnattede på Sønderlundsvej. Jeg tilbragte julen i lejren og havde orlov ved årsskiftet. Juleaften 1918 var jeg vagtkommandør på kasernevagten i Roskilde, hvor Emma aflagde mig et kort besøg.

Den 9' januar 1919, da jeg boede i de ... (tidligere) omtalte værelser på Maglekildevej, fik jeg ordre til at melde mig på kasernen i Holbæk den følgende dag med grænsen i Sønder Jylland som mål. Da jeg ikke anede, hvor længe opholdet dér ville vare, blev lejremålet ophævet, og min værtinde, der var særdeles flink, overtog min brændselsbeholdning. Lad mig indskyde, at befalingsmændene havde adgang til uden betaling for kørselen at rekvirere bataljonens hestekøretøj til afhentning af brænde fra skoven. Min beholdning hidhørte fra Borrevejle Skov. Den blev afhentet – jeg fulgte med – savet og kløvet om efteråret.

Det opbyggede detachement rejste med toget fra Holbæk til Sønder Jylland. Bevogtningen af grænsen havde til hovedformål at forhindre ulovlige overskridninger af grænsen og smuglere. Jeg var indkvarteret hos gårdejer Skovsen på "Skovborglund" syd for Vamdrup. Som ældste underofficer ved detachementet fungerede jeg som kommandounderofficer og skulle som sådan ikke deltage i vagttjenesten. Derimod skulle jeg efter nærmere ordre fra hovedkvarteret i Vamdrup foretage inspektion af vagter og poster langs et afsnit af grænsen, og det var næsten altid om natten. På vagterne fandtes en kontrolbog, hvori jeg skulle gøre mine notater. Det var nogle meget anstrengende ture, som det tog mig ca. 4 timer at gennemføre. Terrainet var ikke allerbedst, og ruten gik bl.a. tværs over Bastrup Mose. Jeg medførte pistol, sabel, en forsvarlig spadserestok af

⁸⁶ Johan Clemmesen, Kaptajn i hæren, R.D.: Erindringer 1868-1939. Næstved 1985, s. 40 og 48. Kaptajn Clemmesen var Depotofficer ved 4. Regiment på Sølvsgades Kaserne i København.

eg samt elektrisk batterilygte. Når jeg hen på morgenstunden vendte hjem til et gæsteværelse med rimfrost på væggene, trængte jeg hårdt til en eller anden forfriskning, men alle sov....⁸⁷

***

20-11-1914

'... Hvor længe skal dog denne Tilstand vare? Man kan ikke skimte nogen Ende derpaa. Tyskerne havde næppe drømt om, at Manchuriet kunde flyttes til Belgien og Nordfrankrig, men det er det faktisk blevet, og der kan gaa Vinter og Vaar, inden Afgørelsen falder. ... Men hvilken Udgang skal vi haabe paa? Bliver Tyskland knust, vil der komme højest ubehagelige sociale Omvæltninger, sejrer det derimod bliver den ydre politiske Tilstand utaaalelig. Saa vi gaar vist en urolig Alderdom i Møde, hvis vi da ikke kreperer, inden vi naar saa vidt.⁸⁸

***

05-12-1914

'... Jeg saa i et Referat af Landstingsforhandlingerne, at Rambusch havde talt om, at det kneb med Disciplinen, og havde ytret Tvivl om, hvor vidt Tiden nu blev rigtig udnyttet. Det maa knibe haardt for de i og ved Kbhvn liggende Afdelinger med at holde ordentlige Øvelser; men der bliver vist heller ikke gjort nok; fra mange Sider har jeg hørt, at det gaar meget sløjt til, og at Folkene selv klager over, at der gaar alt for meget Driveri i Svang. I det hele taget er det næsten værre at have for lang Vente- og Forberedelsestid, end at maatte nøjes med en kort. ...⁸⁹

***

31-12-1914

'I et af dine Breve lod Du skimte en vis Sorg over Udsigten til at skulle nedlægge Sværdet uden at have brugt det; jeg kan ikke dele denne Sorg; en Krig, hvis sørgelige Udfald er ganske utvivlsomt, kan jeg ikke Ønske; er det end lykkedes i det svundne Aar at afhjælpe nogle af de Mangler, der klæber ved vort Forsvarsvæsen, saa er der mange flere, ganske uafhjælpelige tilbage, og der er traadt mange frem, som man tidligere ikke har haft Øje for. Vore Soldater er blevet noget bedre; særlig har de gamle Aargange og de værnepligtige Befalingsmænd samt Reservens vundet i Brugbarhed; men Disciplinen er daarlig, eller rettere sagt, den eksisterer ikke, da de allerfleste – selv de skikkeligste – ikke kender noget til Pligtfølelse. Bevogtningstjenesten udføres skandaløst slet; ihærdig inspicering og følelige Straffe hjælper ikke til at forbedre Tilstanden. Det er jo muligt, at Folkene under "virkelige Forhold" vilde vise sig mere agtpaagivende, men sikkert er det ikke, langt fra! Ammunitionsmangler er kun i ringe Omfang afhjulpene; Flyvevæsenet har kun gjort smaa Fremskridt; skønt vi har faaet en hel del Udrustningssager, mangler der endnu meget, og Muligheden for en Mobilisering er kun ringe; endelig er vor Hær alt for lille og Rammerne alt for svage. Kort sagt Hæren nærmer sig P. Munchs Idealer. Der er kun Grund til at gøre de bedste Ønsker for Fred, varig Fred, skønt Du og jeg i økonomisk Henseende vil gaa tilbage, naar den er indtraadt. ...⁹⁰

***

04-01-1916

'Ser vi nu hen paa Resultatet af Virksomheden i Perioden, saa er det givet, at Hærens Afdelinger har vundet væsentligt i Kampdygtighed. Dette maa vi ikke overse under Trykket af de mange Vanskeligheder, hvorunder vi arbejder, og som har forøget de administrative Foretninger saa meget. Fælles for alle Vaaben har været det med Ombytningerne og den udstrakte Orlov med Frirejserne forbundne Besvær, men hertil kommer for alle de Afdelinger, der ikke ligger fast

⁸⁷ Roskilde Kommune Lokalhistoriske Arkiv: Beretningen fra korporal, senere sergent, Karl H Herlufs - indkaldt til 1. Kompagni i 28. Bataljon.

⁸⁸ Tuxens brev af 20-11-1914.

⁸⁹ Tuxens brev af 5-12-1914.

⁹⁰ Tuxens brev af 31-12-1914.

anbragt paa Forter eller lignende, meget store Vanskeligheder, der dels hidhører fra, at Ombytningerne meget ofte har været knyttet sammen med Kvarterskifte, og at Indkvarteringen og Forplejningsforholdene hos Beboerne har givet Anledning til meget Friktion. Det har vist sig vanskeligere, end nogen tidligere havde tænkt, at holde sammen paa Udrustningsgenstandene og Inventarsager af mange Slags, og det kan ikke skjules, at der i den Henseende har vist sig store Uordner. En Del skyldes Mandskabet ofte utrolige Ligegladhed, for ikke at bruge et stærkere Udtryk, over for Statens eller andres Sager, og en Del skyldet det Pres af Mangel paa Tid og Mangel paa fyldestgørende Lokalteter, hvorunder navnlig de først, store Indkaldelser fandt sted. Det er nu at haabe, at de Erfaringer, der er vundet gennem de hafte Tab og og lidte Ærgelser, maa virke til Gavn for Fremtiden. Men det kan ikke noksom fremhæves, at det ikke paa nogen Maade gaar an at forsømme Administrationen, Indtræder der Forhold, som tvinger til i Øjeblikket at lade den gaa som den kan, saa er det dog ganske nødvendigt, at man snarest muligt sørger for igen at faa Orden paa Krammet. Glemmer man dette eller skyder det fra sig, ender man hurtigt i et uafhjælpeligt Kaos. Tiden er svær for os alle. Det føles hele Hæren igennem; ingen undgaar dens Tryk eller Trykket af et i Længden mere eller mindre opslidende Arbejde. For mange kommer dertil økonomiske Vanskeligheder. Spændingen der raadede i den første Tid, er taget af. Dette kan være baade godt og ondt. Godt, for saa vidt det fremkalder større Ro i vore Betragtninger, ondt, saafrem det giver Rum for Mistrøstighed.

Udslag af en saadan Mistrøstighedens Stemning har af og til kunnet mærkes, og har jo givet sig til Kende i pressen. Jeg retter nu den Appel til D'Herr, at De bidrager Deres til, at en saadan Stemning holdes borte eller trænges bort fra Hæren. Den kan kun gøres Skade; det gælder for os om at bygge op, ikke at rive ned. Det maa være Officerens Pligt at vise Mismodet fra sig og sørge for, at det ikke fæster Rod hos hans Undergivne eller hos Kammeraterne. Tværtimod skal vi dyrke den Fortrøstningens Aand, der hjælper til, at vi gør vor Pligt med frejdigt Mod, saa længe vi kan – til sidste Patron. Kan vi ikke mere, og nødes vi til at give op, ja saa bør det dog i hvert Fald ikke med Skin af Ret kunne siges om os, Hærens Officerer, at det er Modet, der har svigtet os. Hermed vil jeg slutte med at udtale en hjærtelig Tak til D'Herr for alt, hvad De i den forløbne Tid har udrettet; det har ikke været forgæves. Trods Mangler er Hæren, som den nu er, god og feltdygtig, og dens Kampdygtighed vil nu navnlig fremmes gennem de materielle Fremskridt, der kan lykkes for os. Med Haabet om, at det nye Aar i den Henseende maa bringe Hæren noget væsentligt godt, beder jeg D'Herr. Slutte Dem til mig i Ønsket og Haabet om Held og Lykke for Konge og Land.⁹¹

***

'Anlæggenes placering og type skulle fastlægges i samarbejde med (Generalstabens repræsentant., Kaptajn O. Friis, der var chef for Operationsafdelingen),... Nu vilde skæbnen, at mine diskussioner med KN Friis i forb. m. egne erfaringer under tre øvelser i denne stilling i efteråret 1916 fremkaldte en tvivl i mit sind om dens militære hensigtsmæssighed og berettigelse.

---

⁹¹ Slutning af Overgeneralen, generaløjtnant Gørtz tale ved nytårsparolen i Overkommandoen. Fra Ny Kgl Samling 5082, 4° August Tuxens Brevsamling, II. Breve fra fremmede. 4. Fra J.V. Gørtz Læg 1916 (vedlagt Gørtz brev af 11/1).

Befalingsmænd under øvelse i Tunestillingen.
Jesper Gram-Andersens samling.

I den feltmæssige indkvartering. Forsvarets Billedsamling.

Jeg kendte anlægenes svaghed, vidste at dens svære artilleri var forældet og utilstrækkeligt og blev klar over, at alle tre sjællandske divisioner vilde være nødvendige til dens forsvar, der derfor aldrig kunde blive haardnakket, fordi Hæren maatte bevares kampkraftig til forsvaret af fæstningen Kbh. Mindet om rømningen af Dannevirkestillingen i 1864 virkede foruroligende.⁹²

***

'Krigtidens Udvikling ramte Tjenestemændene haardt; medens Priserne paa Nødvendighedsartikler af alle Arter steg stærkt, var deres Lønninger længe uforandrede. I 1916 kom to Love om Dyrtidstillæg, men dels omfattede disse kun de Tjenestemænd, der havde

---

⁹² Jesper Gram-Andersens notat- og kildesamling: Om Tunestillingen. Fra Bolt-Jørgensen: 'Med Sabel og Kaarde' KBH 1957, p. 45f. Bolt-Jørgensen var Chef for 7. Ingeniørkompagni fra 1914 til OKT 1917.

temmelig beskedne Lønninger, dels syntes Tillæggene ikke at svare til den meget store Prisstigning. Stærke krav dukkede op om en almindelig Revision af Lønningsloven af 1908.⁹³

***

28-02-1916

'... Da Kompagniet i Øjeblikket har Værnepligtige af Aargangene 1902, 03, 04, 05, 08, 09, 11, 12, 14 og 15 til Tjeneste, og for at fremskaffe en adæquat Uddannelse af dette i Alder saa forskelligartede Mandskab, er det bleven nødvendigt, at dele Kompagniet i 4 Delinger eller rettere Grupper af uens Størrelse men med Hensyntagen til Aargangsalderen.

Denne Inddelingsmetode kræver imidlertid fire forstandige og rutinerede Delingsførere, men da Kompagniet til daglig Brug gennemsnitligt kun disponerer over ca. een fast Befalingsmand, fører denne Mangel til, at Delingerne (:Grupperne:) hyppigst enten uddannes af stadig skiftende ikke rutinerede Stedfortrædere (:Korporaler eller Underkorporaler:) eller at Delingerne (:Grupperne:) maa slaas sammen, hvilke Forhold begge virker højst uheldigt paa Uddannelsen.

End yderligere forøges Vanskelighederne ved at sammenarbejde et Kompagni, der er sammensat af saa mange Aargange fra forskellige Afdelinger derved, at Enkeltmandsuddannelsen tydelig spores at være baseret paa forskelligartede Principper, hvilket navnlig giver sig til Kende under Sikringstjeneste (:som Veddetter og Patrouiller:).

Endelig skal anføres, at Mandskabets Opfattelse af deres Pligter og Forhold i Marchkolonnen under Rejssemarch tyder paa, at de forskellige Aargange og respektive Afdelingen har stillet forskelligartet Krav til Mandskabets Marchdisciplin. Fenger.⁹⁴

***

28-02-1916

'...Paa Grund af de forskellige Aarganges store Aldersforskel er det vanskeligt for Kompagniet at anlægge Øvelserne saaledes at Mandskabet faar det fulde Udbytte af disse, ligesom Træningen lider under, at der stadig maa tages Hensyn til det Mandskab, der er tilgaaet fra Reservebataillonerne (de ældste Aargange).

Tilgangen af Mandskabet fra andre Afdelinger er ogsaa uheldig under Hensyn til, at Kompagniets Befalingsmænd savner ethvert Kendskab til det fra disse Afdelinger mødende Mandskab, og et saadant Kendskab erhverves kun ret overfladisk under den korte Tjenestetid (fra 1½-2½ Maaned) ved Kompagniet. Denne Ulempe, der jo bortfalder, hvor Talen er om Kompagniets eget Mandskab, som Befalingsmændene kender fra dets tidligere Tjeneste, er saa meget mere følelig, som Kompagniet under de nuværende Forhold er indkvarteret temmelig spredt.

Ligeledes skal Kompagniet paapege de Vanskeligheder, der utvivsomt vil opstaa, naar det overførte Mandskab ved Mobilisering atter skal afgives til egne Afdelinger.

Kompagniet formener, at det vil være af stor Betydning for Mandskabets Brugbarhed under alvorlige Forhold, hvis Styrken altid bestod af Kompagniets egne Folk.

Med den nuværende Sammensætning af Styrken er det endvidere uheldigt, at Mandskabet er ikklædt ved 3-4 forskellige Kompagnier, idet en Sammenblanding af de forskellige Afdelingers Udrustningssager vanskelig kan undgaas, ligesom Erstatningsansvar overfor beskadigede eller Tabtgaaende Sager sikkert let vil forvolde Vanskeligheder mellem de forskellige Afdelinger. Hauschildt.⁹⁵

⁹³ P. Munch: 'Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig.' Kbh. 1961, s.247.

⁹⁴ 28. Bataljon 1867-1934 K. FTR Arkiv Indgående skrivelser 1900-1920 K-2:

1. Kompagni af 28. Bataljon No. 71 af 28-02-1916 til 28. Bataljon

⁹⁵ 28. Bataljon 1867-1934 K. FTR Arkiv Indgående skrivelser 1900-1920 K-2:

4. Kompagni af 28. Bataljon No.60 af 28-02-1916 til 28. Bataljon.

Den daglige og komplicerede forvaltning af Sikringsstyrken pressede hærens lille officerskorps hårdt. Her ses staben for 2. Generalkommando (for Jylland-Fyn). Stabschefen brød sammen under arbejdspresset og blev efter et rekreationsophold i Norge anvendt som regimentschef på Sjælland. Sygdom, fremkaldt af stress (i tiden benævnt som nervesygdom) var et problem i alle de højere stabe.⁹⁶

Forsvarets Billedsamling.

***

Marts 1918

'Og saa blev det Marts (1918), og Bataillon forlagdes (2 Kompagni fra Ermelundssletten, og 2 KMP var indkvartering i Taarbæk) til Grevelejen. I denne skandaløst slet byggede og uhygiejniske Barakkelejr tilbragte vi en kedsommelig Periode med Vagt og Gravning i dette pengefortærende Bluff, der kaldes Tunestillingen, men allerede April (1918) kom Bataillon tilbage til Garnisonen, ...⁹⁷

***

02-05-1918

'Fra Lejrkommandantskabet i Barfredshøjlejren har Distriktet modtaget en Skrivelse saalydende: "Kommandantskabet tillader sig herved at anmode Bygningsdistriktet om i Barfredshøjlejren at foranledige opført et Hønsehus med tilhørende Hønsegaard til ca. 50 Høns. Man har tænkt sig at lade Udbyttet ved Hønseavl komme Officers- og Underofficersmesserne, eventuelt Mandskabshusholdningen, tilgode. ..." Saaledes foranlediget skal Distriktet tillade sig at henstille til Arméingeniørkommandoens Afgørelse, om der ikke maatte være Grund til at imødekomme Lejrkommandantskabets Andragende, idet Distriktet er af den Formening, at de yderst vanskelige Forhold for Økonomien i Messerne m.m. synes at maatte medføre, at de af disse ønskede Foranstaltninger imødekommes...⁹⁸

⁹⁶ Tuxens og Gørtz korrespondance i Rigsarkivet henholdsvis Det Kongelige Bibliotek.

⁹⁷ Jesper Gram-Andersens notat- og kildesamling: Om Tunestillingen: Fra E. Toussieng 1935, p.22. Toussieng var premierløjtnant af linien og fungerende kompagnichef i 15. Bataljon. 1. Regiment, 1. Division DIV.

⁹⁸ Arméingeniørkommandoen 1914/19 Særlige Sager Pk. 8, læg 'Tunestillingen III. B. Greve og Barfredshøjlejren' 2 Ingeniørdirektorat, 1 Bygningsdistrikt No. 198 af 02-05-1918 til Arméingeniørkommandoen.

Fra Barfredshøjlejrens officersmesse 1918. Forsvarets Billedsamling.

***

Ved indkaldelse af sikringsstyrken havde man kun en hovedplan for armeringsarbejderne (dateret 30-07-1914). Kommandoen måtte gennemføre detailprojektering af samtlige arbejder
 Organisationen jf. 1909-loven var uheldig, idet Chefen for Ingeniørbataljonen havde ansvar ved mange forskellige kommandomyndigheder. 12. Ingeniørkompagni var for svagt til at støtte ingeniørbehovet i Jylland.

Arbejdssoldaterne havde kun deres arbejdsuenede civile tøj. *'... de maatte indkvarteres hos Beboere, der kun kunne byde dem Halm at ligge i; disse for det vedkommende Mandskab, af hvilke mange ingen militær Uddannelse havde, uheldige Forhold, gav Anledning til Vanskeligheder i disciplinær Henseende.'*

Fra gravearbejde på Sydager i 1916.
 Peter Thorning Christensens samling.

'De hyppige Reguleringer af Sikringsstyrken, hvorved de enkelte Aargange er blevet indkaldte op til 5 Gange, har været uheldige idet de ... .. i høj Grad medvirkede til i vide Kredse at forøge Uviljen mod Militærvæsenet i Almindelig og Sikringsforanstaltningerne i Særdeleshed.'

Manglende egnet gasmaske.

Tekniske forhold. I 1914 anvendte man det tyske feltbefæstningsreglement. Problemer med vandafledning – specielt på Amager – undervurderet. Pigtrådsspærringerne indledningsvis for smalle. Den senere anvendelse af lave pigtrådshegn gunstig.

'Pigtrådsspærringerne indledningsvis for smalle. Fra Tunestillingen.' Forsvarets Billedsamling.

Manglende fast tildelte arbejdsvogne

'De Kommandoer af andre Vaaben, som blev afgivet til Armeringsarbejder under Frontingeniørkommandoernes tekniske Ledelse, viste gennemgaaende en paafaldende Mangel paa Interesse for og Forstaaelse af Arbejdet. Befalingsmændene syntes at have den Opfattelse, at Arbejdet og Tilsyn med deres Mandskab ved Arbejdet var dem uvedkommende ...'

'Mandskabets Indkvartering hos Beboere igennem længere Tid er naturligvis meget uheldig set baade fra et militært og fra Beboernes Synspunkt. Der bør derfor i videst mulig Udstrækning tilstræbes at skaffe Barakkeetablissemeter...'⁹⁹

***

Uddannelsen præget af enhedernes heterogene sammensætning. Stadig begynde forfra. Belastningen fra vagttjenesten. Der har manglet faste befalingsmænd.

Med det rådige skyts *'... maatte Tunestillingen opfattes som en med meget svagt Artilleri udstyret provisorisk Stilling, hvor det kun var Hensigten at føre en henholdende Kamp.'* Man skulle have flyttet skytset frem fra Vestvolden, som alligevel lå for tæt på byen til at kunne anvendes.

Den ny uniform upraktisk. Man mangler hjelme og vinterpåkledning.

'Disciplinen har ikke været saa god, som det kunde ønskes, og Aarsagerne hertil har været mange. For det første har Mandskabsmaterialet i de senere Aar øjensynlig været af en ringere Kvalitet end for blot en halv snes Aar siden. Denne rent moralske Værdiforringelse, der aabenbarer sig som Modvillie, Mangel paa Pligtfølelse, mindre Grad af Paalidelighed, skyldes aabenbart sociale og indrepolitiske Forhold og kan ikke lægges Befalingsmændene til Last.'

Under tjenesten:

- Den korte rekruttid
- Den hyppige afgivelse til vagt og arbejde – og hermed svigtende uddannelse
- Den lange tjenestetid, der sammen med tjenestevilkårene slappede disciplinen.
- Unge – geledudnævnte – befalingsmænd.

De restriktive regler for friheder, der var forståelige i begyndelsen, men som derefter ikke var det.

'De mange uheldige Elementer, der har øvet en demoraliserende Indflydelse paa Kammeraterne, og som det ikke har været muligt at isolere.'¹⁰⁰

***

⁹⁹ Generalstabens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 10: Arméingeniørkommandoen I.K. Nr. 126 Fortroligt af 13-01-1919 til Overkommandoen.

¹⁰⁰ Generalstabens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 10: Tunestillingens Artillerikommando Fortroligt Nr. 31 af 14-01-1919 til Overkommandoen .

Disciplinen: *'Næsten alle Afdelinger anfører, at Disciplinen har været mindre god, navnlig uden for Geledet. Jeg skal hertil bemærke, at i Begyndelsen, da Sikringsstyrken væsentligst bestod af ældre Aargange, var Disciplinen god. De uheldige Forhold forekom først senere, da Styrken væsentlig bestod af yngre Aargange, som kun havde faaet en kortvarig Uddannelse, og som straks blev demoraliserede af den udstrakte Vagt- og Arbejdstjeneste.'*

Forskellige årsager til den mindre gode disciplin:

- Presseangrebene på befalingsmændene. Gav indtryk af, at myndighederne ikke var i stand til at beskytte befalingsmændene mod uretfærdige angreb.
- Enkelte befalingsmænds – ikke alene yngre – uheldige optræden over for mandskabet
- *'Den anstrængende og formentlig ofte unødvendige Vagttjeneste, som efter min Formening er det, der uden Sammenligning har virket mest ødelæggende under Sikringsperioden'*
- Daarlige og uhyggelige Indkvarteringsforhold efter at Indkvartering hos Beboere var opgivet.
- Ophævelse af absentanters eftertjeneste.

*'Syndikalistbevægelsen har efter min Mening ikke haft væsentlig Indflydelse, men den vil formentlig kunne faa det i Fremtiden, hvis der ikke trædes tilstrækkelig kraftigt op imod den.'*¹⁰¹

***

Etableringen af sikringsstyrken gik glat, fordi bestemmelserne var indarbejdet. De skal bevares. I øvrigt er det de nye vilkår og krigserfaringerne, der skal danne grundlaget for hærens udvikling, ikke erfaringerne fra sikringsperioden

Divisionerne skal være lige store og ens organiserede, så de kan afløse hinanden.

Fodfolksregimenter skal have fire bataljoner. Kompagnierne skal reduceres i størrelse.

Rekylgeværkompagnierne skal være så store, at de kan afgive elementer til bataljonerne.

Liniens rammer skal udvides. *'De rutinerede Underafdelingschefer, ældste Løjtnanter og Kommandounderofficerer (af reserven) stod temmelig famlende overfor de Vanskeligheder, der opstod ved Ordningen af de forholdsvis store Styrkers Tjeneste...'*

Befalingsmænd skal vælges efter egnethed, frivillighed kommer i anden række.

Afkortede befalingsmandsskoler uheldige. Nyudnævnte befalingsmænd befales ikke tilbage til egen afdeling.

Systemet med frinumre er uretfærdigt og demoraliserende. Alle værnepligtige indkaldes efter brugbarhed.

Gevær 1889 bør udskiftes.

Rekylgevær bør have lang stødbajonet.

Sabel i feltuniformen kun for beredne.

Udrustningen til vinterbrug samt underbeklædning.

Støvler bør findes til hele krigsstyrken.

Hjelme og gasmasker.

---

¹⁰¹ Generalstabens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 11: Generalinspektøren for Artilleriet Nr. 696 af 05-09-1919.

Den britiske gasmaske fra 1915 beskyttede ikke mod nyere krigsgasser.
 Fire soldater i gaspåkledning i 1916.
 Forsvarets Billedsamling, 28. Bataljon.

Iklædning og aflevering gav anledning til friktion.

Uddannelsen blev ramt, da binding til fronterne og Tunestillingen undergravede mulighederne til uddannelse i større led. Derefter vagttjeneste og arbejde. Ved fronterne og i Tunestillingen manglende øvelsespladser og gymnastikhus. Skiftende befalingsmænd.

'Endelig har Afdelingernes Omflytning fra en overordnet Myndighed til en anden skadet Uddannelsen, vanskeliggjort Administrationen og lagt Hindringer i Vejen for Tilsynet fra de egentlige foresattes Side.' (et resultat af rotationen om ansvaret for Køge Bugt og Tunestillingen)

Uddannelsen i Tunestillingen gavnlige, men bataljonerne øvedes kun én gang hver.

Den kortvarige rekrutskole var uheldig. Forudsætning var fortsat uddannelse derefter, men den skete ikke. Rekrutuddannelse skete med dårlige våben, så soldaten mistede tilliden til geværet. For mange af rekrutenhedernes kadre var reservebefalingsmænd, der ikke blev roteret til taktiske stillinger.

'Fremtidens Uddannelse maa lægge særlig Vægt paa det krigsmæssige – Marchtræning, Skydning, Fægtning i Angreb og Forsvar, Samarbejde mellem Vaabnene, Nærkamp, Feltarbejder, Vagt- og Sikringstjeneste - For at vinde Tid hertil, maa der slaas af paa andre Fordringer, navnlig maa al overflødig Teori falde bort. Den stramme, sluttede Eksercits maa bevares som disciplinerende Middel, idet den dog gøres saa simpel som mulig og alt unødvendigt fjernes.'
 Samarbejdet mellem fodfolk og artilleri og mellem fodfolk og rekylgeværer bør udvikles.

Hæren gennemførte dog taktisk uddannelse: 31. Bataljon i angrebsøvelse.
 Forsvarets Billedsamling.

Men ikke alle øvelser var lige realistiske.
Bornholms Museum.

Her den formelle kritik af øvelsen.
Forsvarets Billedsamling.

'De usikre og urolige Arbejdsforhold, de kortvarige Rekrutskoler, Rekrutternes tidlige Indordning blandt det ældre Mandskab, den hyppige og omfattende Afgivelse til Arbejde og Vagt og de jævnligt utilfredsstillende Indkvarteringsforhold samvirkede til at vanskeliggøre Disciplinens Haandhævdelse. Større samlede Brud paa Disciplinen har ganske vist kun undtagelsesvis fundet Sted, men Mandskabets Ulyst til Tjenesten steg, navnlig som Følge af den megen Afgivelse til Vagt og Arbejde og det Indtryk de fik af ikke i tilstrækkelig Grad at lære noget nyt. Mandskabet var i for ringe Grad under de faste Befalingsmænds Tilsyn og Ledelse, og Øvelser, særlig i Kompagni og større Led, kunde ikke afholdes i tilstrækkeligt Omfang.'

'Befalingsmændenes Stilling overfor Mandskabet er blevet undergravet ved de idelige, altid overdrevne og jævnligt grundløse Presseangreb, der væsentligt har været medvirkende til, at store Dele af Befolkningen har taget Parti for den Underordnede, naar en overordnet paa offentligt Sted har fundet sig foranlediget til at skride ind mod en begaaet Uregelmæssighed.'

Indkvartering i lejre og kantonement har været for tæt, belysningen utilstrækkelig og opvarmningen for dårlig. Hygiejne og disciplin led. Samlingslokaler for små. Manglende muligheder for aflåsning ledte til mange kaserne- og kvartertyverier. Ringe og vanskelig adgang til bad.

1. Divisions chef og stab i Kastelet i 1916.

Den daværende chef, generalmajor A.L. Hansen, der havde været chef for Generalstaben før Berthelsen. Hansen måtte i 1912 forlade denne stilling efter deltagelse i aktion mod den daværende Stats- og Forsvarsminister Klaus Berntsen. Han blev i 1918 afskediget pga. mental alderssvækkelse.¹⁰²
Forsvarets Billedsamling.

*'Sikringsperioden har gennemgaaende været en meget vanskelig Tid for Hæren .... (en del af Befalingsmændene (trættedes efterhaanden og havde Indtryk af at savne den nødvendige Forstaaelse og Støtte fra Regeringsmyndighedernes Side. .. (de faste Befalingsmænd som Helhed) ... fortjener megen Ros for deres Pligtroskab, Flid og dygtige Arbejde til Trods for de vanskelige Forhold med langvarigt Fraværelse fra Hjemmet og for manges Vedkommende økonomisk Misère.'*¹⁰³

***

Uenig med en reduktion af kompagnier til 200 mand.

Enig i bemærkning om støvler og undertøj.

Uddannelse:

Uddannelsen før krigen særdeles tilfredsstillende.

4 mdr. rekrutuddannelse for lidt. Afdelingerne skal selv rekrutuddanne. Det kan ikke ske ved reservebefalingsmænd. Deling af den årlige rekruttilgang på hold og uddannelsessteder en fejl.

På grund af vagter og arbejdsafgivelser ikke mulighed for at supplere uddannelsen.

I sikringsstyrkens første tid – før afgivelser til armeringsarbejde – øvelser med godt taktisk udbytte.

Disciplin:

Set i relation til opgaven har disciplinen været god.

Ældre mandskabs disciplin bedre end yngres. *'En vigtig Faktor er hele den Forandring, der er sket i store Dele af den civile Befolkings Retsbegreber og Autoritetstro. Det har været slette Arbejdsvilkaar, der i den Henseende har været budt Hærens Befalingsmænd. Hele Militærnægterspørgsmaalet har ligeledes virket stærkt nedbrydende paa Disciplinen. Dertil kommer den Uvilie, der fra visse Kredse af Befolkningen og Pressen er udvist overfor Hærens Befalingsmænd og deres samfundsnyttige Arbejde.'*¹⁰⁴

¹⁰² Berthelsens Erindringer (Rigsarkivet): 'Mit Forhold til Personalet'

¹⁰³ Generalstabens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 10: 1. Division Fortroligt B. 9 af 15-01-1919 til Overkommandoen.

¹⁰⁴ Generalstabens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 10: 2. Division No. 60 af 15-01-1919 til Overkommandoen.

2. Divisions chef og stab omkring tidspunktet for udtalelsen.

Chefen, generalmajor Krebs, i midten af gruppen.

Krebs blev trods af en kendt begrænset anvendelighed udnævnt til generalmajor i januar 1915 efter at være blevet 'forbigået'. Alternativerne blev set som endnu mere problematiske.¹⁰⁵

Forsvarets Billedsamling.

***

'Efter Sagens Natur er det givet, at en Del af de fremsatte Bemærkninger maa forme sig som en Kritik af de Foranstaltninger, der er truffet af foresatte Myndigheder, i modsat Fald vilde en redelig Opgørelse af Erfaringerne ikke kunne gennemføres.'

Antallet af fast befalingsmænd var for lavt.

Fodfolkskompagniets styrke skal bevares. Den reduceres automatisk ved udrykning.

Der må tildeles rekylgeværer til underafdelinger (kompagnier og eskadroner) af fodfolk og rytteri.

Der bør i hver underafdeling findes en stabssergent.

Mandskab bør ikke flyttes mellem afdelinger i Generalkommandoen (landsdelen).

Fire batterier i artilleriafdelinger er et for højt tal.

Vinterudrustning skal sikres.

'Den nuværende Ordning, ifølge hvilken Mandskabet, efter den Formuenhed som de selv angiver at have, skal forsyne sig med en større eller mindre Del af Paaklædningen, er ganske Uholdbar og demoraliserende. Udrustningen bør i et og alt udleveres og vedligeholdes af Staten.'

Uddannelsen:

- Rekrutuddannelsen var for kort.
- Skydeuddannelsen svag – i fem år ingen fægtningsskydninger.
- Vinteruddannelsen vanskelig.
- Adgangsretten til at uddanne i terrænet er *'... i Sikringsperioden – bleven gjort vanskeligere og vanskeligere ved Modstand fra Lodsejernes Side. En fortsat Udvikling i denne Retning vil faa skæbnesvanger Betydning ...'*
- Flytning mellem afdelinger og svage reservebefalingsmænd har undergravet både uddannelse og disciplin. *'En jævnt god Korporal bliver ikke en brugbar Sergent, fordi han faar Distinktioner.'* Anvendelsen på rekrutskoler udviklede dem ikke.

Disciplinen har været forsvarlig *'... henset til de overordentlige store Vanskeligheder der paa forskellig Vis bl.a. ved Artikler i en uforstaaende eller fjendtlig Presse har beredt Haandhævelsen af den.'*

¹⁰⁵ Tuxens og Gørtz korrespondance i Rigaarkivet og Det Kongelige Bibliotek.

3. Divisions chef og stab i januar 1915. Den daværende chef generalmajor Ellis Wolff, midtfor i 'snorefrakke', afløste Berthelsen som generalstabschef i efteråret 1917 for allerede i foråret 1918 at blive kommanderende general. Vennen Wolffs svage modstand mod Munch skuffede Berthelsen dybt.¹⁰⁶
Forsvarets Billedsamling.

'Divisionen vilde finde det rettest, om Hilseligten for den Meniges Vedkommende indskrænkedes til kun at gælde over for Kongen, den kongelige Familie, egne foresatte samt Officerer og faste Underofficerer endvidere over for enhver Befalingsmand, der direkte henvender sig til ham, og den indstiller indtrængende, at Spørgsmaalet om en Indskrænkning af Hilseligten snarest bliver bragt til Afgørelse.'

'Indkvarteringsforholdene maa saavel i disciplinær som i hygiejnisk og folkeopdragende Henseende gennemgaaende siges at have været grumme lidt heldige. Dette gælder ikke alene de i Garnisonsbyerne tilvebragte private Kvarterer, men ogsaa Stats- og kommunale Kaserne og Lejrene – i det mindste de under Krigen etablerede – samt ikke mindst de i Kantonnementerne lejede Kvarterer. Og selv om man ser bort fra den af Forholdene dikterede stærke Overbelægning, maa Standarden for, hvad der paa Indkvarteringsomraadet bydes det indkaldte Mandskab, siges langt fra at være fulgt med Tiden. Paa ingen af Kaserne findes Badeanstalt, Køkkenet ligger i Opholdbygningens Kælderetage og bevirker, at Em og Madlugt trænger ind overalt, ordentlige Pudselokaler mangler, Samlingsstuerne savner enhver Hygge, og naar Mandskabet kommer hjem fra Øvelse, slæbes Snavset med Støvlerne helt ind i Belægningsrummene, fordi Fodtøjet har sin Plads der. At Folkets brede Lag – trods egen god Vilje og ihærdigt Arbejde fra Befalingsmændenes Side – gennem Opholdet i Kaserne skulde faa Lyst og Trang til gennemført Orden og Renlighed er sikkert mere end tvivlsomt.'

Bortset fra i Næstved har forplejningsforholdene været i orden.

De gifte befalingsmænd har haft lov til at hente middagsmad til husstanden. *'Den er for mangfoldige af Befalingsmændene – og ikke mindst af Underofficererne – en saa betydningsfuld Hjælp til overhovedet at slaa sig igennem, at Divisionen indtrængende maa anbefale, at Tilladelsen udstrækkes til ogsaa at gælde efter Sikringsstyrkens Hjemsendelse.'*

Kogekasserne var fortræffelige – en garanti for, at mandskabet fik velforberedt mad – kantonnementsværter lettes.¹⁰⁷

***

¹⁰⁶ Berthelsens erindringer i Rigsarkivet: 'Mit Forhold til Generalløjtnant Ellis Wolff'

¹⁰⁷ Generalkommandoens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 11: 3. Division A. No. 152 af 23-01-1919 til Overkommandoen.

Med den rådige styrke *'... maatte Generalkommandoen paa forhaand anse næsten enhver Kampopgave, som den kunde blive stillet overfor, for uløselig.'*

Chefen for hæren i Jylland i begyndelsen af 1919 var generaløjtnant Lembecke.
Ses her som generalmajor og kommandant i Fæstningen København i begyndelsen af 1918.

Forudsætning for operationer syd for Limfjorden var herredømme på fjorden og overgangsstederne sikrede. Det har man arbejdet på under hele sikringsperioden. Man har manglet maritim støtte til modstand mod indpassage og til støtte for forsvaret.

Fra Artillerikommandoet ved Aalborgs Detachement med
2 stk. 9 cm kanoner ved Østre og Vestre Laden.
Jesper Gram-Andersens Samling.

Man har manglet reserver af personel, materiel, våben og udrustning.

Man skal have flere rekylgeværer.

Der manglede ammunition.

Uddannelse og disciplin:

- I begyndelsen, da afdelingerne var på krigsstyrke og kunne holde feltøvelser i skiftende kantonementer var *'... meget udviklende paa Befalingsmændene, gav dem Routine og Sikkerhed i Føring og vænnede dem til at klare sig i krigsmæssige Situationer.'*
- Senere forsvandt fordelene pga. af indskrænkningerne, den dominerende afgivelse til vagt og afgivelser, den for korte rekrutuddannelse. *'Følgen heraf har været, at saavel Uddannelse som Disciplin for de Aarganges Vedkommende, som er mødt til den første Uddannelse i Sikringsperioden, har lidt ubodelig Skade, saa at disse Aargange aldeles ikke kan siges at*

være krigsdygtige trods deres lange Tjenestetid under Fanerne. I de sidste Par Aar har dette Mandskab under den fortsatte Tjeneste paa Grund af Afgivelser til Bevogtningstjeneste og Arbejde af forskellig Art faaet en saa ringe Uddannelse i de krigsmæssige Discipliner, at deres Standpunkt snarere har været lavere ved Hjemsendelsen, end det var ved Rekrutskolens Afslutning. ... For Befalingsmændenes Vedkommende har den sidste Halvdel af Sikringsperioden, hvor Øvelser i Kompagni meget sjældent, og Øvelser i Batallion saa godt som aldrig fandt Sted, ogsaa virket meget nedbrydende.'

Øvelserne var dog fortsat i Jylland.
Her efterårsøvelsen på Mors i september 1918.
Morsland Museum.

Forplejning: 'Det har under Sikringsperioden, hvor nogle Afdelinger saa godt som hele Tiden har ligget i Kantonnement, vist sig meget uheldigt for de faste Befalingsmænd, at de gældende Bestemmelser ikke har tilladt dem at blive indkvarterede med Bispisning mod et takstmæssigt Afdrag i Lønningen. Der er for disse Befalingsmænd derved opstaaet en økonomisk Misere, som det vil være umuligt at raade Bod paa, og som sikkert vil bevirke, at Hæren ved Sikringsperiodens Ophør vil miste en stor Del af sine dygtige Befalingsmænd. Der burde fremskaffes Lovhjemmel for, at Indkvartering kan finde Sted med Fuldkostforplejning for alle til Krigsmagten hørende Personer.'¹⁰⁸

***

---

¹⁰⁸ Generalstabens Operationssektion, Indk. Sager 1919, Pk. 10: Den kommanderende General i 2. Generalkommandodistrikt, Fortroligt M. 77 af 15-01-1919 til Overkommandoen.

Generalløjtnant Ellis Wolff, der her opsummerede Hærens erfaringer.
Rigsarkivet. Forsvarets Portrætarkiv.

.....
'...Medens alle disse Fordringer i det første Krigsjaar med den betydelige Sikringsstyrke kunne overkommes uden væsentlige Ulemper, saaledes af den indre Tjeneste, Detailøvelser og Afdelingernes Sammenarbejden ogsaa i større Led dog i det hele og store kunde fortsættes paa forsvarlig Vis, ændredes Forholdet og blev stadigt vanskeligere, efterhaanden som Styrken formindskedes, uden at man i væsentlig Grad kunde slaa af paa Fordringerne. Det blev saa meget føleligere, som alle Detacheringer og Afgivelser maatte ske af ufuldstændigt uddannet Mandskab, hvorved Kvaliteten af de de efterhaanden tilgaaende Rekruthold blev kendeligt ringere end under normale Forhold.

At Ulemperne herved ogsaa sporedes paa det disciplinære Omraade er naturligt . Det var umuligt at give de under Sikringsperioden indkaldte Rekrutter en saa fyldig og disciplinerende Uddannelse som sædvanligt, og Grunden hertil maa dels søges i den afkortede Uddannelsesetid, dels i deres for tidlige, men nødtvungne Anvendelse til allehaande Arbejder m.m., hvorved ogsaa den fortsatte, samlende Uddannelse i Afdeling og større Led i Hovedsagen umuliggjordes; endelig stillede den udstrakte og mangeartede Tjeneste og den ikke mindst paa Grund af forskellige Krav fra Ministeriet opslidende Administration ganske overordentlige Fordringer til det faatallige, faste Befalingsmandspersonale, saaledes at Afdelingerne ikke sjældent maatte udrykke til Øvelse med Korporaler, Underkorporaler eller endog flinke menige som Delingsførere. Selv om Overkommandoens Ønske om rigelig Tilgang af Befalingsmænd af Reserven og af frivillige Befalingsmænd beredvilligt blev imødekommet, er det en Selvfølge, at disse trods al Iver og god Villie i Almindelighed ikke straks kunne ækvivalere faste Befalingsmænd, og da Linieafdelingerne i lange Perioder ikke kunde blottes for ret mange af disse, maatte Rekrutuddannelsen delvis overlades til mindre veluddannet og urutineret Personale.

Men der var ogsaa andre Forhold, som ikke altid gjorde det let at hævde Disciplinen, foruden at der var Kræfter i Virksomhed, som direkte maatte nedbryde den. I de første Uger efter Indkaldelsen i August 1914 prægedes ogsaa Mandskabet naturligt af den alvorlige Stemning og den umiskendelige Forsvarsvillie, der beherskede Nationen som Helhed. Men ligesom denne Stemning nærmest var en Bølge over Landet, der faldt temmelig hurtigt, da Uvejret syntes at fjerne sig, saaledes gik det ogsaa i Hæren, hvor Tjenesten under den lange Tjenestetid, der for den

enkelte Mand ikke frembød nogen væsentlig Forskel fra normale Fredsforhold, maatte blive noget ensformig, og derfor i Længden sløvende, og dette gjaldt særlig Vagttjenesten, der ved de gentagne Reduktioner af Styrken, - skønt den derved maatte indskrænkes mere end forsvarligt – blev meget trykkende og opslidende, idet saavel Mandskab som Befalingsmænd ofte maatte gaa paa Vagt hver 2.-3. Dag; et forholdsvis meget stort Antal af de ikendte Straffe skyldtes derfor Vagtforseelser, og kun ved idelige og ofte meget besværlige Inspiceringer, der atter lagte stærkt Beslag paa Befalingsmændene, kunde det holdes nogenlunde gaaende. De ofte mindre gode Indkvarteringsforhold fremmede heller ikke Disciplinen; dertil kom de hyppige Ændringer i Organisation, der nødvendiggjordes ved Styrkens stadige Formindskelse og de deraf følgende Forskydninger, idet Omfordelingen af Befalingsmænd og Mandskab gjorde Forholdene lidet stabile og derved svækkede det Tillidsforhold indenfor Afdelinger og Underafdelinger, som har sin væsentlige Rod i det indbyrdes Kendskab. Ej heller skulde den bestemmelse hjælpe paa Disciplinen, der blev truffet ved Nytaar 1915 og opretholdt et Aarstid, om at Absentanter ikke længere skulde holdes til Eftertjeneste for at godtgøre den Tid, de ulovligt havde unddraget sig Tjenesten, saa lidt som den meget lømfældige Maade, hvorpaa der blev taget paa de stedse talrigere Militærnægtere.

Nok saa betænkelig var dog den Omstændighed, at Befalingsmændene maatte føle deres Autoritet overfor Mandskabet svækket, ikke alene ved de gennem en Aarrække i en vis Del af Pressen førte Angreb mod den, men ogsaa fordi der i selve Sikringsaarene blandt Befalingsmændene maatte brede sig en Følelse af, at de ikke hos Hærens øverste Myndighed fandt Støtte i deres gerning, som de maatte have Grund til at paaregne. Det var ingenlunde ualmindeligt, at Klager eller Ønsker gik til Ministeren uden at følge den foreskrevne Tjenestevej, eller at man foretrak gennem tjenstvillige og ansvarløse Journalister, ofte anonymt, at henvende sig med dem til Pressen; ...¹⁰⁹

I 1919 lå de gode oplevelser fra den første tid langt tilbage.
Her fire unge officerer fra 3. Ingeniørkompagni i Sognefoged Petersens have i Rødovre i 1915.
Forsvarets Billedsamling.

***

¹⁰⁹ Beretning fra Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning, Bilag XVI, Den Designerede Overgenerals Fortroligt af 22-05-1920 til Krigsministeriet.

Flådens altid opslidende, stedvis upopulære og til tider farlige arbejde

For flådens vedkommende afhang karakteren af belastningen i afgørende grad af, hvor man befandt sig. I støttestrukturen, dvs. på Orlogsværftet, var perioden domineret af en langvarig kraftanstrengelse for at holde skibene operative og bygge afløsningsfartøjer. Samtidig vedligeholdt værftet sammen med søminetjenesten og minefartøjerne danske minefelter og forsøgte sammen med flådens mindre fartøjer at reducere truslen fra de krigsførendes miner.

Kystpanserskibet Peder Skram og torpedobåden Vindhunden.
Marinens Bibliotek.

For de mindre fartøjers besætninger, først og fremmest torpedobådenes, var perioden domineret af en opslidende rutine med vagt, afvisningsindsats og afsøgning af farvandene for drivende miner.

Det forhold, at denne minejagt og derefter den systematiske minesøgning i tyske minefelter gik godt i så lang tid, ledte til Sværdfiskens minesprængning, der nedenfor er dokumenteret ved indberetningerne efter ulykken i december 1918.

For besætningerne på de fire store kystforsvarsskibe, der var under kommando i Sikringsperioden, var dagligdagen kedelig. Man lå ved kaj for anker på grund af de manglende kul til sejlads. De mest oplivende elementer var de periodevise skarpskydninger med kanonerne, hvor træfningen som oftest var utilfredsstillende.

'Om jeg saa bliver 90 Aar og sidder i en Kakkellovnskrog med grøn Skærm over Øjnene og mimrer, glemmer jeg ikke de Dage i August, da Krigen brød ud, og vi pludselig fik travlt med at gøre "Peder Skram" "beredt". Der var Stemning om Bord dengang, en Stemning, som kulminerede, da vi den 1. August stod ud af Bomløbet i Spidsen for den danske Eskadre, spillende: "Der er et yndigt Land", medens de tætte Folkeskarer paa Kajen og langs Langelinie stemte i for tilsidst at give os et Hurra med paa Vejen. Der var dengang ikke mange af os, som ikke troede, at vi gik ud til Kamp. Der gik allerede bestemte Rygter om et Søslag, som havde staaet ved Skagen ...'¹¹⁰

***

---

¹¹⁰ 'Da vi sikrede Danmark. Kendte Mænds Oplevelser fra Indkaldelsen til Sikringsstyrken.' Kbh 1915 . Marantonløberen, Ingeniør Johannes Christensens bidrag 'Kun en menig'.

01-08-1914

Stege

En lille Mobilisering paa 2 700 Mand fandt altsaa Sted i Nat. Det betød for Møens Vedkommende 27 Mand af Flåde- og Kystartilleri, Indkaldelsesordren kom her Kl. 10½ og en Times tid efter fattede Biler og Motorcykler øster og vesterpaa med de blå Sedler. I morges rejste de 13 Mand med "Stege", 13 kom over ved Koster og en, en Mand fra Nyord, der var ude paa Fiskeri, kom af sted i Formiddag. Ved Middagstid i Dag kom der Bud efter endnu 5 Mand.

Her fra Byen blev kun bortkaldt en eneste Mand, men det var rigtignok ogsaa ham, der staar for hele Oplysningen, nemlig Elektricitetsbestyrer Oder. Skærbæk har dog fundet en anden, som kan passe Værket, saa vi kommer ikke til at sidde i Mørke i Aften.¹¹¹

***

08-08-1914

'Hr. Kommandøren beordres herved til at tage Station i Farvandet mellem Wedelsborg Pynten og Assens og overvaage, at Afspærringen af dette Farvand respekteres. Det afspærrede Farvand er Løbet mellem Baagø og Fyn fra Tvinsbjerg Fyrs Breddeparallel til Wedelsborg-Hoved Pyntens Meridian.

Heimdal vil blive afløst af Beskytteren, saasnart dette Skib er klart til Afgang.

Beskytteren vil lægge nogle Miner ud i Farvandet, men allerede nu foregives, at Farvandet er spærret.

Beskytterens Ankomst skal meldes fra Heimdal ved Radiotelegram, og Heimdal vil da, saafremt Forholdene ikke har forandret sig, faa Ordre til ved Dagslys at gaa Norden om Fyn til St. Bælt og melde sig til 2den Eskadre.

I Lillebælt er fra dansk Side kun Fiskeri med staaende Redskaber tilladt. Alt andet Fiskeri er forbudt, og Overtrædere af dette Forbud vil være at standse og afvise.¹¹²

***

01-09-1914

Rapport om arbejdet ved 2. Eskadre i Storebælt:

10/8: Kaptajn Bardenfleth modtog instruktion og indrettede batteriet 'bag en opkastet Vold paa det lave Land tæt Nord for Knudshoved'.

11/8: Resterende grupper i nordlige spærringer armeres. Var holdt desarmerede, indtil lodserne var fortrolige med deres arbejde.

12/8: Inspektion af Batteriet på Halskov bag dige mellem lille Klint og høje Klint. 200 mand og 40-50 heste. Mangler direkte telefonforbindelse.

20/8: Den kommanderende AD inspicerer.

Statsbaneværkstedet i Nyborg har måttet yde støtte ved mindre maskinskade ved Delfinen, Hvalrossen og Ormen.

De første 10 dage ca. 8 lodsede skibe pr. dag.

'Saavel Skibe som Torpedobaade er saa stærkt bundne af Afvisnings- og Bevogningstjenesten at den krigsmæssige Uddannelse maa træde fuldstændig i Baggrunden. Med en eventuel forestaaende Kamp for Øje maa jeg beklage dette, og jeg skal henlede Opmærksomheden paa, at Skibene, hvis Besætninger er meget sammenstykkede, og som mangler en Del faste Skytter og fast Betjeningsmandskab, trænger i høj Grad til Fægtnings- og Bælteskydninger med Kaliberammunition.

... For Torpedobaadernes Vedkommende er det baade Angrebs- og Torpedoskydeøvelser der tiltrænges ...'

¹¹¹ "Møens Folkeblad": 01-08-1914.

¹¹² Flaadens Overkommando, Indkomne Sager, Pk. 'Direktiver og Ordre til den udrustede Flaade: Flaadens Overkommando, Fortroligt, O. Nr. 123 af 08-08-1914 til Chefen for Krydsersen HEIMDAL.

(Sandsynligvis Kofoed-Hansens: 'NB' i marginen – senere overstreget)

*'Mandskabet viser en udpræget Lyst til at søge Læge og det mangler ikke paa Forsøg og Anmodninger om at blive hjemsendte eller ombyttede. Tjenesten i 1. Eskadre staar for 2. Eskadres Mandskab ... som meget misundelsesværdig, fordi der i 1. Eskadre er Lejlighed til at besøge Hjemmene i København. Da der samtidig har været en mindre god Tone blandt de værnepligtige Fyrbødere i Olfert Fischer (hvilket gav sig Udslag i en Henvendelse til Bladet Socialdemokraten og i et Selvmordsforsøg ... paalagde jeg Kystforsvarsskibets Chef at paatale dets lidet patriotiske og lidet mandige Optræden. ...'*¹¹³

***

25-03-1915

'Alle drivende Miner skal fremtidigt uskadeliggøres ved Beskydning. De maa altsaa ikke optages eller uskadeliggøres fra Fartøj'

Minesprængt nybygget Marstalskonnert i Nyborg Havn.
Batteriet Bardenfleths Dagbog.

30-03-1915

*'Fremtidig maa ilanddrevne Miner ikke uskadeliggøres ved adskillelse, men skal slæbes til Søs og skydes i Sænk paa dybt Vand. Paa Miner af tysk elektrisk Type skal inden Udslæbningen de udvendige elektriske Kabler overklippes. Til Assistance ved Udslæbningen kan, om nødvendigt, lejes privat Fartøjshjælp. Ved inddrevne Miner søges snarest sat Vagt ved den lokale Øvrigheds Foranstaltning. Slæbelængden skal være mindst 500 m. ...'*¹¹⁴

***

11-05-1915

Dusør for uskadeliggørelse af strandede miner: 10 Kr. pr. stk.: Leder: 6 kr. og hver af folkene 2 Kr.¹¹⁵

¹¹³ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 401-800

Chefen for 2. Eskadre FTR af 01-09-1914 til Flaadens Overkommando 'Rapport Nr. 2'.

¹¹⁴ Flaadens Overkommando, Indkomne Sager Pk. 'Direktiver og Ordre til den udrustede Flaade.':

- Flaadens Overkommando, Udgaende. Depeche Nr. 92 af 25-03-1915 til Kommandør Gotschalk, Esbjerg.
- Flaadens Overkommando, Udgaende Depeche Nr. 104 af 30-03-1915 til Kommandør Gotschalk, Esbjerg.

¹¹⁵ Flaadens Overkommando, Kopibog 1 1915.

Strandet mine klar til sprængning. Orlogsmuseet.

***

10-01-1916

Status over Torpedobådsmateriellet:

- 1. Division: Tumleren, Vindhunden og Spækhuggeren: Tumleren (bygget i udlandet) skal have udskiftet kedlerne. Øvrige tjenstdygtige.
- 2. Division: Søridderen. Søulven og Flyvefisken: Søridderen (bygget i udlandet) er den mest kostbare at vedligeholde. For kort aktionsradius.
- 3. Division: Hvalrossen, Delfinen og Sværdfisken: Bådene tjenstdygtige, men den megen tjeneste i Storebælt gør det til hårdt arbejde at holde dem operative.
- 4. Division: Søbjørnen, Havørnen og Hajen: Nogenlunde tjenstdygtige, men vedligeholdelsesudgifterne store. Kan gøre nytte i længere tid, men ikke til egentlig torpedobådstjeneste.

Fra den 'nogenlunde tjenstdygtige' torpedobåd Havørnen 1917.
Marinens Bibliotek.

- 5. Division: Ormen, Makrelen og Nordkaperen: Ormen fuld tjenstdygtig. De to andre kun anvendelige til 'Inspektionstjeneste og lignende' – ikke egentlige Tb.

Marineministeriet 2517-2520 af 11-05-1915 til (Flaadens Overkommando), Chefen for 2. Eskadre, Stationsofficer Esbjerg, Vagerinspektøren.

- 6. Division: Havhesten, Narhvalen, Støren og Søløven: Med store udgifter kan de holdes i gang til inspektionstjeneste, men efter udrustningsperioden er de kassable.
- 7. Division: Springeren, T5, T4 og T3: Springeren skrog nogenlunde i orden, men maskineriet må fornyes. Ikke anvendelig som andet end inspektionsfartøj. De tre 'T' absolut kassable efter udrustningsperiodens ophør.
- 8. Division: P1, P2, P3, P10, P11, P14. P15: P1,10 og 11 allerede kasserede. Resten er jf. FLYDEF ikke anvendelige til patruljetjeneste ved KBH. Kassable og ubrugelige som krigsmateriel
- 9. Division: P8, P9, P12 og P13: Er endnu anvendelig til forskellig tjeneste og bør vedligeholdes.
- 10. Division: P4, P5. P6, P7: som 9. Division.

Efter sikringsudrustningen kun 10 Tb (1.,2. og 3. Division samt Ormen), 5 ældre både (4. Division samt Makrelen og Nordkaperen) samt 8 patruljebåde.¹¹⁶

***

19-09-1916

'Minesprængningen i Køge Bugt

Torsdag Morgen er der, som meddelt, ved det danske Minefelt i Køge Bugt hændet en alvorlig Ulykke. Den svenske Damper "Johan Egillsberg" kom fra Karrebæksminde og skulle til København, for derfra at gaa videre til Island efter en Ladning Sild. Lods Hans Karlsen fra Karrebæksminde havde ført skibet gennem Smaalands havet, men hermed var hans Hverv endt, og Kaptajnen, Henry Frish, havde selv Ansvaret for resten af Turen, skønt Lodsens blev ombord for at gaa i Land i København. De søfarende er adviserede om det danske Minefelt og Lodsning forbi det er gratis, men der er ikke Lodstvang.

Kaptajn Frish mente at han kunne klare sig selv, men i Morgenskumringens Regntykning, er han kommen ud af den rette Kurs og ind paa forbudt Territorium.

*Ulykken skete ved 6-Tiden. De danske Vagtskibe, som naturligvis hørte det mægtige Drøn af Sprængningen, ilede straks til, og kom Tids nok til at redde Kaptajnen, Lodsens og Maskinmesterens Kone Werdela Rye, som var Skibsjomfru ombord. De Skibbrudne bragtes ind til Molen i Kalvebod Strand, hvorfra de bragtes til Rigshospitalet, da de var temmelig medtagne efter Katastrofen. De to Mænd kom dog Hurtigt til Kræfter, hvorimod fru Rye har faaet alvorlige Kvæstelser. Skibets Besætning bestaaet af 11 Personer; de resterende 8 er sikkert omkomne, sandsyneligvis er de dræbt ved Eksplosionen. Man havde haabet, at de kunne være optagne af tyske Torpedobaade, men dette Haab er i Dagens Løb blevet afkræftet.'*¹¹⁷

***

13-01-1917

Defensionsmateriellet er så nedslidt (alle torpedo- og patruljebåde har overskredet den i Søværnslovens Flaadeplan angivne aldersgrænse på 18 år – gennemsnitsalderen for (den flydende) Defensions Torpedobåde ca. 30, for Patruljebåde ca. 28 år), at det hele tiden får maskinhavarier, der kræver langvarige reparationer.

¹¹⁶ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.3, 1916, 1-400.

Chefen for Orlogsværftets Sekretariat, Nr. 152 af 10-01-1916 til Marineministeriet.

¹¹⁷ "Møns Dagblad" 16-09-1916 s. 1.

De gamle både i defensionen opererede fra Lynettehavnen.
Marinens Bibliotek.

De 6 nye mindre Torpedobåde, der kommer i 1917, er ikke tilstrækkelige. Der må anskaffes yderligere 6 af samme type.

*'Naar man har forestaaet Baade af denne Type, som man i og for sig vedblivende maa anse for alt for smaa og for svagt armerede for vore Forhold, rent forsvarsmæssigt set, og derfor egentlig kun egnede til mere begrænsede Opgaver, ... da sker det under Hensyn til de nuværende vanskelige Forhold, der ikke tillader Materiel-Anskaffelser i fornødent Omfang og tillige sætter betydelige Grænser for Orlogsværftets Ydeevne, særlig hvad Byggetiden angaar, idet de nødvendige Reparationsarbejder m.m. i væsentlig Udstrækning lægger Beslag paa den disponible Arbejdskraft.'*¹¹⁸

***

05-09-1917

Indberetning om anvendelse af tørv til fyring i kanonbåden Guldborgsunds og Lodsdepotskibet Bryderens kabysser.

Gik overraskende godt. Skulle dog ikke i Torpedobåde, da der ikke her er plads til tørv.¹¹⁹

Chefen for Flådens Overkommando, viceadmiral Otto Kofoed-Hansen, der dygtigt og stærkt autoritært kontrollerede Søværnet indtil sin død af sukkersyge i foråret 1918. Han var om nogen drivkraft bag Danmarks forsvarspolitiske linie i forhold til de krigsførende.

Marinens Bibliotek.

***

---

¹¹⁸ Flaadens Overkommando, Kopibog 1917, 1: Flaadens Overkommando O. Nr. 16 af 13-01-1917 til Marineministeriet.

¹¹⁹ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.4, 1914, 1601-2000. Chefen for den flydende Defension, Løbe Nr. 738 af 05-09-1917 til Flaadens Overkommando.

10-12-1917

Statistik ved sammentælling af straffe:

Eskadrens Besætning i 1916:

82% gode folk og 18% upålidelige (hvoraf 4% af det samlede tal var dårlige elementer)

Eskadrens Besætning 1917:

77% gode folk og 23% upålidelige (hvoraf 6% af det samlede tal var dårlige elementer)¹²⁰

Gode folk. Orlogsmuseet.

***

31-07-1918

Mindre fiskebåd d.d. minesprængt i Søndre Spærringer, hvor 2 mand har mistet livet.

'Ifølge Landbrugsministeriets Bekendtgørelse af 18/9 1914 er enhver Art af Fiskeri undtagen Fiskeri med faststaaende Redskaber, der udsættes langs Kysten i den mellemste Del af Store Bælt med Agersø Sund og Omø Sund, begrænset mod Nord af en Linie fra Nordenhuse paa Fyen til 1 Sømil Nord for Lejeodde paa Halskov, mod Syd af en Linie fra Østrehuse paa Langeland til Omø Sydspids, forbudt.'

Folk var advaret.

'Naar den minesprængte Baad ikke er bleven afvist, ligger det i, at der – hvad forøvrigt ofte er Tilfældet under Kedeleftersyn, Kulfyldning m.m. – ikke var noget Inspektionsfartøj Nord for Søndre Spærring ...'

23-07-1918

*'Eskadrechefen bemyndiges til midlertidig, saalænge Sygdomsforholdene (den Spanske Syge) vanskeliggør Afvisningstjenesten ved de armerede Spærringer, og naar Omstændighederne tillader det, efter eget Skøn at holde Søndre Spærring desarmeret.'*¹²¹

¹²⁰ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.4, 1914, 2401-2924. Chefen for 1. Eskadre Nr. 579 af 10-12-1917 til Flaadens Overkommando.

¹²¹ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.5, 1918, 1601-2000: 2. Eskadre Nr. 850 af 31-07-1918 til FL OKDO Vedlagt FTR Telefon-Meddelelse Flaadens Overkommando (Stabschefen) til 2. Eskadre (Stabschefen) af 23-07-1918 kl. 1415.

Fra torpedobåds tætte og beskidte miljø.
Marinens Bibliotek.

***

28-11-1918

'Svendborg, Mandag

Vi havde idag Besøg af to Marinere, der meddelte, at der var Uro blandt Mandskabet paa Kystforsvarsskibene "Peter Skram" og "Skjold" samt fire Torpedobaade, der ligger i Store Bælt. Skibene skulde idag være afsejlede til Langelandsbæltet (til næste fase af minestrygningen) for at stryge tyske Miner, men Mandskabet nægtede og en hel Del af Underofficererne ville heller ikke med til det farlige Arbejde. Der blev lovet Mandskabet 100 Kr. pr. Mand; men de vilde alligevel ikke. De sendte derefter et Telegram til København og forespurgte om det kunde kaldes Mytteri at nægte at deltage i Minestrygningen; men de har intet Svar faaet paa det endnu.'

Minerne holdt flåden beskæftiget. Marinens Bibliotek.

05-12-1918

Efter skrivelse fra Chefen for 1. Eskadre (Kommandør Konow) af 25/11 'vedrørende forskellige i Torpedobaadene Springerens og Makrelens stillede Krav i Anledning af Baadens anvendelse til Minestrygning har Ministeriet indhentet vedlagte Udtalelse fra Generalauditøren' – som Marineministeriet kan give tilslutning.

'Henvendelsen fra Besætningerne om højere Løn og Livsforsikring er ikke strafbar. Udtalelserne om, at de ikke turde gaa ud til Minestrygning er heller ikke strafbar. Strafbarheden indtræder derimod i det Øjeblik, Besætningerne nægter at efterkomme Chefernes Befaling om at gaa ud til Tjeneste, eller de har forenet sig om ikke at ville adlyde en Befaling hertil, hvilket sidste er strafbar efter Straffelov for Krigsmagten § 104. Til en Nægtelse af at gaa ud er det ikke kommet, da Befaling ikke er givet. Efter Indberetningerne tør det antages, at Underofficererne og det faste menige Mandskab heller ikke har truffet Aftale om ikke at ville adlyde en Befaling til at gaa ud og for deres Vedkommende ses der saaledes ikke at foreligge noget strafbart Forhold. Det værnepligtige Mandskab synes efter Indberetningerne trods Chefernes Forehold om det strafbare i at nægte at adlyde en Befaling om at gaa ud at have fastholdt ikke at turde gaa ud, men som Sagen i Øjeblikket foreligger oplyst tør det ikke siges, at det ligefrem har aftalt ikke at ville efterkomme en eventuel Befaling, og de to Chefer har da ogsaa overfor Auditør Schæffer ifølge dennes Rapport erklæret, at de føler sig overbevist om, at Mandskabet vilde adlyde en eventuel Befaling om at gaa ud. Det foreligger saaledes ikke godtgjort, at de to Besætninger har gjort sig Skyldig i noget strafbart Forhold, og der er formentlig ikke tilstrækkelig Anledning til at paabegynde en retslig Undersøgelse, der neppe vil føre til noget, idet Mandskabet antagelig vil hævde, at det ikke har aftalt ikke at ville adlyde en eventuel Befaling til at gaa ud. Kjøbenhavn, den 3/12 1918 B. Giørz¹²²

***

07-12-1918

'Vedlagt tilstilles Hr. Kaptajnen 315 Kr. som Ducører for de den 24' og 25' f.M. uskedeliggjorte 2 Miner Nord for Kjels Nor Fyr.

Beløbet fordeles med 100 Kr. til Overmatros Nr. 4 Hansen, som desarmerede en Mine og 15 Kr. til Hv.Nr. 9400, Kjeldsen, der assisterede samme, endvidere med 90 Kr til hver af de 4 værnepligtige, der var i Jollen under Desarmeringen, samt 10 Kr. hver til Underkanoner Petersen og de 4 Mand i Dampbarkassen, der bugserede Minen ind. Vedlagte Kvittering bedes tilbagesendt i underskrevet Stand.¹²³

***

15-09-1918

- Normal sammensætning:
  - 2 kystforsvarsskibe
  - 1 krydser
  - 6 mindre Torpedobåde (2'Torpedobådsflotille)
  - 3 Undervandsbåde
  - 2 mineskibe
  - 2 opmålingsskibe
  - 1 minekran
  - 1 patruljebåd
  - 1 fyrtransportskib
  - 2 minebåde
  - 1 transportbåd
  - 2 flyvebåde
  - 1-2 private motorbåde til mineafsøgning
  - 3 mindre dampbaade til lodstjeneste
  - 1 dampbarkas til stationstjeneste ved Omø
- Under influenzaepidemien kun to større skibe.

¹²² Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.5, 1918, 3201-3620:

- Afskrift af telegram fra Berlingske Tidendes Redaktion.
- Marineministeriet brev af 05-12-1918 til Flaadens Overkommando.

¹²³ Panserbatteriet Skjold 1914-18: Nr. 3580 Indk. Skrivelser: Pk. 88: Chefen for 2. Eskadre Nr. 1430 af 07-12-1918 til Chefen 'Skjold'.

- Detachementerne ved Halskov og Knudshoved samt Masnedøfortet og først Hårbølle så Borgstedbatteriet underlagt. *'For Detachmenternes Vedkommende skal der gøres opmærksom paa, at disse fuldstændig savner A.B. Skyts (Antiballonskyts – søværnets daværende betegnelse for luftværnsskyts), hvilket efter den Udvikling Flyverangreb har taget og yderligere vil tage, forekommer mig at være nødvendigt, hvorfor jeg skal henstille, at dette Spørgsmaal tages under Overvejelse snarest.'*
- Bortset de gamle Torpedobåde af Søbjørnen og Makrelen typerne (lække damp rør) har materiellet fungeret tilfredsstillende.
- 'Bevogtningsfartøjernes Hovedopgave er ved Eskadreordrer præciseret som følger:
  - I) at imødegaa Forsøg fra de krigsførende Magters Krigsfartøjer paa at passere Spærringerne samt rettidig at meddele, naar noget saadant synes at forestaa eller finder Sted.
  - II) om Dagen at hindre private Skibe og Fartøjer i at passere Spærringen uden Lods. Om Natten at hindre al Passage gennem de paagældende Distrikter.'
- Rapporterer om eskadrens forsøg med skjult passage med neddykket undervandsbåd. Netspærring kun anvendes mod en sådan passage i sejlrenden, men denne vil hindre handelstrafik. *'En ringe Garanti kunde muligvis fremskaffes ved Anbringelse af Mikrofoner udenfor Spærringerne, men en virkelig Garanti bliver det dog ikke. En Mikrofon er foreløbig udlagt til Forsøg Nord for N.V. Spærring.'*
- Minelodninger samlet i hele perioden: 1687 dampskibe, 4109 sejlskibe med og uden motor samt 2965 småfartøjer ved Hou.
- 69 miner uskadeliggjort.
- 63 danske miner bjærgede.
- To dødsfald: 1 ved Meningitis på PESK, 1 officer af reserven ved nedstyrtning med flyvebåd.
- 'For det værnepligtige Mandskabs Vedkommende skal de anføres, at vor Tids antimilitaristiske Rørelser med Møder og Skriven i Aviser selvfølgelig ikke er gaaet sporeløst hen over det. I 'Skjold' er vel forefaldet et grovt Brud paa Disciplinen, idet ca. 30 Mand af Besætningen ikke efterkom en Ordre, før Chefen kom til Stede. Det er dog min Opfattelse, at dette Tilfælde, som vilde kunne være undgaaet ved en bestemt Optræden fra Næstkommanderendes Side, nærmest var at betragte som en Demonstration mod de efter Mandskabets Formening smaa Brødrationer og er fremstaaet af Ubetænksomhed i Forbindelse med misforstaaet Kammeratskabsfølelse, og at det i Virkeligheden var mindre ondartet, end det til at begynde med saa ud til.'
- Stigende kriminalitet.
- Det faste mandskab udskiftes for ofte.¹²⁴

***

14-12-1918

Sværdfisken-sagen

'Krigsforhør vil blive afholdt i Morgen Kl. 9 Formiddag i Anledning af Sværdfiskens Minesprængning.'

Resten af sagerne er vedlagte.

---

¹²⁴ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.5, 1918, 2401-2800.

Chefen for 2. Eskadre FTR Nr. 1076 af 15-09-1918 til Flaadens Overkommando 'Generalrapport for 2den Eskadre fra den 1ste September til den 15de September 1918'.

'Delfinen'-divisionen i Korsør før ulykken. Orlogsmuseet.

***

Chefen for Torpedobaadsflotillen (Kaptajn eller Kommandør? H. Asmussen - også Chef, Delfinen) – Indberetning

'Efter Arbejdets Ophør i Gaar Aften, gik jeg som sædvanlig tillige med Hvalrossen og Sværdfisken paa Siden af Skjold for at konferere med Chefen om Arbejdet. Chefen paa Skjold angav paa Kortet, hvilket Stykke, der skulde stryges den paafølgende Dag, men føjede han til, kun under forudsætning af, at Kaptajn Trap var bleven færdig, hvilket Chefen for Skjold endnu ikke vidste, da Kaptajn Trap ikke var kommet tilbage. Jeg skulde faa nærmere Besked herom pr. Signal. Herefter gik jeg om Bord i Delfinen og holdt Konference med Cheferne for Hvalrossen og Sværdfisken og viste dem paa Kortet, hvor der skulde arbejdes. Jeg gav Chefen for Sværdfisken Ordre til at bjerge to nærmere angivne Balloner, naar det var blevet saa lyst, at han kunde se, den paafølgende Morgen og anviste ham de Pladser paa Kortet, hvor de skulde udlægges. Jeg gav ham Ordre til, at han skulde komme til mig, inden han lagde Ballonerne, da jeg endnu ikke vidste, om Strygningen var tilendebragt af Kaptajn Trap. Jeg gav derpaa Baadene Ordre til at ankre agten for Skjold. Hvalrossen og Sværdfisken gik da, og jeg stod i Begreb med at gaa med Delfinen, da Chefen for Skjold meddelte mig, at der i det Felt, hvor Kaptajn Trap havde strøget, muligvis laa en Mine, da Motorbaaden havde haft Hold og sprængt Mellemløbet, og jeg skulde derfor stryge nogle andre Steder den paafølgende Morgen. Herpaa ankrede jeg agten for Skjold.

Dags Morgen lettede jeg og gik atter paa Siden af Skjold tillige med Hvalrossen for at faa angivet nøjagtigt, paa hvilke Steder Chefen ønskede, at der skulde stryges, da jeg altsaa ikke kunde gaa, hvor det oprindeligt var bestemt. Efter at have modtaget Ordre herom, gav jeg Hvalrossen Ordre og sendte den af Sted og blev selv liggende for at vente paa Sværdfisken. Jeg undrede mig lidt over, at den ikke allerede var kommen, men tænkte, at den maaske havde Vanskelighed ved at finde Bøjerne i det disede Vejr. Medens jeg endnu laa paa Siden af Skjold anmodede Chefen mig om at gaa Syd paa og høre, om der var noget i Vejen, da han havde hørt en Mine eksplodere. Jeg gik da med Delfinen Syd paa. Det var nu tæt Taage. Jeg traf Motorbaaden og Skjolds Dampbarkas og spurgte dem, om de havde hørt Minesprængningen, hvilket de benægtede. Jeg stod derpaa Øst paa for at finde Minekranen og Willemoes, som skulde være i Nærheden. Paa Vejen gav jeg med Dampfløjtens Kendingssignal, for at Sværdfisken skulde høre, hvor jeg var. Efter kort Tids forløb fandt jeg Sværdfisken og Minekran IV. Sværdfisken var stødt paa en Mine med Agterenden, og denne var knust. Minekranen havde Slæber om Bord, og jeg gav denne Ordre om

at slæbe til Skjold. Jeg spurgte Chefen for Sværdfisken, hvormange han savnede af Besætningen, og om der var Mulighed for, at der endnu fandtes nogle liggende i Vandet. Dette, mente han, var udelukket, da Willemoes's Fartøjer havde optaget disse. Jeg holdt mig derfor paa Siden af Sværdfisken for det Tilfælde, at Baaden skulde synke. Ankommen til Skjold – hvortil Hvalrossen imidlertid var ankommen – lagde jeg en Baad paa hver side af Sværdfisken, manede Staaltraadstrosser under Bunden af denne og bugserede den til Korsør.'

Torpedobåden 'Sværdfisken'.
Orlogsmuseet.

Chef 'Skjold' (ligger opankret sydvest for Albuen i arbejdsområdet):

13/12 gennemførtes følgende arbejder:

Kaptajn Trap med motorbåden og dampbarkassen: Fjerdenordligste minelinie fra Lolland-landgrunden mod W helt til territorialgrænsen, hvor der udlagdes en Bøje. 1 100 m ryddet med 500 m paa hver side. 'Baadene fik haardt Hold ca. 300 m fra Grænsen. Holdet underhaltes og undersøgtes med Vandkikkert, men intet observeredes. Da Holdet ikke gav efter, blev Mellemhalerne kappet, og Stedet afbøjet. Minekranen, hvori Kaptajn Trap gik om Bord, snurrede derefter med Wire omkring Stedet, men fik ikke Hold mere. Den erstattede Bøjen ved Territorialgrænsen med en Vager uden Topbetegnelse og satte en Ballon tæt Øst for, hvor Holdet havde været. Motorbaaden og Dampbarkassen (Premierløjtnant Hempel-Jørgensen) fortsatte Strygningen i samme Felt fra Holdet ud til Territorialgrænsen og udenom Vageren tilbage, og fik da Hold i noget, der blev antaget for en Mine, da det slæbtes et stykke med, hvorpaa Mellemhaleren sprang, og Stedet afmærkedes med en grøn Gruppebøje, og yderligere Eftersøgning kunde ikke foretages paa Grund af Mørkets Frembrud.'

Tb-divisionen Delfinen strøg bredt omkring næst- og tredjenordligste minelinie frem til territorialgrænsen. Når bådene var færdige, skulle "Willemoes" og "Minekran IV" gennemsøge området med den svære minestryger. 'Torpedobaadsdivisionen Delfinen havde Ordre til at stryge endnu en Dag mellem Landgrunden og Vagerne over Linie 1 og 2 Nord fra, til der blev meldt klar fra Skjold til, at Strygning over Østenden af Linie 4 kunde paabegyndes; før den Tid maatte Baadene ikke komme derned. Imidlertid kom dog Sværdfisken, endnu inden Motorbaaden og Dampbarkassen havde naaet ned til Arbejdsfeltet ved Linie 4, ind over dette for Areal. Willemoes laa da lige Øst for det, og Minekranen laa ved Vageren. Sværdfisken saas paa Grund af Taage saa sent, at den ikke kunde stoppes, før den kom ind i Feltet, hvor en af dens Skruer har ramt en Mine. Eksplosionen skete Kl. 8.45 F.M., hvorved Baadens Agterende sprængtes. 7 Mand omkom og 4 Mand saaredes. Da Eksplosionen hørtes svagt om Bord i Skjold, der laa paa følgende Plads: 54 grader 45',7 N.Br. 10 grader 54',5 Ø.Lgd., gav jeg Delfinen Ordre til at undersøge Syd paa, hvad der var sket. Willemoes og Minekranen var imidlertid straks komme(t) til Hjælp. Willemoes tog de Saarede om Bord og bragte dem til Skjold, medens Minekranen slæbte Sværdfisken derop.

Delfinen og Hvalrossen fik Ordre til at tage Sværdfisken imellem sig i Staaltraadstrosser under denne, og Skjold afgik med de Saarede til Korsør. Søbjørnen og Havørnen fik Ordre til at eftersøge Farvandet Nord for Ulykkesstedet. Vinden var Sv. 3, men nogen Dønning, svagt Søndenvande, stærk Dis om Morgenen, der ved den Tid, Eksplosionen skete, var gaaet over til Taage, som dog senere lettede.'

'Motorbaaden og Dampbarkassen fortsatte Minestrygningen over Feltet, og har fundet en Mine, og Willemoes har bjerget en drivende Mine, der antageligt er bleven slaaet løs ved Eksplosionen

....¹²⁵

Den minesprængte 'Sværdfisken' ankommet til Korsør mellem 'Delfinen' og 'Hvalrossen'.
Marinens Bibliotek.

***

04-01-1919

*'Efter Modtagelse af den af Flaadens Overkommando under 30' f.h. hertil fremsendte Skrivelse Nr. 1530 af 28' s. M. Fta Chefen for Vintereskadren, hvori denne foreslaar, at der gives en Dusør af 5 Kr daglig for hver Dag en Mand af Besætningerne fra de udrustede Skibe og Fartøjer har deltaget i Minestrygningen, har Ministeriet bestemt, at Dusøren fastlægges til 6 Kr. for hver Dag en Mand har deltaget i Strygningen af fremmede Minefelter.'*¹²⁶

***

31-03-1919

*'Neutralitetsvagten blev en for Flaadens Personel og Materiel overordentlig opslidende Tid, der saavel for Befalingsmænd som Menige var betydelig mere anstrengende, end Tilfældet var for Besætningerne i Flertallet af de krigsførende Magters Skibe. Medens man der var i Stand til i nogen Grad selv at bestemme Operationernes Gennemførelse og derfor ogsaa kunde give Besætningerne Frihed og Hvile, saa tillod vore Skibes evige Vagtsomhed i Forbindelse med deres relative Faatallighed, i Forhold til de foreliggende Opgaver, kun lidt Frihed og ringe Afveksling i Besætningernes Kaar.'*¹²⁷

***

¹²⁵ Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.5, 1918, 3201-3620

- Chefen for Vintereskadren Nr.1460 af 14-12-1918 til FL OKDO.
- Chefen for Torpedobaadsflotillen 14-12-1918 til Chefen for Vintereskadren.
- Chefen for Kystpanserskibet 'Skjold' Strengt fortroligt Nr. 995 af 14-12-1918.

¹²⁶ Flaadens Overkommando, Sagsakter. O.6 1-686: Marineministeriet No. 52 af 04-01-1919 til Flaadens Overkommando.

¹²⁷ K. Dahl: 'Danmarks Flaade' KBH 1934, s. 32.

Neutralitetsvagten

Neutralitetskrænkelser Art	1914	1915	1916	1917	1918	Samlet
Neutralitetskrænkelser		1		1		2
Visitation eller opbringelse af handelsskibe	5	8	1	2	2	18
Overtrædelser i spærret farvand	4	22	23	4		53
Passage over spærret farvand af luftkrigsfartøjer	1	2	22	7	12	44
Andre mindre eller ufrivillige overtrædelser	2		3	1	2	8
Krigsførende fartøjers ophold på dansk territorium under bevogtning af danske krigsskibe	1	2	11	2	6	22
Nødlanding af krigsførende luftfartøjer	1	7		1	8	17

Kontrol med Trafik og Fiskeri

År	Antal lodsede skibe		
	Sundet	Store Bælt	Lille Bælt
1914	12 797	2 830	765
1915	23 104	8 793	1 890
1916	21 379	9 090	2 079
1917	12 730	6 000	1 430
1918	12 304	5 371	1 249
Sum	82 314	32 084	7 413

De krigsførende magters miner

- Under sikringsperioden 5 803 uskadeliggjort (467 drivende, 5 328 inddrevne, 8 forankrede)
- 134 optagne og adskilte, 246 sænket ved beskydning uden eksplosion, 17 bragt til eksplosion, 17 bragt til eksplosion ved beskydning, 46 indslæbte og sprængt, 24 sprængte på stedet.
- Af de 8 forankrede miner (6 ved Skagen, 2 i Langelandsbælt): 4 eksploderede i ministrygeren, 1 eksploderet ved påsejling, 3 optagne og adskilt.
- Indtil 31-12-1919 blev 8 924 miner uskadeliggjort (heraf 7 989 ved Vestkysten – 6 811 af disse engelske, 451 i Storebælt – 446 tyske).¹²⁸

¹²⁸ Beretning fra Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning, Bilag XVI, 'Flaadens Virksomhed under Verdenskrigen'.

Også de danske miner holdt flåden beskæftiget. En mine hentet op til vedligeholdelse.
Orlogsmuseet.

***

Anders Ravn Sørensen: Belastningen som afspejlet af pressen i 1915 og 1917

Artiklen undersøger hvorledes og i hvilken grad 1. Verdenskrigs belastninger kom til udtryk i de danske aviser. Der lægges specielt vægt på, hvordan Sikringsstyrkens eksistens registreres af de danske dagblade, og i hvor høj grad disse dagblade lader sikringsstyrkerelaterede belastninger komme til udtryk.

De forskellige belastningstyper

Ved gennemlæsningen af de forskellige dagblade ledes der efter de nedenfor skitserede belastningstyper. Belastningstyperne identificeres som:

Økonomiske belastninger

Økonomiske belastninger affødt af krigens dyrtid. Især tjenestemænd oplevede en social og økonomisk trussel, fordi priserne på dagligvarer steg usædvanligt meget under krigen. Eksempelvis blev prisen på kartofler mere end fordoblet og de øvrige leveomkostninger steg nærmest tilsvarende. Den Overordentlige Kommission blev nedsat for at prisregulere de mest almindelige leveomkostninger, samtidig blev rationeringer almindelige. Når denne belastningstype undersøges i de forskellige aviser medtages alt, der kan relateres til den økonomiske situation under krigen. Dvs. ikke blot notitser om prisstigninger på forskellige varer, men også i stor udstrækning artikler, der indirekte beskriver, hvordan befolkningen blev nødt til at omstille sig i det usikre økonomiske klima. Således udgør f.eks. opskrifter eller reklameannoncer også relevante kilder i forhold til dyrtidens belastninger.

Sikringsstyrken

Denne belastningskategori underinddeles i fire.

(1) *Indkaldelse af sikringsstyrken*: Hvor Danmark ved krigsudbruddet havde en forholdsvis lille militær styrke med en værnepligtuddannelse for de fleste på 6 måneder, afstedkom krigen og neutralitetsforsvarspolitikken direkte den første store belastning nemlig indkaldelse af først den forberedte Sikringsstyrke og umiddelbart derefter yderligere indkaldelser. Således oversteg det samlede antal indkaldte i krigens første år 60 000 mand. De indkaldte fik kun en ringe kompensation for deres fravær fra hjem og arbejde, og havde - i hvert fald i krigens første år - dårlige muligheder for at komme hjem og deltage i f.eks. høstarbejdet.

(2) *Sikringsstyrkens aktiviteter*: De mange indkaldte udførte under krigsperioden et omfattende gravearbejde med tilknyttede pigtrådsspærringer. Det er oplagt, at disse aktiviteter stedvis var til stor gene for det direkte berørte civile samfund. I forhold til denne belastningstype undersøges der derfor primært, hvordan pressen tegner styrkens aktiviteter påvirkning af den almindelige borger og det civile samfunds forhold til sikringsstyrken generelt.

(3) *Indkvartering og forplejning*: Sikringsstyrken belastede samfundet ved behovet for indkvartering. Soldaterne var enten indkvarteret i kantonement hjemme hos private borgere, eller - som det i større udstrækning var tilfældet i krigens senere år - i selvstændige baraklejre eller barakker ved forterne, hvor de ofte primitive faciliteter kunne være en stor belastning for soldaterne. Dvs. der også kan have været en belastning indad i forhold til sikringsstyrken.

(4) Endelig undersøges pressens registrering af belastninger, der relaterer sig til *sikringsstyrkens disciplin*: Tjenesten i sikringsstyrken var præget af absolutte lydighedskrav og alvorlige disciplinære straffe. For de mange ældre årgange af indkaldte soldater, for hvem rekrutuddannelsen kunne ligge op til ti år tilbage, har der været tale om en meget betydelig omstilling, fra den ene dag til den anden, fra civil til militær hverdag. Sikringsstyrkens disciplin

Kommentar [KSN1]: Kan ikke læse Clemmesens bemærkning. Spørg lige hvad der står.

kunne således være en belastning indadtil i forhold til mandskabet. Samtidig er det oplagt, at *mangel* på disciplin kan have udgjort en belastning udadtil - i forhold til den civile befolkning. Soldaternes lediggang, druk og ballade udgjorde således nogle steder et pres på civilsamfundet. Ved gennemlæsningen ledes der efter pressens registrering af begge typer belastninger af disciplinen.

Direkte følger af krigshandlingerne

Især indenfor handelsflåden og fiskeriet kunne krigen mærkes mere direkte end hos andre danskere. Den danske handelssejlad til England og fiskerne led under det store antal udlagte miner. Derudover ønskes det undersøgt om det forhold, at et stort antal sønderjyder kæmpede på tysk side under krigen, behandles af de danske aviser.

Kommentar [KSN2]: Bedre overskrift?

Kommentar [KSN3]: Hvad siger du til det Michael.

Valg af dagblade

For at sikre, at analysens billede af belastningsniveauer er repræsentativt, udvælges dagblade med forskellig politisk tilhørsforhold. Datidens aviser opdelte sig forholdsvis klart mellem partimæssige tilhørsforhold, og det er derfor oplagt at inddrage et repræsentativt dagblad for hvert af datidens fire politiske partier i dagbladsanalysen. For at inddrage disse forskellige repræsentanter fra det politiske spektrum, og samtidig holde analysens kildemateriale på et overskueligt niveau, medtages følgende fire dagblade. Fra hovedstaden: "Politiken", "Socialdemokraten" og "Nationaltidende", mens det mere lokale "Østsjællands Folkeblad" vælges som provinsens bidrag til det danske mediebillede under 1. verdenskrig.

Analysestrategi

Læsningen af aviserne koncentrerer, af bl.a. metodiske hensyn, primært omkring to tidsmæssigt afgrænsede perioder. Disse på forhånd udvalgte perioder identificeres som:

1. Det forsvarspolitiske kompromis og styrkenedbringelsen sensommeren 1915.
2. Den forsvarspolitiske diskussion omkring sikringsstyrkens nedbringelse august 1917 og udsiftingen af den militære overkommando.

Netop disse perioder er valgt, fordi det forventes, at der i samme periode, hvor Rigsdagen har sine store politiske diskussioner vedrørende sikringsstyrken, også vil være mulighed for at kunne spore de forskellige belastningstyper i de danske dagblade. De valgte aviser læses grundigt igennem i disse udvalgte perioder. Antallet af artikler, der umiddelbart vurderes at kunne relatere sig til de forskellige belastningsformer, nedskrives i et notesystem. Noterne indeholder en henvisning, artiklens overskrift og en ganske kort beskrivelse af artiklens problemstilling. Derefter forsøges artiklerne kategoriseret i forhold til de forskellige belastningstyper. Empirien anvendes til at udlede en generel oversigt over hvilke temaer/belastninger, der har været særligt synlige i hvilke perioder og i hvilke aviser. På baggrund af denne oversigt belyses de overordnede tendenser i aviserne, der gjorde sig gældende i forhold til de forskellige belastningstyper i de valgte perioder.

For at fastsætte et indledende stemningsbillede, der kan danne baggrunden for analysen af aviserne i 1915 og 1917, medtages en række korte beskrivelser fra "Politiken" i 1914. Disse beskrivelser fra krigens start skal give stemningen under augustkrisen og udgøre en baggrund for det efterfølgende.

August 1914 - overturen

Fremtiden var usikker. "Politiken" kunne i denne periode berette om alt fra voldsomme prisstigninger på dagligdags fødevarer, hamstring samt panikagtige scener på Københavns Børs. Derudover bragte avisen en levende reportage fra Nationalbanken, der ophørte med at veksle

Kommentar [KSN4]: Hele delen om stemningen i Politiken 1914 har fået sit eget afsnit. Jeg kunne ikke få det til at passe ind i den overordnede gennemgang af aviserne. Hvordan virker det her?

sedler til guld samt beskrivelser af nervøse hotel- og pensionatsdirektører, der var bekymrede for udeblivelsen af tyske turister. I denne usikkerhedsperiode spillede avisen tilsyneladende en aktiv rolle i forsøget på at mane befolkningen til ro, dæmpe prisstigninger og komme med gode råd om, hvordan man burde forholde sig. For eksempel kom "Politiken" den 1. august 1914 med en henstilling til, at man ikke skulle gøre som enkelte ældre damer og hæve alle sine sparepenge, "Penge staar stadig bedst i Banken". ("Politiken", 1. august, s. 5) Ligeledes forsøgte avisen at komme den spekulation til livs, der fulgte i kølvandet på krigsudbruddet.

I starten af august 1914 begyndte en ny type annoncer at vise sig i avisernes annoncesektioner. De var indsendt af forskellige virksomheder, der oplyste deres kunder om, at de suspenderede alle tidligere indgåede leveringsforpligtigelser med henvisning til force majeure. Ofte kunne man dog alligevel få leveret, hvis man var villig til at betale dobbelt pris. Denne tendens vendte "Politiken" sig kraftigt imod. Bl.a. hed det sig i en artikel fra den 5. august: " *Det værste ved det forefaldende er dog ikke det juridiske Fuser-Forsøg, der ikke narrer Nogen og som blot fremkalder Smilet, men det Sindelag der ligger Bag Forsøget. Der aabenbarer sig her en Griskhed, der er langt fra at være loyal, og som er dobbelt utiltalende paa Baggrund af hele Situationen. I en Stat, hvor under faretruende Forhold alle burde fornemmes af Samfølelse, burde et saadant Forsøg paa at udnytte Situationen i egen Favør ikke kunne vove sig aabenlyst*" ("Politiken", 5. august, 1915, s. 5)

Særlig vægt blev der i denne periode også lagt på artikler, der henvendte sig til landets husmødre. Ofte rådede hjemmets kvinder over husholdningsbudgettet. Så husmødrene havde en direkte indflydelse på dagligvarers prisudvikling. I "Politikens" søndagstillæg " *Dame Tidende*" kom avisen løbende med råd til de københavnske kvinder. Den 2. august formanede avisen til husmødrene: " *Og spørges der om hvad vi skal gøre, er det eneste fornuftige Svar: Intet. Vi skal bare roligt vente og se Tiden an*". Hvor bekymringer og usikkerheden omkring den økonomiske situation var særdeles udtalt i august 1914, fandt antallet af denne type artikler et mere naturligt leje, efterhånden som krigssituationen blev permanent.

I forhold til belastningen fra indkaldelsen af de mange arbejdsduelige mænd, kunne man den 4. august 1914 i Politiken læse, at *Landshusholdningsselskabet og Engageringskontoret for Handel og Industri* har oprettet en ny arbejdsanvisning, der henviste ledige funktionærer i byen til høstarbejde i landdistrikterne. Dette skete ifølge Politiken fordi: " *Efter at Regeringen har indkaldt Sikringsstyrken, vil Landmændene mange steder mangle den fornødne arbejdskraft til Høstens Tilvejebringelse*". ("Politiken" 4. august 1914, s. 3) Allerede på dette tidlige tidspunkt anede man konturerne af et større og vedvarende problem affødt af indkaldelsen af de mange arbejdere. Denne notits udgjorde avisens eneste henvisning i hele perioden til den konkrete problemstilling.

Ligesom det var tilfældet med den økonomiske belastning, var frekvensen af artikler, der refererede til Sikringsstyrkens aktiviteter, størst i augustdagene 1914. "Politiken" beskrev bl.a. den 3. august 1914 på avisens forside, hvordan almindelige byer var forvandlet til garnisoner, og hvordan troppetransporter og ammunitionsvogne kørte rundt på vejene i almindelige villakvarterer. ("Politiken", 3. august 1914, forside) Ligeledes vækkede det ifølge "Politiken" en del opstandelse pludselig at se skildvagter på broerne ud til Amager. Avisen indtog i denne situation samme rolle som i forhold til de økonomiske belastninger. Man forsøgte at berolige læseren og normalisere situationen: " *Der er mange Tegn paa de urolige Europæiske Tilstande i disse Dage. Gaderne er sorte af Folk, over alt hersker der Bevægelse. Men intet forekommer Publikum saa panikagtigt som Skildervagter paa en Bro. Og hvorfor saadan?... Vi kan dog berolige Kristianshavnerne. Der er ikke Krigsfare, fordi der er posteret et Par Skildervagter paa Langebro og Knippelsbro. Det er bare et Led i de Militære Foranstaltninger, der træffes i disse Dage. Skildervagterne paa Broer hører til Sikringsmandskabet*". ("Politiken", 3. august, 1914, s. 3)

Samme tendens fandtes i avisen den 2. august 1914, hvor "Politiken" informerede om indkaldelsen af alle egnede heste i København til artilleriet. Selvom situationen var ganske alvorlig, valgte avisen under overskriften " *Vore firbenede Sikringstropper*" at fokusere på indkaldelsen af cirkushestene fra Jack Joyce's Cirkus. Disse heste blev ganske idyllisk fodret med de nye militære oppasseres egne rugbrødsrationer. ("Politiken", 2. august, 1914, s. 3) I avisen kunne også spores et element af opstemthed eller fascination i forhold til de mange nye indtryk fra augustdagene.

Ifølge "Politiken" var der "ingen sure miner" hos de indkaldte i sikringsstyrken. Avisen beskrev levende, hvordan de tilkommende regimenter marcherede gennem byen for fuld musik og faner. ("Politiken", 3. august 1914, s. 43)

Kommentar [KSN5]: Er dette god nok begrundelse for at tage Politiken 1914 med?

De danske dagblade ved 1. Verdenskrigs udbrud

På intet andet tidspunkt i dansk historie udkom der flere aviser end i de første år af 1900-tallet. Omkring 1. Verdenskrigs udbrud fandtes ca. 150 forskellige dagblade. 15 af disse udkom i København. Af landbefolkningen abonnerede ca. 70 % på en avis fra den nærmeste købstad, samtidig med ca. 15 % også abonnerede på en af de store morgenaviser fra København. I provinsbyerne abonnerede ca. 90 % på et dagblad, og i hovedstaden må næsten alle husstande – oplagstallene taget i betragtning – have abonneret på én avis, mens halvdelen samtidig også anskaffede sig middagsavis fra løssalg. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 77)

Aviserne var opdelt efter to afgørende skillelinier. En geografisk linie og en socioøkonomisk linie. Hovedstaden var landets naturlige aviscentrum med omkring 50 % af det samlede danske avisoplag. I provinsen var der ligeledes basis for en ganske omfattende avisudgivelse, hvis stof fokuserede på lokale nyheder og lokalt annoncestof. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 43)

I provinsen kunne partierne ikke altid drive et selvstændigt blad, men måtte ofte nøjes med såkaldte "aflæggere". Dette var aviser, der redaktionelt udgik fra et større hovedblad, men som ofte fik udskiftet annoncesektionen med lokale annoncer og hvor nyhedsstoffet i højere grad blev erstattet med lokale nyheder. Udover den geografiske opdeling havde næsten alle dagblade en klar politisk profil. De stod i direkte forbindelse til et af de fire partier; Højre, Venstre, Socialdemokratiet eller det Radikale Venstre, der var blevet dannet på Rigsdagen 1909. De fire partiers tilslutning opdelte sig igen efter landets forskellige befolkningsgrupper.

Det københavnske avismarked udgjorde i tiden omkring 1. Verdenskrig af 165 000 husstande med mulighed for at abonnere på en avis. Yderligere 100 000 af de københavnske aviser blev sendt til øvrige dele af landet. Størst af disse partinære aviser var "Politiken", der under Cavlings redaktion i årene 1905-1910 fordoblede oplagstallet. Således havde "Politiken" i 1916 et dagligt oplag på 65 700 aviser. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 172) "Politiken", der oprindeligt var blevet dannet som et talerør for partiet Venstres radikale fløj, blev under Hørups ledelse udgangspunkt for en omfattende kritik af det, man betragtede som Højres militarisme og de nationalliberales fædrelands-romantiseren. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 174) Denne tendens var dog knap så udtalt i det første årti af 1900-tallet, hvor bladet, under Cavlings ledelse, afgørende ændrede redaktionel linie. Meningsstoffet kom herefter til at stå noget i baggrunden til fordel for mere underholdende stofområder. Avisen vedblev dog med at være tæt knyttet til den radikale ledelse og Zahle. Undertiden kunne der dog alligevel opstå mindre interessekonflikter mellem Politikens Hus og regeringen. Især i forhold til Politikens datterblad, det lidt mere uregelmæssige "Ekstra Bladet". Enkelte ministre klagede ind imellem til Cavling, som dog ikke tog disse henvendelser særligt alvorligt. Blandt andet besvarede han en henvendelse fra indenrigsminister Rode således: "lidt Modsætning vil der trods al god Vilje til enhver Tid blive mellem Politikerne, for hvem Bladet væsentligt er midlet, og Journalisten for hvem det er Maalet." (Cavling gengivet i Thomsen, 1972, s. 343)

Næsteften "Politiken" var "Berlingske Tidende" den største avis med et oplag på omkring 57 000 aviser i 1916. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 103) I modsætning til især den socialdemokratiske og radikale presse, der ofte holdt sig tæt til partilinen, var den borgerlige presse mindre homogen og generelt mere partiafhængig.

I København spændte resten af det borgerlige avisspektrum rimeligt bredt med omkring seks større aviser, der alle var af mere eller mindre konservativ og borgerlig observans. Ud over "Berlingske Tidende" kan bl.a. nævnes "Nationaltidende", "København", "Hovedstaden", "Dagens Nyheder" og "Vort Land". "Vort Land" var den mest yderliggående af disse, og var direkte oprettet som et kampblad for partiet Højre. I 1916 havde disse seks aviser et samlet oplag på 125 000. "Nationaltidende", der var et moderat borgerligt organ, hørte ind under sammenslutningen af

blade med fællesbetegnelsen "De Ferslewske Blade". "Nationaltidende" var oprindeligt et udpræget Højreblad. Omkring 1908 var "Nationaltidende" blevet et talerør for en mere moderne middelstands-konservatisme. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 164). Sammen med de øvrige Ferslewske Blade havde "Nationaltidende" i 1916 et samlet oplag på 93 000 i hele landet.

Overfor de borgerlige aviser stod den socialdemokratiske partipresse. Den største danske arbejderavis var på daværende tidspunkt "Socialdemokraten" med et oplag på 48 500 i 1916. "Socialdemokraten" havde været Luis Pios vigtigste agitationsmiddel under starten af en socialistisk bevægelse (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 152), og bladet var til stadighed i 1916 tæt forbundet til det socialdemokratiske parti. I perioden 1900-1910 løb "Socialdemokraten" dog ind i en alvorlig kriseperiode. Man havde brugt for mange penge på at støtte avisens afstikkere i provinsen, der i modsætning til moderbladet ofte gav underskud. Bladet blev i perioden udfordret af en ny slags journalistik i de mange formiddagsblade, herunder "Ekstra Bladet", "B.T.", og i særdeleshed avisen "Middagsposten", som den mest principløse og aggressive middagsavis. Disse blades let tilgængelige og populistiske stil appellerede til en stor del af "Socialdemokraten's" læserkreds, og trykkede på den måde efterspørgslen på arbejderavisen. Formiddagsbladernes fremgang var på sin vis begyndelsen på et skift væk fra den traditionelle partipresse, og starten på en tid, hvor nyheder i højere grad var en vare, der blev efterspurgt i lighed med andre daglige fornødenheder. (Jensen, 2001, s. 29-32)

Partiet Venstre, der stadig i starten af 1900-tallet var Danmarks største parti, var på grund af det traditionelle bånd til landbruget og provinsen næsten ikke pressemæssigt repræsenteret i hovedstaden. I bedste fald havde partiet fået sporadisk støtte fra de mindre aviser; "Dannebrog", "Riget" og "København", men dette kunne ikke på nogen måde sidestilles med de øvrige partiers pressemæssige styrke i hovedstaden. Derimod stod venstrepressen stadig stærk i landområderne, hvorfra partiet også traditionelt set hentede sine stemmer.

Her er som repræsentant for venstrepressen valgt "Østsjællands Folkeblad". Avisen havde sit hovedkvarter i Køge, men dækkede også Stevns med Faxe, Karise og Store Heddinge. Avisen blev grundlagt som et aktieselskab i 1876. Oprindeligt hørte bladet til partiet venstres reformfløj, men fra 1905 valgtes en mere moderat linie. I den første bestyrelse havde Viggo Hørup stået for bladet sammen med seks lokale gårdejere. Efter bruddet med De Radikale antog avisen en mæglende rolle i forhold til de to gamle venstregrene. Avisen var skeptisk overfor de radikales samarbejde med socialdemokratiet samt partiet Venstres reformmodstand. Avisen er valgt, fordi dens geografiske opland blev påvirket, om end kun moderat, af belastningerne fra Sikringsstyrke. Derudover var avisens oplag forholdsvis stort. ca. 6 700 aviser i 1918 (Søllinge og Thomsen, 1989: 278-271)

I forbindelse med en gennemlæsning af periodens aviser er der især én vigtig faktor der skal tages i betragtning. En faktor, der kan have haft indflydelse på hvorledes og i hvilken grad, belastningerne kom til udtryk i de forskellige aviser. Under 1. Verdenskrig var statens kontrol med pressen udvidet i et omfang, der ikke var set siden Provisorietiden. Et af udenrigsministeriet nedsat pressebureau udsendte, efter et møde den 3. august 1914 mellem pressens redaktører og forskellige ministre, et hemmeligt cirkulære, der påbød bladene ikke at videregive danske militære efterretninger eller komme med uneutrale kommentarer. Dette møde blev løbende fulgt op af skriftlige henstillinger til hovedstadens redaktører. (Thomsen, 1972, s. 321) En midlertidig lov fra 1915 – der blev forlænget fire gange indtil den udløb i 1918 – gjorde det ulovligt for pressen at fremsætte kommentarer, der kunne så tvivl om neutraliteten i den danske handelspolitik, og det blev gjort ulovligt offentligt at fremsætte bemærkninger i skrift eller tale, der kunne "*ophidse Befolkningen mod en Krigsførende Nation*" (Lov af 17. juli 1915).

Især nogle af de i partisammenhæng mere frie borgerlige aviser som "København", "Hovedstaden" og "Vort Land" havde svært ved at dæmpe deres udtryk for deres tyskfiendtlige opfattelser. Derfor lagde regeringen Zahle i januar 1915 sag an mod højrebladet "Vort Land" for at have trykt såkaldte uneutrale artikler. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 89)

Den danske dagspresse blev dog ikke alene presset af landets egen regering. Også fra udenlandsk hold forsøgte man i krigsperioden at påvirke den danske meningsdannelse.

Således havde den tyske regering både i 1915 og i 1917 tilbudt at opkøbe "Vort Land" for henholdsvis 40 000 kr. og 100 000 kr. Hensigten med opkøbet havde været at lukke avisen, og dermed påvirke den danske debat ved at fjerne et tyskfiendtligt blad. Opløbsstilbudene blev ikke accepteret. (Søllinge og Thomsen, 1989, s. 194)

Fra tysk side betragtede man aviserne "Politiken" og "Socialdemokraten" som neutrale organer, der ikke påvirkede den danske offentlighed i tyskfiendtlig retning. Disse aviser blev derfor forsøgt påvirket mere subtilt gennem diskrete økonomiske subsidier samt ved papirstøtteordninger. Også "Nationaltidende" blev efter 1917 forsynet med papir gennem en støtteordning. Især påvirkningen af denne avis blev opfattet som en delvis succes, der havde haft indflydelse på avisens linie til fordel for den tyske krigsindsats. (Thomsen, 1972, s. 322)

Samlet må presset mod danske dagspresse vurderes som betydelig. Redaktørerne skulle ikke kun tage hensyn til den danske regering, men også til de forskellige udenlandske forsøg på at manipulere den danske offentlige debat i retning af den pågældende krigsførendes synspunkter. Dette pres udgør en ikke uvæsentlig faktor, når der skal tegnes et samlet overblik over, hvorledes krigens belastninger og de forskellige belastninger fra Sikringsstyrkens eksistens og aktiviteter kom til udtryk i aviserne.

Belastninger - i aviserne

Ved en gennemlæsning af de udvalgte dagbladene fra perioden, er det netop *fraværet* af en omfattende diskussion omkring sikringsstyrkens størrelse og aktiviteter, der springer tydeligst i øjnene. I perioden 1. august til 22. oktober 1915 - op til vedtagelsen af en reduktion af styrken den 22. oktober 1915 - var det kun ganske få artikler i samtlige undersøgte aviser, der beskæftigede sig direkte med de politiske aspekter af sikringsstyrkens indkaldelse. Ligeledes var der med delvis undtagelse i "Socialdemokraten" forholdsvis få artikler, der direkte diskuterede de forskellige belastninger som verdenskrigen og det høje danske beredskab, må forventes at have udgjort på det danske civilsamfund. Selvom belastningerne sjældent blev diskuteret eksplicit i disse aviser, kom presset på det danske samfund alligevel til udtryk gennem utallige notitser og artikler, der indirekte kan medvirke til at skabe et overblik over det generelle belastningsniveau.

Udviklingen i de økonomiske belastninger

Politiken

Dagligt var der i hele perioden mellem fire og fem artikler i hvert dagblad, der direkte eller indirekte relaterede sig til den nye usikre økonomiske stilling. Mest udtalt var denne tendens umiddelbart efter krigsudbruddet i 1914. Et år senere i august 1915 var det stadig økonomien, der tog mest spalteplass i aviserne, men belastningen havde fået et andet udtryk. Nu drejede økonomiske diskussioner sig primært om størrelsen af dyrtidstillæg, landbruget klagede over de påtvungne maksimalpriser og industrien diskuterede de forskellige import- og eksportforbud. Fokus havde flyttet sig fra den enkelte forbrugers vanskeligheder i 1914 til erhvervslivets samlede situation i 1915. "Politiken" spillede stadig rollen som avisen, der manede til besindighed og især gennem "Dame Tidende" kom med gode økonomiske råd til borgerne. Den 16. august 1915 blev følgende råd med overskriften "*Hvad Husmødre siger om Dyrtiden*" gengivet i "Politiken": "*Lav en god Mad, men med smaa Kvantiteter. Lad ikke Børnene og de Voksne spise sig overmætte; det er usundt, grimt og Unødvendigt*" ("Politiken", 16. august, 1915, s. 4) En ting er selvfølgelig, hvad der er *usundt* og *grimt*, men en sådan artikel sagde noget om det generelle belastningsniveau. Rådet kan betragtes som et forsøg på at regulere priserne på fødevarer gennem en påvirkning af de indkøbende husmødre. Denne tendens understregedes da også i en opskrift fra en læsers

oldemor, som "Politiken" bragte i "Dame-Tidende" i august 1915. Her beskrives tilberedningen af: "Ragout af alle slags Ører" samt "Øjne af Kalve og andre Kreaturer at farcere".

Dyrtiden havde allerede påvirket "Politiken" i august 1915. Antallet af artikler der beskrev dyrtidens problemer var ca. på samme niveau som i 1917. Denne situation er måske en smule overraskende, når den senere meget betydelige inflation og langt alvorligere tyske blokade tages i betragtning.

Nationaltidende

I avisen "Nationaltidende" var der i samme periode i 1915 generelt færre artikler om private borgeres økonomiske situation. Selvom der også var omkring 2-3 daglige notitser omkring dyrtidstillæggene og varenes prisstigninger, var fokus her, i endnu højere grad end i "Politiken" på erhvervenes situation under verdenskrigen. Bl.a. dækkede avisen indgående diskussionen omkring de pålagte maksimalpriser på landbrugsvarer. Disse maksimalpriser blev den radikale regering løbende tvunget til at forsvare overfor et landbrug, der følte sig forfordelt i forhold til industrien og mellemhandlere. "Nationaltidende" valgte i denne forbindelse at fokusere på den utilfredse Baron G. Lerche til Birkendegaard, der til et møde i Holbæk Amts Økonomiske Selskab udtalte, at: "*For min egen Bedrift vil Tabet ved Udførelsesforbudet sandsynligvis alene andrage ca. 24 000 kr.*" ("Nationaltidende", morgenudgave 27. august, 1915, s. 2) "Nationaltidende" havde således et andet udgangspunkt end "Politiken" i sin beskrivelse af de økonomiske belastninger. En gennemsnitlig overklasseårsindkomst i 1915 anslås til ca. 6 000 kr. (Jensen, 2001, s. 15) "Nationaltidende" tog udgangspunkt i den mere privilegerede del af befolkningen, når belastningerne blev beskrevet.

Man kunne i "Nationaltidende", hverken i 1914 eller 1915, genfinde "Politikens" forsøg på at regulere priserne og tilskynde til besindighed. Avisen nøjedes mere nøgternt med at konstatere, at priserne på forskellige varer var steget, hvis avisen da ikke direkte udtalte sig negativt om prisreguleringspolitikken.

I 1917 var situationen derimod en smule anderledes. I "Nationaltidende" var der i 1917 markant flere artikler, der beskrev prisstigninger på almindelige dagligvarer. Hvorledes man bedst håndterede dyrtiden var blevet et spørgsmål, der behandles i langt større udstrækning end i 1915. Følgende overskrifter over en periode fra 12. til 19. august 1917 illustrerer denne tendens: "*Mangelen paa Raastoffer*", "*Sæbe af Ler*", "*Smørret stiger i Morgen til over 2 kr. Halvkiloet!*", "*I denne Uge Slipper Margarinen op*". Det var overskrifter, der på en anden måde end i 1915 lod de økonomiske belastninger komme til udtryk. Selvom økonomien var kommet mere i fokus end i 1915, henvendte avisen sig dog stadig til den velhavende del af befolkningen. Denne tendens understregedes i følgende overskrift, hvor avisen rådgiver læserne i økonomisk henseende: "*Prisstigningen i de 3 Krigsaaer. Hvorledes den virker paa et Normalbudget paa 2 000 kr. En Stigning af 55%.*" ("Nationaltidende", morgenudgave, 19. august 1917, s. 3) Man kan således spore en stigende interesse for daglige økonomiske spørgsmål i "Nationaltidende" fra 1915 til 1917 samtidig med, at avisen holdt behandlingen af økonomiske forhold indenfor de rammer, der blev givet af læsernes socioøkonomiske grundlag. Denne tendens understregedes også gennem en lille notiits fra 19. august 1917, hvor det oplystes, at forbrugerne, det sidste halvandet år, ikke havde haft mulighed for, at købe græske vine. ("Nationaltidende", morgenudgave, 19. august, 1917, s. 3) En sådan type oplysning var ikke relevant i "Socialdemokraten".

Socialdemokraten

Af de undersøgte dagblade var det i "Socialdemokraten", at økonomi- og dyrtidsspørgsmål optog mest spalteplads i perioden. I gennemsnit var der i avisen ca. 15 artikler om dagen, der direkte eller indirekte havde med økonomiske forhold at gøre. I efteråret 1915 blev der i avisen dagligt trykt ca. tre artikler, der direkte relaterede sig til dyrtiden eller de økonomiske belastninger, som fulgte af krigen og af sikringsstyrkens indkaldelse. Vægten i disse artikler var lagt på prisstigningerne og dagligvarer. Prisreguleringspolitikken var ligeledes et gennemgående tema. I

avisen kunne jævnligt læses forskellige indlæg, der roste de fastsatte maksimalpriser og som i skarpe vendinger kritiserede Venstres forsøg på at få fastsat et højere prisloft. Den 1. august 1915 forklarer avisen f.eks., at befolkningen havde været ilde stedt, hvis ikke det havde været for maksimalprisen på bagerbrød. (1. aug. 1915, s. 4)

Fra starten af august kunne man i en tilbagevendende artikelserie læse om Mygdal-Madsens "*infame Agitation*" i forsøget på at hæve flæskemaksimalpriserne. ("Socialdemokraten", 14. august, 1915, s. 4) Avisen ironiserede i en række artikler ligeledes over Baron Lerches påståede økonomiske kvaler. I "Socialdemokraten" benævntes Lerche konsekvent som "*Champagne Baron*". Avisen mente netop, at Lerches udtalelse om, at han står til at tabe 24 000 kr., var bevis på, at landbruget *ikke* havde behov for at få hævet maksimalpriserne. ("Socialdemokraten", 7. september, 1915, s. 4)

Ligesom "Politiken" i sine artikler forfulgte spekulanter og forsøgte at afdække uforklarlige prisstigninger på forskellige varer, forsøgte "Socialdemokraten" at afsløre personer, der profiterede på den usikre økonomiske situation. I modsætning til i "Politiken" var disse afsløringer meget konkrete. Grosserer og handlende risikerede at blive hængt ud ved navns nævnelse i avisen, hvis de havde gjort forsøg på at snyde forbrugerne. Dette gjorde sig blandt andet gældende i en artikel fra september med overskriften "*Maksimalpris-Snydere*" ("Socialdemokraten", 23. september, 1915, s. 6) og i en artikel fra oktober med overskriften "*Skrællede Svinehoveder*", hvor avisen diskuterede, om man fra forhandlernes side søgte at omgå maksimalpriserne ved at skrælle alt kødet fra svinehovederne. ("Socialdemokraten", 12. oktober 1915, s. 3)

Avisen forholdt sig konkret til læsernes vanskelige økonomiske situation og kom med råd og vejledning til, hvordan dyrtiden bedst kunne imødegås. Bl.a. trykte avisen indimellem en decideret prisoversigt, hvor læseren kunne orientere sig om den reelle pris på dagligvarer, og hvor disse varer kunne købes (artiklen "*Hvordan skal Arbejderne klare Dyrtiden?*" Socialdemokraten, 30. august 1915, s. 3). Denne tendens fastholdtes i avisen i 1917. Der sporedes ingen væsentlig ændring i den måde, krigens økonomiske belastninger kom til udtryk på fra 1915 til 1917. Niveauet var nogenlunde det samme over den undersøgte tidsperiode.

Østsjællands Folkeblad

Som det eneste provins- og venstreblad af de udvalgte aviser var det ikke overraskende "Østsjællands Folkeblad", der mest direkte kritiserede periodens prisreguleringspolitik. Prisreguleringen lagde loft over, hvad landmændene måtte tage for deres produkter, og var således en kilde til stor utilfredshed i store dele af de primære erhverv. Kritikken eksemplificeredes udmærket i en artikel fra juli 1915 med overskriften "*Landmændene og det dyre Flæsk*". Avisen bragte her, "*En kraftig Imødegaelse af Paastanden om, at Landmændene skovler Penge ind.*" ("Østsjællands Folkeblad", 29. juli 1915, forside)

I de daglige artikler om økonomiske forhold med fokus lagt på landbrugsprodukters prisniveau, informeredes læseren gentagne gange om, at det ikke var en så god forretning at drive landbrug, som man påstod i hovedstadspressen. Maksimalpriserne fyldte således meget i avisen, blot med den fuldstændig modsatte tendens end det f.eks. var tilfældet i "Socialdemokraten". Når der taltes økonomi i Østsjællands Folkeblad, var fokus – ganske som man vel ville forvente – lagt på landbrugets egne afsætningsmuligheder. Af de fire udvalgte aviser var "Østsjællands Folkeblad" det blad, hvor daglige prisstigninger på dagligvarer fyldte mindst, i hvert fald i 1915. I det omfang der blev nævnt og diskuteret prisniveauer, lagde avisen sit fokus på afsætning og ikke på indkøb. Denne situation ændrede sig en del igennem den undersøgte periode. Økonomiske spørgsmål fyldte mere i avisens artikler i 1917 end i 1915. I 1917 var det dog stadig artikler om afsætningsmulighederne, der fyldte mest. Men der blev også bragt langt flere artikler, der fortalte læseren, hvordan dyrtiden skulle imødegås i dagligdagen. Et godt eksempel på denne situation kan bl.a. fandtes i avisens annoncesektion den 5. august 1917, hvor der reklameredes for Magdalene Lauritzens "Dyrtidsbog 1917"

"Pris 75 øre. Aktuell Nyhed.

Fru Magdalene Lauritsens Dyrtidsbog 1917.

Bogen indeholder:

1. Oversigt over forskellige Hjemms Udgifter og Ernæringsvilkår i Forhold til Fødevarernes Værdi"
2. Fremstilling af Fødemidlernes Værdi i Forhold til deres Pris, de nuværende Maksimalpriser.
3. Vejledning til at erstatte visse Varer, f.Ex. Brød, Mel, Madlavning, Fedtstoffer og Rengøringsmidler med andre.
4. Foreslag til Husførelsen i Hjem med et dagligt Forbrug til mad af 50 Øre og 75 Øre.
5. Regler for Madlavning, Kogning m. m. herunder Hjemmefremstilling af Gær.
6. Rationel Udnyttelse af Haven, med Fortegnelser over, hvor meget der skal saaes og plantes.
7. Vejledning til at opbevare Frugt uden Sukker

Den rette Bog i rette Tid.

Faas gennem Østsjællands Folkeblads Expedition i Køge, Indsend 80 Øre pr. Anvisning, og Bogen bliver Dem tilsendt." (Østsjællands Folkeblad" 5. august, 1917, s. 4)

Bogreklamen er som levn en interessant kilde til dyrtidens økonomiske belastning på befolkningen i Køgeområdet. De forskellige punkter, bogen tog op, bidrog til et billede af et samfund, der befandt sig i en ekstraordinær vanskelig økonomisk situation.

Delkonklusion, økonomi

Verdenskrigens økonomiske aspekter var det emne, der optog absolut mest spalteplass i samtlige af de undersøgte aviser. Omkring 5-6 artikler om dagen i hver avis drejede sig direkte eller indirekte om krigens økonomiske belastninger på samfundet. Især tre økonomiske spørgsmål gik igen i hele perioden: generelle prisstigninger på dagligvarer, dyrtidstillæg samt diskussioner om maksimalpriser og eksportregulering.

Bekymringerne over Danmarks økonomiske situation opdeles i aviserne i emnegrupper. Disse emnegrupper var klart adskilt af avisernes partimæssige skillelinier. Således indtog "Politiken" en regulerende rolle i forhold til at påvirke det opskruede prisniveau og imødegå forskellige former for spekulation. "Politiken" informerede løbende om den økonomiske udvikling, men syntes at have et ønske om at lede denne i en mindre hektisk retning. Denne tendens harmonerede udmærket med avisens rolle som det primære regeringsorgan. Ved aktivt at påvirke og imødegå de økonomiske udfordringer kunne den radikale avis således afværge, at befolkningens økonomisk trængte situation transformerede sig til en kritik af regeringens økonomiske dispositioner. "Nationaltidende" fokuserede i sin økonomiske dækning særligt på industriens forhold, men var, måske i kraft af forbuddet imod at udtale sig om ind- og eksportpolitiske spørgsmål, begrænset i sine muligheder for at fremføre en mere skarp handelspolitisk kritik. Socialdemokraten beskrev den økonomiske situation fra et perspektiv, der passede til avisens læsersegment. Fokus blev her især lagt på afsløring af spekulanter og konkrete forslag til, hvordan arbejderne skulle imødegå dyrtiden. Endelig beskrev og varetog venstrebladet "Østsjællands Folkeblad" landbrugets økonomiske interesser. Her var det især spørgsmålet om maksimalpriserne, der var i fokus, ligesom avisens generelle økonomiske dækning handlede mere om *afsætningsmuligheder* end om bekymring over prisstigninger.

Selvom økonomi var det emne, der fyldte mest i dagbladene, var de forskellige avisers indgangsvinkler således bestemt af læsersegmentets respektive socioøkonomiske interesseområde. Overordnet bliver der gennem aviserne givet et indtryk af et samfund, der især i krigens begyndelse var præget af en voldsom økonomisk usikkerhed. Den umiddelbare usikkerhed fortog sig tilsyneladende efterhånden, som befolkningen blev vænnet til krigssituationen. De reelle økonomiske belastninger kom tydeligere til udtryk i 1917 - efterhånden som inflationen fortsatte og vareknapheden begyndte at slå igennem. Denne situation stemte godt overens med indenrigsminister Ove Rodes karakteristik af 1914 som "*ængstelsens Aar*", mens 1917 beskrives som "*Savnets Aar*". (Rode i Lauritzen's Dyrtidsbog, 1917, s. 1)

Frygten for at ende i en dårlig økonomisk situation fyldte således ganske meget i aviserne i 1914 og 1915 i forhold til situationen i 1917, hvor det var befolkningens reelle dårlige økonomiske situation, der blev beskrevet. Således overhalede den reelle økonomiske virkelighed avisernes bange anelser i 1914. Det hårde økonomiske belastninger ramte ikke de forskellige befolkningsgrupper lige hårdt. Klarest blev den økonomiske belastning beskrevet i "Socialdemokraten", der henvendte sig til den svage forbruger. Landbefolkningen derimod kunne i videre udstrækning dyrke deres egne fødevarer. "Østsjællands Folkeblad" fokuserede i hvert fald i de første krigsår mest på landbrugets afsætningsmuligheder. I den konservative avis "Nationaltidende" slog de økonomiske belastninger senere igennem. Det var først i 1917, at dyrtiden for alvor bliver et dagligt emne i denne avis.

Sikringsstyrken

Hvor krigens økonomiske belastninger var forholdsvis tydelige i pressen gennem hele perioden – om end mest udtalt i den offentlige debat ved krigens udbrud – var en anden belastningstype mindre synlig i de forskellige dagblade. Belastninger, der relaterede sig direkte til sikringsstyrkens eksistens og aktiviteter, var langt mere subtilt beskrevet og skulle ofte findes i notitser eller mindre refererende artikler.

I analysen af sikringsstyrkens direkte belastninger af det danske samfund, undersøges aviserne for fire konkrete belastningstyper. Disse typer identificeres på forhånd som (1) fravær fra hjem, familie og arbejde under indkaldelse, (2) sikringsstyrkens aktiviteter, (3) styrkens indkvartering og (4) sikringsstyrkens disciplin. Avisartikler, der direkte diskuterer f.eks. sikringsstyrkens størrelse eller dens berettigelse, forekommer kun sjældent - i hvert tilfælde i 1915.

Pressens begrænsede dækning skyldtes formodentlig regeringens stramme kontrol med den danske presse jævnfør beskrivelsen af pressecensuren og regeringens henstillinger til avisredaktørerne gennem det nedsatte pressebureau. På trods af det pressemæssigt smalle råderum kom sikringsstyrkens medfølgende belastninger dog alligevel til udtryk. Ofte blev disse belastninger indirekte beskrevet gennem andenhåndsgengivelser eller referater af andre dagblades kritiske artikler. I 1917 var debatten omkring sikringsstyrken dog blevet væsentlig mere åben, og presset på det parlamentariske system spores i næsten alle aviserne som en direkte kritik af regeringens forsvarspolitiske dispositioner.

Indkaldelsen af mandskab

I forhold til situationen som den blev skitseret i 1914, var der ingen væsentlig forandring at spore i "Politiken" i forbindelse med den direkte belastning indkaldelsen af mandskabet medførte. Tre år senere i 1917 var situationen næsten den samme. Det kunne ikke læses ud af "Politikens" artikler, at indkaldelsen af mandskabet skulle have udgjort en overordnet økonomisk trussel mod det danske samfund. Heller ikke i "Nationaltidende" var indkaldelsen af mandskabet og de indkaldte soldaters gentagne fravær fra både hjem og arbejdsplads et emne, der for alvor blev behandlet. I den undersøgte periode kan ikke findes én eneste artikel, der giver læseren indtryk af, at situationen på nogen måde skulle udgøre et problem.

"Socialdemokraten" derimod adskiller sig tydeligt fra denne generelle tendens. Avisen havde i forbindelse med Sikringsstyrkens indkaldelse udviklet en helt selvstændig artikelgenre. Denne genre udgøres af skildringer fra mere eller mindre "anonyme" soldater, der luftede deres utilfredshed eller bekymringer overfor "Socialdemokraten". Mindst én gang om ugen optrykte avisen forskellige artikler og indsendte breve, der beskrev de ringe muligheder for orlov og udsættelse af indkaldelse.

Et repræsentativt eksempel på denne tendens fandtes i september 1915, hvor en oberst Knudsen anlagde sag mod krigsministeriet. Obersten krævede et 50% krigstillæg til officerskorpset. I en artikel med overskriften: "*De 50 pCt. til Officererne. En storstilet Graadighed*" imødegik "Socialdemokraten" dette sagsanlæg. De indkaldte soldaters situation blev beskrevet således: "*For d'Herr. Befalingsmænd, for hvem Militærtjenesten er et Levebrød, medfører den*

ekstraordinære militære Situation aldeles ikke nogen Gene. Ganske anderledes stiller Forholdet sig for det indkaldte Mandskabs Vedkommende. Blandt de til Sikringsstyrken indkaldte Menige er der adskillige, der er blevet helt eller delvist ruinerede økonomisk set ved at blive revet bort fra deres Erhverv. Var der nogen der skulle have Erstatning paa Grund af de ekstraordinære Forhold, maatte det være disse Mennesker". ("Socialdemokraten", 16. september, 1915, s. 4) Den lange indkaldelsesperiode uden tilstrækkelig viden om hjemsendelsesmuligheder kom gentagne gange til udtryk.

Den 1. august havde avisen tilsyneladende modtaget følgende skrivelse fra matroserne ombord på "Peder Skram": "Var det nu ikke paa Tide at fortælle os, som nu snart har ligget 1 Aars til Eftertjeneste, hvornår vi kan vente at blive løsladt. En Forbryder meddeles det, hvor lang en Straf han idømmes – men saa meget Hensyn tages der ikke til os... Vi har været tilsidesat i alle Retninger". Man anede i den efterfølgende artikel, at indkaldelsen ikke kun havde været en belastning for de indkaldte, men også for de ventende koner.

Vagtafløsningen var kommet for sent til 34., bataljons 4. kompagni, der forgæves ventede på at blive afløst fra deres vagt på skydebanen ved det gamle tøjhus. Avisen skrev: "Foruden den Ubehagelighed det har forvoldt de saaledes tilbageholdte Soldater, har det sikkert tillige bevirket, at deres Hustruer – de er næsten alle gifte – forgæves har ventet dem Hjem og slet ikke har, kunne begribe, hvor de blev af, eller endog har gjort sig de Tanker, at Manden foretrak at tage sig en glad Aften frem for at komme Hjem. Nu har vi imidlertid her meddelt Grunden, hvorfor Mændene ikke kom Hjem." ("Socialdemokraten" 15. august, 1915, s. 1) Således undskyldt af "Socialdemokraten" kunne mændene vende hjem med god samvittighed.

Også ved artilleriet luftede man i fuld offentlighed sin utilfredshed gennem læserbreve. Følgende beretning fra fæstningsartilleriet bidrog til helhedsbilledet af det samlede belastningsniveau: "vi har nu alle været opsat paa at faa fri til den Tid og faar nu som en kold Douche Meddelelsen om, at vi nok kan vente at komme fri til Januar-Februar næste Aar, altsaa i alt en uafbrudt Tjenestetid paa 22 maaneder. Den Følelse der greb de fleste af os ved denne Meddelelse, var af en ret nedtrykt Art, og det er af fuld Alvor, vi spørger Ministeriet, om vi ikke kan faa omændret dette Punkt i Reguleringsmeddelelserne. --- [underskrevet]: "Adskillige Konstabler af Foraarsholdet 1914." ("Socialdemokraten" 13. september 1915, s. 4)

I "Socialdemokratens" spalter kom den direkte belastning forbundet med soldaternes indkaldelse således meget klart til udtryk. Ganske i modsætning til tendensen i "Politiken" og "Nationaltidende". Soldaterne kunne endda skrive ind til en såkaldt "militær-brevkasse", der besvarede forskellige spørgsmål vedrørende de meniges rettigheder i disciplinær-, orlovs- og indkaldelsesspørgsmål. Et typisk eksempel fra denne brevkasse illustreres ved et indlæg den 18. august 1915, hvor en indkaldt spurgte: "kan jeg blive kasseret, naar jeg som lille har haft Navlebrok?".

I "Socialdemokraten" fremgik det klart, at (dele af) det indkaldte mandskab var særdeles opsat på at få udsat eller undgå sikringstjenesten. Indkaldelserne fremstod i denne avis som en ganske betydelig belastning, der ikke kun påvirkede de menige økonomisk, men i høj grad også socialt. Af de fire undersøgte aviser var "Socialdemokraten" langt den mest aktive i forhold til at gøre opmærksom på disse betingelser.

Diskussionen omkring sikringsstyrken udviklede sig i den undersøgte periode i "Socialdemokraten" fra i 1915 at blive udfoldet i mere eller mindre indirekte kritik i forbindelse med beskrivelser af de indkaldtes indkvarterings- og orlogsforhold til i 1917 at blive formuleret som et konkret politisk projekt med ét primært formål: at få sikringsstyrken reduceret og arbejderne sendt hjem. Følgende citat, der er taget fra avisens annoncesektion i august 1917, er et godt eksempel: "I 3 Aar har Sikringsstyrken lagt Byrder paa Land og Folk, bidraget til at forøge Militærudgifterne i stor Maalestok og økonomisk mærket de Medborgere der blev ramt af Indkaldelserne [...] Nu er det nok! Lad der blive en Kæmpedemonstration i Rosenborgs Have i Morgen Aften. Fra alle Sider - fra By og Land – bør Kravet lyde: Send Sikringsstyrken Hjem!" ("Socialdemokraten", 14. august 1917, s. 5)

En sådan konkret kritik og åben politisk diskussion i forhold til den danske forsvarspolitik var ikke til at finde i avisen i 1915. Et andet glimrende eksempel på, at debatten

havde ændret karakter i 1917, fandtes i "Socialdemokraten" tre dage tidligere den 11. august, der gengiver en artikel fra "Aalborg Amtstidende". Citatet fortæller om det betydelige pres, der har været på Venstres rigsdagsgruppe for at tilslutte sig Munchs foreslåede nedskæringer af styrken. Venstres traditionelle vælgere var tydeligvis trætte af indkaldelserne og ønskede at komme hjem for at arbejde: " ...Vidste de hvor J.C. Christensen har skadet Venstres Sag med ikke at stemme for, at Sikringsstyrken blev indskrænket. Her ved mit Kompagni ligger 11 Gaardsmandssønner, som lyner og bander Hver dag over J.C. Christensens Politik; det er tredje Gang de er indkaldt, og det Driverliv gør Folk helt til Idioter. Det radikale Venstre vil sikkert tage mange Kegler på det. Med særdeles Agtelse Nummer 158". ("Socialdemokraten", 11. august 1917 s. 5)

Kommentar [KSN6]: Nyt afsnit i forhold til 1. udkast!!

I venstrebladet "Østsjællands Folkeblad" var indkaldelsen af de mange arbejdsduelige mænd ikke en belastning, der i væsentlig grad satte sit aftryk i avisens spalter. Overraskende nok hverken i 1915 eller i 1917. Alt, hvad man i avisen kunne læse om indkaldelse, er nogle få oplysende notitser om hvilke årgange, der var blevet indkaldt. Desuden var der i avisens annoncesektion enkelte notitser fra butiksejere og håndværkere, der ikke kunne passe deres arbejde på grund af indkaldelse. Eksempelvis kunne man læse følgende den 5. august. 1915: " *"Paa Grund af Indkaldelse til Sikringsstyrken er min Forretning lukket 2½ Maaned fra den 18. august. Forhåabentlig faar jeg Tilladelse til at faa Orlov Lørdag og Søndag hver Uge. Med Agtelse. Smed P. Jensen. Strøby Egede."* ("Østsjællands Folkeblad", 5. august, 1915, s. 3)

Belastningen, der her kom til udtryk, var således knyttet til en konkret lokal problemstilling og adskilte sig på den måde fra den mere overordnede kritik, der blev formuleret i "Socialdemokraten". I de tilfælde, hvor belastningerne blev beskrevet, blev fokus lagt på konsekvenserne for lokalområdet. Som belastningen kom til udtryk i "Østsjællands Folkeblad", fremstår problemet i forhold til mandskabets indkaldelse ikke som en voldsom belastning på befolkningen i Køge-området.

I august 1917 kunne man alligevel finde følgende meget sigende beskrivelse i "Østsjællands Folkeblad", der illustrerede, hvorledes den lange indkaldelsesperiode begyndte at sætte sine spor. Beskrivelsen blev trykt under overskriften "Hykleriet om Sikringsstyrken". " *Under denne og lignende Overskrifter serveres der i disse dage rundt om i Landets konservative Blade, Historier om en saa betydelig Indskrænkning af Sikringsstyrken, at det gamle Mandskab ikke indkaldes mere. "I Anledning heraf beder jeg om Plads for følgende: Jeg hører til Aargang 1908 og blev Fredag den 10de august hjemsendt efter femte Indkaldelse, og det blev over for mig og mine Lidelsesfælder antydet, at vi kunne vente at blive indkaldt for sjette Gang om cirka seks Maaneder, saafremt der ikke skete nogle Ændringer...Vi burde bære det altsammen med Taalmodighed, hvis vi blot kunne forstaa eller i det mindste faa at vide hvad Nytte vi gør ved hvort Offer; selve det Arbejde vi udfører under Indkaldelserne, synes ikke at kunne retfærdiggøre Sligt. En sendes hen til Fattiggården for at lappe Støvler, en anden maa gøre gammelt Tøj i Stand, og en tredje sættes til at reparere ...Altsammen Arbejde, der kunne og burde udføres af civilt Folk."* ("Østsjællands Folkeblad", 15. august 1917, s. 1)

Sikringsstyrkens aktiviteter

"Politikens" fascination med Sikringsstyrkens aktiviteter, som blev beskrevet i forbindelse med de første hektiske dage i august 1914, fortog sig, efterhånden som styrkens størrelse forblev på samme høje niveau. Trætheden i forhold til styrkens aktiviteter overgik dog aldrig til en reel kritik.

Politikens forhold til sikringsstyrkens aktiviteter blev dog aldrig til mere end en indirekte og subtil distancetagen. I begyndelsen af august 1915 beskrev avisen således, hvordan Kongens Nytorv var forvandlet til en skyttegravsstilling med løbegange og beskyttelsesrum. I slutningen af artiklen med den lettere ironiserende overskrift, " *Fra den kommunale Front paa Kongens Nytorv*", bidrog avisen med følgende kommentar; " *Men det maa jo være galt inden det kan blive godt. Og galt er det, saa godt maa det en Gang blive!*".

Ganske sjældent kom "Politikeren" med direkte tilkendegivelser, der afslørede, hvad avisen egentlig mente om Sikringsstyrken og dens aktiviteter. En notits fra august 1915 skal her

gengives i hele sin længde, fordi beskrivelsen udgjorde den mest direkte kritik, der blev rettet mod sikringsstyrken i hele perioden. Beskrivelsen stammede fra avisens humoristiske spalte og gengav en ordonnans kørsel på Strandvejen i Gentofte: ” Særlig er Ordonnansen en hyppig Gæst. Han jager af sted paa sin Maskine mærket H.t.K. (Hærens tekniske Korps), han har en udstoppet Abekat paa Styret og kører, som om det gjaldt Landets Velfærd. Af Sted, af Sted gaar det, den unge Mand kender sin Betydning, han har i Morges bragt et Brev med tre kryds (dette er Tegnet paa, at han har lov til at køre med en hvilken som helst Fart!) fra Kapt. X's Husholderske til Grønthandler P. i Tornebuskegade, nu skal han ud af Strandvejen og træne. Over Stok og Sten han suser, det er Staten der betaler.

Den, der skriver disse Linier, er muligvis ingen god Patriot, han savner den rette forstaaelse for hvad Danmarks Velfærd kræver. Men det samme gør Gentofte Kommune, der til Overkommandoen har indsendt Klage over de frivillige Ordonnansers uforvarlige kørsel paa Strandvejen.”

I beskrivelsen ironiseredes der både over de i sikringsstyrken indkaldte ordonnanser samt over Gentofte Kommunes upatriotiske indstilling. Denne beskrivelse udgjorde avisens mest direkte, generelle kritik af sikringsstyrken og siger ganske meget om ”Politikens” udprægede loyale linie overfor den radikale regerings politik, herunder sikringsstyrken og dens aktiviteter.

Når sikringsstyrkens aktiviteter blev beskrevet i ”Nationaltidende” refereredes der ikke, som man måske kunne tro, primært til gravearbejde eller til utrygheden ved at få sit lokalområde forvandlet til en garnison. Tværtimod brugtes meget spalteplass på soldaternes mere harmløse beskæftigelser som f.eks. fodboldturneringer, militærkoncerter eller inspektioner af forskellige regimente og eskadrer. Der anvendtes megen plads over flere dage på at beskrive forløbet af den militære fodboldturnering i Fælledparken, hvor Lynettens hold bl.a. ”slagter Taarbækfortet med 5-0”. (”Nationaltidende”, morgenudgave, 4. september 1915, s. 3) Den 6. august brugte avisen en halv side på at beskrive ”Det militære Idrætsstævne i Værløselejren”. I avisen sporedes ingen kritisk indstilling overfor sikringsstyrkens aktiviteter. Avisen støttede i 1915 kraftigt de indkaldte i almindelighed og forsvarsledelsen i særdeleshed. Den berettede stolt i september 1915, hvordan en kreds af sjællandske kvinder havde indsamlet penge til indkøb af en flyvemaskine til det jyske værn. Nationaltidende var således endnu mindre kritisk overfor sikringsstyrkens aktiviteter end ”Politiken”. I forhold til denne belastningstype kunne der ikke spores nogen væsentlig ændring fra 1915 til 1917. Antallet af artikler og artiklernes art forblev på nogenlunde samme niveau.

For ”Socialdemokraten” var belastningerne på det omgivende samfund ikke det centrale emne, det var derimod sikringsstyrkens belastning for de indkaldte, for mandskabet. Kun i de tilfælde, hvor mandskabet blev sat til at udføre opgaver, der normalt blev varetaget af andre erhvervsgrupper, for ”Socialdemokraten” i blækkhuset. Dette var tilfældet, da mandskabet ombord på ”Olfert Fischer” blev beordret til at losse kul, fordi de faste kularbejdere var gået i strejke. ”Socialdemokraten” betragtede det som yderst kritisabelt, at sikringsmandskabet arbejdede uden løn, mens ”rigtige” arbejdere forsøgte at presse deres krav igennem. Under overskriften ”Skal Sikringsstyrken arbejde som Skruebrækkere” rejste avisen en skarp kritik imod denne praksis. (”Socialdemokraten”, 18. august, 1915, s. 2)

Et tilbagevendende og meget omfattende problem opstod ifølge avisen, når de unge officerer behandlede det ofte væsentligt ældre mandskab med en uhørt hårdhed og intolerance. Ca. et par gange om ugen fandtes artikler i ”Socialdemokraten” indsendt af menige, der ved navns nævnelse kritiserede deres befalingsmænd og officerer. I en artikel fra den 4. okt. med overskriften ” ”Tonen i Hæren – Den er daarligere nu end for et Aar siden”, blev givet følgende klage: ”Det lyder ikke godt, men virker i høj Grad deprimerende paa hele Mandskabet, naar en Officer overfor en 35-aarig Soldat tordner: ”De skal Fanden gale mig holde Deres Mund, naar De gaar i Geledet”. (”Politiken”, 4. oktober, 1915, s. 3) Endnu en sådan artikel kunne læses 10 dage senere, hvor et helt kompagni klagede over en grov sergent: ” ”Ved 23. Batt. 4. komp. er der en Sergent Mortensen, en 25-aarig Mand, der bruger de utroligste Skældsord overfor os, der er i Alderen fra 33 til 37. Her er en lille Buket af vedkommende Befalingsmands Udtryk: Hold Kæft! - Drej Snotten (Næsen) lige ud! - Tykhuder. - Udyr. - Strø-Møj-Bonde, - Infame Kvæghoved – Idiot o. s. v. Naar

der er tale om hele Delingen bruges Benævnelsen "Saadan en Bande" og forskellige andre Sprogblomster. Det er jo indlysende, at Forholdet mellem en saadan Mand og de Menige ikke kan være godt." [underskrevet] "Indkaldte". ("Socialdemokraten", 14. oktober, 1915, s. 5) Denne type artikler bidrog til billedet af et modsætningsforhold mellem de indkaldte og officererne.

"Socialdemokraten" fortolkede i denne forbindelse skellet mellem officerer og menige ud fra en klassemæssig synsvinkel. Avisen "oversatte" så at sige klassekampen til en militærdisciplinær kontekst. Soldaterne havde tilsyneladende været truet af repressalier, hvis de ytrede deres utilfredshed offentligt. Denne situation blev beskrevet i en artikel fra 9. august, hvor en indkaldt fortalte, at soldaterne ved 5. artilleri afdeling var blevet tvunget til at ride for fuld galop gennem Dyrehaven uden at måtte holde fast med hænderne. Tre kom til skade - én alvorligt: "Den slags Uheld sker ikke sjældent ved 5te Afdeling... I Mandags udtalte Løjtnant Rafn til Mandskabet "at tog de sig ikke i Agt, saa skulle han nok blive lige saa sort, som han var afmalet i Socialdemokraten".

Avisen påtog sig ganske åbenlyst rollen som de indkaldtes talerør. Kritikken af officererne, tonen og orlovsproblematikken blev dog i 1915 ikke koblet sammen med en mere overordnet kritik eller diskussion af neutralitetsforsvaret og regeringens forvaltning af forsvarsloven. I dette spørgsmål var "Socialdemokraten" fuldstændig loyal overfor regeringens linie. Antallet af artikler i "Socialdemokraten", der beskrev sikringsstyrkens aktiviteter faldt drastisk fra 1915 til 1917. I 1917 kunne der kun meget sjældent findes artikler - indsendt af menige og søfolk - der beklagede sig over forholdene.

I "Østsjællands Folkeblad" fik læseren generelt et væsentlig anderledes billede af Sikringsstyrken. Det indkaldte mandskab indgik på en anden måde i lokalsamfundets hverdag. I hovedstadspressen var nogle af sikringsstyrkens belastningstyper primært "noget man skriver om". I sensommeren 1915 var hverken gravearbejde eller fæstningsbyggeri en gene, der blev beskrevet i lokalavisen. Tværtimod virkede styrkens tilstedeværelse stadig som et interessant afbræk i østsjællændernes dagligdag: "Vi erindrer om, at Skyttegravsanlægget paa Bøjtrup Mark nu er fuldstændigt færdigt, og at 4. Bataillons 2det Kompagni i Morgen, Tirsdag, kl. ca. 4 Eftermiddag, vil holde Øvelse herude. Folk vil da igen faa Lejlighed til at overvære interessante Øvelser, der illustrer Krigen i Skyttegraven". ("Østsjællands Folkeblad", 2. august, 1915, s. 3)

Hverken sikringsstyrkens gravearbejder eller den 'interessante' skyttegravskrig var på daværende tidspunkt kilde til kritiske artikler i avisen. På trods af denne tilsyneladende positive indstilling til sikringsstyrkens aktiviteter, anedes alligevel en spirende træthed overfor de påtvungne gæster. En træthed som ikke er kommet fuld til udtryk i 1915. I artiklen "Køge som Garnisonsby", var det klart, at ikke alle borgere havde været lige begejstrede over rollen som værter: "Blandt en del af Borgerskabet, der hverken har Ulejlighed eller Udgift af Indkvarteringen, hører man ofte Ytringer om, at det vist bliver kedeligt, naar Garden engang forlader Byen. Det er jo heller ikke saa ganske lidt Underholdning, de graagrønne byder os. I aftes gav Orkesteret saaledes Koncert i Kolonihaverne, og der udfoldede sig i den Anledning et broget Liv derude. Og ikke en Time efter, at dette var afsluttet, maatte man paa Benene igen, for at følge Tappenstregen gennem Gaderne. Som sædvanlig var der et Hav af Mennesker omkring det "Tappenstregende Orkester." ("Østsjællands Folkeblad" 13. august 1915: 2)

Netop det faktum, at sikringsstyrken var ved at forlade byen, som artiklen fortæller, kan måske have været med til at påvirke avisens generelle indstilling i forhold til soldaterne. Ønsket om at være på god fod med soldaterne i de sidste dage af deres indkaldelse satte sit synlige præg på nogle artikler. Mellem linierne anede man, at belastningerne muligvis havde været større og mere omfattende, end avisen gav udtryk for: "Nu forlader Soldaterne Stevns. Som Helhed har vi Indtrykket af, at Forholdet mellem Soldaterne og Befolkningen her paa Egnen har været godt. Selvfølgelig har vi modtaget enkelte Klager fra begge Sider. Men de har ofte været af den Art, at Papirkurven straks slugte dem. I de sidste Dage er vi blevet ganske overvældede med Indlæg. Der er aabenbart mange der har noget paa Hjertet, og det maa frem inden Militæret er borte. Ogsaa denne gang har Papirkurven taget sig naadigt af de fleste Brokbukser, men der er dog bleven nedstaaende tilbage. De bringer, som man ser, noget af hvert." ("Østsjællands Folkeblad", 15. august, 1915, s. 2)

Herefter fulgte en lang række punkter og indlæg fra forskellige implicerede. Et uddrag af disse: *"En tak fra Soldaterne til Kvarterværterne...vi medtager mange gode Minder"*. I et indlæg fortalte en gårdejer om en episode, han havde overværet, hvor en løjtnant råbte diverse ukvemsord til de menige. Hvorefter løjtnanten henvendt til gårdejeren spurgte, om han har noget at klage over?" (*Østsjællands Folkeblad*", 15. august, 1915, s. 2) En indbygger i Store Heddinge skrev: *"I Store Heddinge saa jeg en Aften en Flok berusede Soldater, hvoraf den ene gjorde Forsøg paa at klatre op i en Lygtepæl... En Oberstløjtnant irettesatte ham med de Ord: Saadan noget kan man gøre, naar man er Civil"* (*Østsjællands Folkeblad*", 15. august, 1915, s. 2) Avisen efterlod således et noget tvetydigt indtryk af lokalbefolkningens forhold til sikringsstyrken.

På den ene side fortalte en mængde artikler om, hvor spændende og hyggeligt besøget af sikringsstyrken havde været. På den anden side anedes til stadighed en spirende utilfredshed, som avisen aldrig åbnede for. En sådan kritik havde selvfølgelig heller ikke været i overensstemmelse med partiet Venstres holdning, og ville således være gået imod avisens overordnede tendens. Ambivalensen illustreredes derudover ved, at "*Østsjællands Folkeblad*" i den undersøgte periode bragte et par direkte citater fra højrebladet "*Vort Land*", hvor sikringsstyrkens afsked med Skovshoved blev beskrevet i næsten påfaldende overidylliske vendinger. Ifølge "*Vort Land*" havde der været fest på Skovshoved Hotel i forbindelse med hjemsendelsen af mandskab. Her havde soldaterne sunget kaptajnens ære. Kaptajnen gik under kælenavnet "*Far*".

*"Det vil vi gamle Drengene aldrig glemme,
et godt Bevis vi her i Aften har,
Vi kommer, naar vi hører Far's Stemme,
for ingen har en Stemme som vor Far."*
(*Østsjællands Folkeblad*", 17. august, 1915, s. 3)

Endelig sluttedes beskrivelsen med følgende bemærkning, der stor i overordentlig skarp kontrast til forholdet mellem officerer og menige, som det blev beskrevet i "*Socialdemokraten*": *"Og Mandskabet forguder ham. De er i Grunden helt kedde af, at de skal hjemsendes."* (*Østsjællands Folkeblad*", 17. august, 1915, s. 3) Samme type artikler - dog knapt så idylliske - var dog ganske udbredte i avisen i netop denne periode. I midten af august 1915, op til sikringsstyrkens hjemsendelse, var der dagligt omkring tre notitser, der annoncerede forskellige afskedsfester, underholdning og parader.

I perioden oversvømmedes avisen nærmest af rørstrømske takkeskrivelser både indsendt af værter og af indkvarterede soldater. Følgende citat er et godt eksempel på denne type indlæg: *"Gaardejer H. L. Larsen, Østergaard i [Hundie], foranstaltede i Aftes en Fest for det snart bortrejsende Mandskab, der har været indkvarteret hos ham i omtrent et Aar. Hr. Larsen modtog af Husarerne og de øvrige Befalingsmænd et Spillebord og nogle andre Gaver som tak for hans venlige behandling af Kystvagten i det forløbende Aar."* (*Østsjællands Folkeblad*", 13. august, 1915, s. 2)

I august 1917 var det vanskeligt at spore samme entusiasme i beskrivelserne af sikringsstyrken. "*Østsjællands Folkeblad*" forsøgte tilsyneladende stadig at tale til lokalbefolkningens patriotisme, men antallet af de meget fascinerede indlæg om sikringsstyrkens pomp og pragt var næsten forsvundet. I stedet afløstes disse artikler af mere tvetydige beskrivelser. Følgende episode illustrer udmærket billedet i "*Østsjællands Folkeblad*" i 1917:

"Nogle Menige fra 27de Bataillon beklager sig over "uhøflig" behandling paa Festpladsen i Rærehave, da de i Foregaars efter flere Timers March gjorde Holdt der. De skriver, at Restauratøren paa Rærehave Festplads forbød Bataillonens at holde Hvil paa Festpladsen, fordi Militæret selv havde sørget for Wienerbrød og Cigarer, og følgen var, at alle Mand maatte slaa sig ned paa Grøftekanter. Hvis denne Fremstilling er rigtig, ser Restauratørens optræden rigtignok ogsaa noget underlig ud." (*Østsjællands Folkeblad*", 12. august 1917, s. 3)

Restauratørens utilfredshed med soldaternes tilstedeværelse kunne selvfølgelig bunde i en konkret bekymring over dagens omsætning, men at styrkens tilstedeværelse i Køgeområdet på flere områder, har været en belastning for lokalområdet stod f.eks. klart i en notits fra 1917, hvor det meddeltes, at: *"Til Istandsættelse af Loftsvejen i Greve er Militæret gaaet ind paa at betale 1 000 kr. Vejen blev nemlig totalt ødelagt sidste Vinter og Foraar under bygningen af Baraklejerne"* ("Østsjællands Folkeblad", 5. august 1917: 3)

Indkvartering og forplejning

Den optimistiske indstilling til styrkens indkvartering fra krigens begyndelse blev til dels bibeholdt i fortællingerne omkring sikringsstyrkens indkvartering i private hjem. Selvom det må formodes at have været en stor belastning at få sit hjem okkuperet af en gruppe soldater, var det ifølge "Politiken" ikke årsag til irritation hos værterne: *"Flere Familier, der var vendt hjem om Aftenen efter at have været i Byen for at høre Krigs-Nyt, træffer soldater i deres Huse. Selvfølgelig modtager Værterne deres tvungne Gæster med den største Elskværdighed."* ("Politiken" 5. august 1914, s. 5)

Denne elskværdighed og patriotiske offervilje fortog sig en smule, efterhånden som de indkaldte soldater måtte forblive i kantonnement. I september 1915 kunne man "Politiken" berette, at Gentofte Kommune havde bekostet indretningen af en baraklejr til en værdi af 150 000 kr. Således undgik kommunens borgere at stille privat indkvartering til rådighed samme vinter. ("Politiken" 23. september 1915, s. 9) Generelt fyldte spørgsmål om soldaternes indkvartering samt forplejningsspørgsmål dog ganske lidt i "Politiken".

Når avisen beskæftigede sig med emnet, skete det udelukkende gennem korte notitser, hvor læseren blev informeret om planlagt indkvartering

I "Nationaltidende" hørte man i den undersøgte periode kun ganske lidt om forhold vedrørende de indkaldte soldaters indkvartering og forplejning. I hele perioden referede blot to artikler til disse spørgsmål. Den 15. august 1915 kunne man i avisen læse, at grundejerne i Søllerød kommune ønskede at få ordnet indkvarteringsforholdene inden vinteren. ("Nationaltidende", morgenudgave, 15. august, 1915, s.4)

Når kommunen netop henstillede til, at disse forhold blev bragt i orden, kunne det tyde på, at forholdene omkring indkvarteringen ikke havde været fuldstændig afklaret ved foregående vinters indkvartering. Avisen beskrev ikke soldaternes reelle indkvarteringsforhold. Det nærmeste, man kom sådanne beskrivelser, var gennem små notitser, der informerede om domstolsundersøgelser eller ny lovgivning og retningslinier for indkvarteringen. Således kunne man den 13. august 1915 læse, at der var blevet nedsat en krigsdomstol, der skulle indlede forhør om dårlig forplejning på Husarkasernen.

Ifølge avisen havde der nemlig været en dag, hvor flæsket, soldaterne fik serveret, *"ikke var videre godt"*. ("Nationaltidende", morgenudgave, 13. august, 1915: 3) Selvom indkvarteringsspørgsmålet ikke fyldte meget i avisen, var der alligevel undtagelser. Den 7. august 1915 kunne man læse følgende leder i "Nationaltidende". Indlægget var skrevet af en Gunnar Engberg, der indledte artiklen med nogle betragtninger over de belastninger, som soldaterne førte med sig til de egne, hvor de skulle indkvarteres.

"Paa de Steder hvor man tog Tingene let, Sidder man nu tilbage med Smerten. Dér hvor Hjemmene holdt sig tilbage, og hvor Kroværterne, hvis Forretningssans indgik i en skøn Forening med deres Sympati for Soldater...dér saa man Baandene løsne sig og Sammelighedshensyn sættes til Side i en Grad, som har forfærdet mange. Der er Egne, hvor Husmødre siger, de ikke kan beholde deres Piger Tjenestetiden ud, af een sørgelig Grund. Og der er Kommuner som kan berette om forbavsende Ting, f.Ex. naar Barnefædrene forlangtes opgivet, vidste staklerne ikke engang noget navn.

"Der stod 43 i Huen!" ("Nationaltidende", morgenudgave, 7. august, 1915: forside)

Engberg mente ikke, at soldater var værre end andre mennesker. Men..."*Lejlighed gør Tyve alle Vegne*" (Ibid.) Grunden til at det gik galt, er, at beboerne ikke havde forstået, hvilken "*glædelig Opgave der med dette lægges hen til en Egn*" (Ibid.) Man skulle tage soldaterne ind i sit hjem og behandle dem som alle andre gæster. På den måde slap man for ballade, som Engberg skrev til slut: "*Summa Summarum: Hvor der er noget i vejen med Soldaterne, skal Hjemmene forstaa deres Skyld. Og vi vil gaa et Lykkeligere Aar i Møde end det foreløbende, om man rundt om vil forstaa, hvilken glædelig Opgave der lægges hen til en Egn med en – Indkvartering.*" (Ibid.)

Hvis der var ballade, vold og drukskenskab, var det således ikke primært de indkvarterede soldaters skyld, men derimod de udvalgte kvarterværter, der ikke havde magtet opgaven. Engbergs artikel var den eneste i perioden, der beskæftigede sig med sikringsstyrkens indkvartering. Ud fra beskrivelsen står det klart, at heller ikke "Nationaltidende" havde overset nogle af de belastninger, indkvarteringen kunne medføre på et lokalsamfund. Årsagen til disse belastninger skulle ifølge "Nationaltidende" ikke findes i de forsvarspolitiske dispositioner men derimod i befolkningens manglende patriotisme. Således sporedes der i avisen i spørgsmålet om sikringsstyrkens indkvartering samme forsvarsloyale og især mandskabsloyale tendens, som det var tilfældet i beskrivelsen af de øvrige belastninger.

"Socialdemokraten" skilte sig endnu engang markant ud. Mindst to gange om ugen bragte avisen detaljerede beskrivelser fra de indkaldte indkvartering. Hvor man i "Nationaltidende" den 13. august kunne læse den lettere lakoniske kommentar om, at kødet på husarkasernen "*ikke var videre godt*", havde "Socialdemokraten" en mere malende beskrivelse. Ifølge avisen, havde de værnepligtige fået serveret suppe med kogt, råddent kød. Officerer fra kasernen havde forsøgt at dæmpe sagen ned. "Socialdemokraten" oplyste, at forsvarsministeren havde fået nys om sagen gennem pressen. ("Socialdemokraten", 7. august, 1915, s. 6)

Antallet af artikler, der således indgående beskrev de værnepligtiges indkvartering og forplejning, var stort. Følgende skal kun nævnes et par stykker, der er repræsentative for avisens tendens. Under overskriften "*Soldaterliv paa Præstesletten. En objektiv Fremstilling*", bragte avisen en beretning fra soldater, der var indkvarteret i Dyrehaven. Avisen begrundede artiklen med, at man ønskede at henlede forsvarsministerens opmærksomhed på sagen: "*Den omtalte Blodbudding er simpelthen ikke Menneskeføde... hos os kaldes Stanken "Fodsved"... Man behandler os som Feberpatienter, der skal have deres Ernæring ved Frugtsuppe og Fisk... vort Sengeleje er en Sæk, halvt fyldt med Tang, og en ditto Hovedpude og tre Tæpper... Naar hertil kommer, at vi i Regnvejrs svømmer i Teltene, maa man give dem af Kammeraterne Ret, som siger, at baade vor Mad og vort Sengeleje var bedre for 15 Aar siden... Også hvad Øvelser angaar er Forholdene værre end i Rekruttiden...Er der i det hele taget nogen Mening i, at det gamle Mandskab, naar det er paa Vagt hver anden dag, den mellemliggende Dag skal stropes med Kanon-, Gevær- og Fodeksercits, BajonETFægtning o.l. efter de værste Rekrutmønstre. Det kan næppe være Meningen, at Sikringsstyrken skal "øves" paa den Maade.*" ("Socialdemokraten", 2. august, 1915: 5) Måske er det værd at studse over overskriftens formulering "*en objektiv fremstilling*". "Socialdemokraten" erklærede netop, at den ikke var upartisk, og målsætningen var at råbe politikerne op. Beretningen var indsendt af en anonym menig, og kunne derfor i sagens natur netop *ikke* være objektiv, men tenditiøs.

Alle disse beskrivelser stemte overens med avisens overordnede tendens som især arbejdernes talerør, og skulle måske derfor læses med et vist forbehold i forhold til deres nøjagtighed i beskrivelsen. Ikke desto mindre udgør beskrivelserne stadig udmærkede kilder til en overordnet vurdering af belastningerne, som de blev opfattet af avisen. Uanset om beskrivelserne så var helt sandfærdige eller ej.

I forhold til kritik af indkvarteringsforholdene havde de menige tilsyneladende stadig været udsat for trusler og pression. Denne situation blev understreget af en artikel med overskriften: "*Soldat dømt for at raadspørge Social-Demokraten*". Ifølge en menig var der på Gladsaxefortet blevet serveret fordærvet fisk. Køkkenkommissionen erklærede, at fisken var

uspiselig: "og sendte den ad tjenestelig Vej til Frontkommandoen. Denne strøede lidt Salt paa Fisken og sendte den tilbage med Befaling, at den skulde spises". Soldaten, der havde videregivet disse oplysninger til avisen var angiveligt blevet idømt to ugers vagttjeneste. ("Socialdemokraten", 23. august, 1915, s. 3).

Sammenlignes antallet af denne type artikler i 1915 med antallet i 1917 spores der et betydeligt fald i hyppigheden af sikringsstyrkekritiske artikler. I hele august 1917 fandtes kun én artikel, der beskriver de indkaldtes dårlige forhold, hvor der i august-september 1915 er ca. to artikler om dagen med sådanne beskrivelser. Til gengæld var der ligesom i de øvrige aviser sket en kraftig stigning i artikler, der direkte diskuterede sikringsstyrkens størrelse og dens overordnede berettigelse.

I "Østsjællands Folkeblad" var det som nævnt de mange takkeskrivelser, der først sprang i øjnene i avisens personlige annoncesektion. De mange fester, takkeskrivelser og gaver kom til at stå i et lidt andet lys, når man betænkte, at der netop var tale om *afskedsfester* og *afskeds-gaver*. At indkvarteringsbyrden ikke var blevet modtaget lige velvilligt, får man blandt andet et indtryk af i følgende store forsideartikel med overskriften "*Indkvartering*". I denne artikel, der diskuterer fordelingen af de nye indkvarteringsbyer, falmende de festlige beskrivelser fra augustdagene en smule. Man havde fået oplyst, at der endnu engang skulle ligge soldater i kantonnement i Køge: "*Det bliver stor belastning og stort besvær... kunne der ikke gøres noget for at fordele Disse Byrder over det ganske Land...baade i Ulejlighed og i Udgift en virkelig tung og trykkende Byrde for den sidste tiendedel af Befolkningen.*" ("Østsjællands Folkeblad", 4. maj, 1915, forside)

Man blev efterladt med indtrykket af, at indkvarteringen havde udgjort en betydelig belastning det foregående år. I begyndelsen af august 1915 førte adskillige borgere en hidsig læserbrevsdebat, hvor blandt andre Køges sognefoged beskyldtes for ikke at have haft nok soldater indkvarteret, selvom han selv havde været med til at vedtage indkvarteringsopgaven. ("Østsjællands Folkeblad", 4. august, 1915, s. 3) En sådan debat tydede på, at ikke alle omegnens indbyggere, som det blev formuleret i "Nationaltidende", har forstået hvilken glædelig opgave, det er at lægge hus til de indkaldte soldater.

Overordnet spores i avisens spalter igen en ambivalens i forhold til indkvarteringsopgaven. Indbyrdes skændtes man om, hvem der bidrog rimeligt til at løse opgaven med indkvarteringen. Samtidig var der et stort antal artikler om afskedsfester og takkebreve. Det er dog også bemærkelsesværdigt, at antallet af artikler, der referer til sikringsstyrken, forsvandt ind til næsten ingenting, efter det sidste tog med soldater havde forladt Køge banegård. Denne pointe bidrager ligeledes til billedet af et lokalsamfund, der opfattede sikringsstyrkens tilstedeværelse som en ubejljlighed, der ikke er synderligt ærgerlige over hjemsendelsen, men som ikke kunne finde på at sige det højt.

Sikringsstyrkens disciplin

Den 18. oktober 1915 rettede Gentofte Grundejerforening en henvendelse til trafikministeriet, hvor man foreslog, at der blev indrettet specielle kreaturvogne/militærvogne til natafgangene fra Gentofte Station. Denne foranstaltning skulle sættes i værk, fordi nogle af soldaterne "... er drukne, gør Spektakler og fornærmer Damer." ("Politiken", 18. oktober, 1915, s. 7)

I "Politiken" kunne man ugentlyt læse om alt fra mytterier, drukkenskab og desertering til mindre alvorlige notitser omkring afholdte fodboldturneringer eller militære koncerter. Fælles for alle disse henvisninger var dog manglen på stillingtagen og holdningstilkendegivelser. Artikler, der beskrev desertering - eller endda mytteri - blev ikke fulgt op af en mere overordnet diskussion omkring episodernes årsager. Uroligheder, der involverede sikringsstyrkens soldater, beskrev på samme måde som alle andre voldelige episoder og oprin, der involverer ikke-militært personel.

I "Nationaltidende" kunne man ligeledes ugentlyt læse notitser om overfald og drukkenskab, hvor sikringsstyrkens soldater havde været involveret. Disse beskrivelser formuleredes ligesom i "Politiken" aldrig som en overordnet forsvarskritik. Episoderne blev til

stadighed beskrevet som enkeltstående tilfælde, der ikke blev placeret i en generel sikringsstyrkemæssig sammenhæng. Kun når der er tale om menige, der kom i direkte stridigheder med deres overordnede, tog avisen mere eksplicit stilling. "Nationaltidende" tog konsekvent officerernes side.

"Socialdemokraten" skilte sig atter engang ud. Avisens modvilje mod officerer stod i denne sammenhæng endnu engang klart, i en beskrivelse af en meget omtalt episode fra Frederikshavn, hvor et helt kompagni blev dømt for mytteri. I "Politiken" og "Nationaltidende" havde denne episode ikke givet anledning til den mindste sympati med de mytterianklagede. Derimod gav "Socialdemokraten" det indtryk, at officererne selv har været skyld i episoden. En kornet havde arresteret en beruset soldat. Ifølge avisen var anholdelsen aldeles unødvendig, fordi soldaten var ved at gå i seng. Efterfølgende mødte samtlige menige ved kompagniet op hjemme hos kornettens kvarterværter for at fortælle ham, at der er begået en uret. Flokken af soldater nægtede at gå hjem i seng, selv da kompagniets kaptajn mødte op. "Socialdemokraten" beskrev dommen over de menige som uretfærdig. ("Socialdemokraten", 18. september, 1915, s. 3) Avisens dækning af denne episode viste måske, at "Socialdemokraten" var villig til at gå langt i bestræbelserne på at opretholde en støttende linie overfor det menige indkaldte mandskab. Også selvom disse bestræbelser til tider påvirker avisens troværdighed som nøjagtig.

I "Østsjællands Folkeblad" var der ikke mange artikler, der referede til sikringsmandskabet opførsel. Ind i mellem var der, som i de øvrige aviser, forskellige beretninger om deserterede soldater og småtyverier begået af militært mandskab. Der blev aldrig taget eksplicit stilling til disse notitser. Avisen forholdt sig udelukkende refererende. Det overordnede indtryk er, at de indkaldte opførte sig eksemplarisk. Måske med undtagelse af den ene episode hvor en soldat klatrede op i en lygtepæl.

Delkonklusion, sikringsstyrken

Indkaldelsen af sikringsstyrken satte et markant aftryk i de danske aviser under 1. verdenskrig. Der er dog forskel på, hvorledes denne situation kom til udtryk i de forskellige dagblade. Ligesom det var tilfældet med den økonomiske belastning, lå avisernes tilkendegivelser tæt op ad bladets tilhørende partilinie.

I "Politiken" er det først og fremmest fraværet af artikler om og referencer til Sikringsstyrken, der springer i øjnene. Kun i sporadiske formuleringer aner man en afstandtagen fra det militære projekt, regeringen varetog i loyalitet til 1909-lovene. Denne situation var til en vis grad også, hvad man ville forvente, idet enhver kritik af militæret og dets aktiviteter nødtigt skulle føre til en overordnet kritik af regeringens forsvarspolitiske dispositioner, som kunne føre til indenrigspolitiske problemer. For "Politiken" var der tale om en hårfin balance, hvor avisens behandling af sikringsstyrken ikke gerne skulle åbne op for en omfattende forsvarsdiskussion. Avisens overordnede indstilling til de militære aktiviteter, indkvartering og især spørgsmålet om indkaldelser kan karakteriseres som loyal støtte til regeringen.

I "Nationaltidende" var konklusionen som i "Politiken". Avisens udgangspunkt var selvfølgelig ikke loyalitet overfor den radikale regering. Men de to aviser nåede til nogenlunde samme resultat, fordi "Nationaltidende" holder en konsekvent forsvarsvenlig, officersvenlig og dansk soldatervenlig linie.

I "Socialdemokraten" var forholdet det stik modsatte. Avisen gjorde tilsyneladende til et bevidst projekt at belyse alle sociale aspekter - og medfølgende belastninger - af styrkens indkaldelse. Med hensyn til de forsvarspolitiske aspekter var avisen mere tilbageholdende. Denne tendens stemte overens med Socialdemokratens rolle som den førende arbejderavis. Tendensen videreførtes endda i avisen behandling af forholdet mellem officerer og mandskab, hvor "Socialdemokraten" til en vis grad overførte klassekampen til militært regi. Avisen så et klaseskel mellem menige og officerer. "Socialdemokraten" var klart det dagblad, der tydeligst fremlagde de forskellige sikringsstyrkerelaterede belastninger. Så opsat er avisen på at beskrive mandskabets dårlige forhold, at man til tider fornemmer en bevidst overdrivelse af beskrivelserne af mandskabets dårlige indkvarteringsforhold samt officerernes opførsel. Set i forhold til

socialdemokratiets rolle som den radikale regerings modvægt til de forsvarsvenlige partier var denne linie ikke overraskende. Kritikken, der var et sandt og naturligt udtryk for partiets holdninger, gjorde det lettere for regeringen at manøvrere. Kritik af mandskabets forhold bragte værnene i defensiven. I en situation hvor de politiske omstændigheder havde efterladt pressen et ganske snævert råderum, markede "Socialdemokraternes" artikler også partiets fundamentalt 'anti-militaristiske' line.

Derimod gav "Østsjællands Folkeblad" ikke et klart indtryk af belastningen. På den ene side var avisen fyldt med positive ytringer om især indkvarteringen og styrkens spændende aktiviteter. På den anden side fornemmede man mellem linierne en mere kritisk indstilling til soldaterne. Denne kritiske linie stod dog væsentligt i baggrunden til fordel for de meget entusiastiske beskrivelser omkring sikringsstyrkens tilstedeværelse. I sensommeren 1915 så det i hvert tilfælde ikke ud til, at Østsjællands beboere er blevet så trætte af soldaterne, at denne træthed åbenlyst afspejlede sig i områdets største dagblad. Blot anede man i avisens spalter en mere ambivalent indstilling.

Der skete tilsyneladende en ændring i dette medie billede, når der foretages en sammenligning af situationen i 1915 og i 1917. I 1917 var der tilsyneladende for alvor taget hul på en åbenlys diskussion i og imellem de undersøgte aviser omkring den danske forsvarspolitik generelt og sikringsstyrken i særdeleshed. Mest markant er ændringen i "Socialdemokraten", hvor antallet af artikler, der kritiserer Sikringsstyrken indirekte - dvs. kritik af indkvartering, orlovsforhold og officerskorpset, næsten forsvinder. Til gengæld afløses denne type artikler af en mere direkte diskussion omkring den danske forsvarspolitik. Denne ændring kan der selvfølgelig være flere årsager til. *En* forklaring kan være, at artikler, der beskriver soldaternes elendige forhold, har mistet deres nyhedsværdi i 1917 i forhold til 1915. *En anden* vigtig faktor var ændringen i den parlamentariske situation med indsættelse af kontrolministre - herunder Stauning fra Socialdemokratiet. Ansvarligheden kan have været medvirkende til at påvirke situationen i retning af færre kritiske artikler. *Endelig* kan situationen tolkes således, at indledningen af en åben og mere fri debat partierne imellem omkring Sikringsstyrken gør de mange beskrivelser af de indkaldtes forhold overflødige, fordi artiklerne netop har gjort deres virkning og opfyldt deres målsætning; netop at pege på belastningen, så man kunne få den mindsket.

Direkte følger af krigshandlingerne

Mindst et par gange om ugen kunne man i "Politiken" læse notitser om mineulykker eller sænkede danske handelsskibe. Disse notitser var dog altid meget refererende og beskrev aldrig begivenhederne i en større forsvarspolitisk kontekst. Episoderne blev blot nævnt kort, og avisen tog ikke yderligere stilling. Derimod fyldte "Politikens" beskrivelser af krigs*stemningen* ganske meget i hele perioden. Især ved krigens begyndelse fik man indtrykket af, at forventningen om og frygten for krig var en ganske overvældende oplevelse for mange. I august 1914 kunne man læse, at tusindvis af mennesker var samlet på Rådhuspladsen til den lyse morgen, hvor man holdt øje med de meddelelser, der sattes op i "Politikens" vinduer. Ifølge avisen gik der et "Gys igennem Mængden" for hver ny krigserklæring og mobiliseringsnyhed. ("Politiken", 1. august, 1914, s. 6)

Både i 1915 og i 1917 trykte avisen jævnligt artikler, der beskrev sænkninger af danske handelsskibe. Der kunne dog spores en klar tendens i "Politiken" i denne forbindelse. En tendens som gik igen i de øvrige aviser: I 1915 var der langt færre af denne slags notitser end i 1917. Til gengæld brugte aviserne meget mere plads i 1915 på at beskrive de enkelte episoder end i 1917, hvor meddelelser om sænkninger udelukkende optrådte i notitsform.

"Nationaltidendes" behandling af de direkte krigsbelastninger adskilte sig ikke meget fra "Politikens". Alle denne type begivenheder nævntes ofte blot i refererende notitser. Saltholmaffæren var en klar undtagelse. Begivenhederne syntes også i denne avis, som om de foregik lang væk og ikke direkte kunne få indflydelse på den danske befolkning.

Kommentar [KSN7]: Ny overskrift....ok?

Fiskerne og fiskeerhvervet er således stort set den eneste niche, hvor krigens belastninger direkte beskrives. De danske fiskere frygtede søminerne, som truede både erhverv og liv. I "Nationaltidendes" aftenudgave den 2. august kunne man bl.a. læse, at fiskerne ved den Jyske Vestkyst var "*blevet opskræmmet naar disse med rette frygtede Krigsmidler saaledes rykker En ind paa Livet.*" ("Nationaltidende", aftenudgave, 2. august, 1915, s. 2). Kun to dage senere fortalte avisen, at fiskerne krævede minerne slæbt op på land, før de sprænges. På den måde ville sprængstykkerne ikke ødelægge de udlagte fiskenet. ("Nationaltidende", morgenudgave, 4. august, 1915, s. 2).

Belastninger som direkte følge af krigshandlinger blev endnu mindre fremhævet i "Socialdemokraten". Begivenheder som minesprængninger, minepåsejlinger og skibe, der blev angrebet af krigsfartøjer, var kun nævnt ugentligt i avisen. Men disse notitser mindede i deres form om en hvilken som helst anden beskrivende artikel om Verdenskrigen.

"Østsjællands Folkeblad" er klart den avis, hvor belastninger som følge af direkte krigshandlinger kom mindst til udtryk. Det var en lokalavis, ikke et hovedstadsblad.

Ingen af de undersøgte aviser beskæftigede sig i væsentlig grad med spørgsmålet om Sønderjylland og de mange dansksindede, der blev indkaldt på tysk side under krigen. Dette spørgsmål var dog også været underlagt det generelle forbud om at udtale sig unetralt - både pålagt avisernes redaktører ved en mundtlig aftale med indenrigsministeren samt formuleret i den førromtalte midlertidige lov fra 1915. Forbuddet mod åbent at diskutere Sønderjyllands stilling og de "danskisindede", der kæmpede på tysk side under 1. Verdenskrig, nåede helt ind i Rigsdagen, hvor Rigsdagens formand til tider måtte irettesætte rigsdagsmedlemmer, der omtalte sønderjyderne som "danskisindede"¹²⁹. Der var tale om tyske statsborgere. En anden formulering ville jo kunne tolkes som værende tyskfiendtlig og derigennem unetralt.

Delkonklusion, direkte følger af krigshandlingerne

De direkte belastninger som følge af verdenskrigen var ikke for alvor en faktor, der gjorde sig gældende i de undersøgte aviser. Ugentligt kunne man i de undersøgte aviser finde notitser om strandede miner samt opbragte og sænkede danske handelsfartøjer.

Overordnet efterlades man dog ikke med indtrykket af, at disse belastninger alvorligt påvirkede den brede del af den danske befolkning. Minesprængninger og torpederinger af danske skibe - og især episoden med beskydningen af den engelske ubåd udfør Saltholm - blev primært gengivet som kuriøse begivenheder, der ikke blev direkte relateret til forholdene i Danmark. Det er oplagt, at disse episoder var godt stof for aviserne, velegnet som forsidehistorier. Men i aviserne sporede stadig en vis distance eller en fornemmelse af uvirkelighed i forhold til de meget konkrete, direkte krigsbegivenheder.

De danske fiskere var åbenlyst den gruppe, der, som belastningen beskrives i aviserne, blev påvirket mest direkte af krigen. I samtlige aviser kunne man i den undersøgte periode læse om fiskernes problemer med miner og deres ønske om, at minerne blev sprængt på land og ikke til havs. De regelmæssigt forekommende kontakter mellem danske handelsskibe og udenlandske krigsskibe sås ikke som kilden til en alvorlig belastning.

Derimod fyldte stemningen og *følelsen* af usikkerhed og *krigen omkring os* ganske meget i de forskellige aviser. Denne kom Selvfølgelig stemning tydeligst til udtryk ved krigens udbrud, hvor situationen var ny, uventet og ukendt.

---

¹²⁹ Eks. i 27. oktober 1915 hvor Rigsdagens formand overfor det ærede medlem Lausen påpeger, at der ikke findes dansksindede - kun tyske statsborgere. (Rigsdagstidende, Folketingets ordentlige samling, 1915-1916 spalte 927)

Konklusion

Der er stor forskel på, hvordan de forskellige berørte belastningstyper kom til udtryk i de danske aviser. Beskrivelsen af belastningerne varierede alt efter, hvilken avis der var tale om, samt hvilken periode, der undersøges.

Der fandtes en klar sammenhæng mellem de forskellige avisers politiske tilhørsforhold og deres behandling af Sikringsperiodens temaer og problemer. Aviserne beskrev de forskellige belastningstyper ud fra kernelæserens socioøkonomiske situation og interesser samt formodede partitilknytning. Dette gjaldt især i behandlingen af de direkte økonomiske belastninger så som prisstigninger på dagligvarer, hvor presset kom tidligst og tydeligst kom til udtryk i "Socialdemokraten".

I samtlige aviser kunne der fra august 1915 til august 1917 spores en stigning i antallet af artikler, der direkte eller indirekte relaterede sig til krigens økonomiske belastninger. Denne ændring var mindst udtalt i "Socialdemokraten", der allerede i 1915 havde en høj forekomst af artikler, der beskrev den økonomiske belastning.

Først i 1917 dukkede prisstigningerne for alvor op i "Nationaltidendes" spalter. I 1915 havde avisen beskrevet de økonomiske belastninger med dansk industris øjne – ikke med forbrugers.

I "Politiken" og "Nationaltidende" var der kun få kritiske artikler om Sikringsstyrken, medens "Socialdemokraten" - i hvert fald i 1915 - havde det som et erklæret projekt at beskrive den belastning, som indkaldelserne var for de indkaldte.

Senere i 1917, hvor den politiske debat om styrkens størrelse og berettigelse foregik mere åbent, faldt antallet af kritiske artikler tilsvarende.

Belastninger, der var en direkte følge af krigshandlingerne, havde kun en mindre fremtrædende rolle i de danske aviser. Selvom der fra 1915 til 1917 var en betydelig stigning i antallet af artikler, der beskrev sænkninger af danske skibe samt minesprængninger, fyldte selve historierne om disse stadig mindre.

Spørgsmålet om dansksindede, der måtte kæmpe på tysk side, blev aldrig behandlet i de undersøgte dagblade. Denne situation var dog ikke overraskende, fordi loven forbød uneutrale kommentarer.

Netop balancegangen under neutraliteten samt de partinære avisers placering i den fastlåste indenrigspolitiske situation bestemte, hvad dagspressen skrev, og hvad - som "Østsjællanders Folkeblad" folkeblad formulerede det - *papirkurven straks har slugt*.

For alle de undersøgte avisers vedkommende sidder man tilbage med fornemmelsen af, at ønsket om at føre Danmark sikkert gennem krigen i meget stor udstrækning påvirkede beskrivelsen af de forskellige belastninger i Sikringsperioden.

Kommentar [KSN8]: Ændret konklusion i forhold til første udkast.

Litteratur

Klaus Bruhn Jensen (red.): *Dansk mediehistorie 1880-1960*, København, 2001

Jette Søllinge og Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989*, Odense, 1991

Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970, Politik, journalistik og økonomi i den danske dagpresses strukturudvikling*, København, 1972

Kilder

"Lov om midlertidig Tillæg til den almindelige borgerlige Straffelov af 10de Februar 1866" Lov af 17. juli 1915

Rigsdagstidende 1915-1916

Aviser

Nationaltidende 1. august - 23. oktober 1915

Nationaltidende 7. august - 22. august 1917

Politiken 28. juli - 5. august 1914

Politiken 1. august - 23. oktober 1915

Politiken 5. august - 3. september 1917

Socialdemokraten 1. august - 23. oktober 1915

Socialdemokraten 5. august - 5. september 1917

Østsjællands Folkeblad 29. juli - 3. september 1917

Østsjællands Folkeblad 1. august - 1. september 1917

Jens Serritslev: Sikringsstyrken, Regeringen og Folketinget - 1915 og 1917

Indkaldelsen af sikringsstyrken under den første verdenskrig var en omfattende og dybtgående belastning af det danske samfund, statsapparat og politiske system. Det var ubetinget den største militære ressourcemobilisering i dansk historie efter 1864. Der var i begyndelsen af 1915 over 64.000 indkaldte mænd, hvilket havde en lang række afledte sociale, økonomiske og politiske konsekvenser.

Krigen, som de fleste i begyndelsen regnede med ville blive kortvarig, trak ud. Kampene på kontinentet fortsatte med uformindsket styrke, og der kom ikke noget tidligt afgørende søslag i Nordsøen. Risikoen for, at krigen ville blive langvarig, blev snart klar for alle. Da Danmark ikke som ventet eller frygtet blev inddraget i krigen, virkede de tyngende forsvarsforberedelser, herunder ikke mindst hærens sikringsstyrke og dennes aktiviteter, som unødvendige på flere og flere borgere. Forsvarstrætheden bredte sig længere og længere ind i Venstres og De Konservatives fraktioner. Formindskelser af sikringsstyrken blev derfor et stadig bredere efterstræbt forsvarspolitisk mål. En række mindre reguleringer af styrken var løbende blevet gennemført af forsvarsministeren med den militære ledelses meget tøvende godkendelse. Dog modsatte Hærens Overkommando og oppositionen i Folketinget sig de store formindskelser, som forsvarsministeren med støtte af Socialdemokratiet planlagde at gennemføre.

Denne undersøgelse er, som nævnt i publikationens indledning, gennemført inden for rammen af Forsvarsakademiets Institut for Militærhistories forskningsprojekt om dansk forsvarspolitik fra 1909 til 1920. Den behandler specifikt de forsvarspolitiske debatter i Folketinget under to perioder, hvor debatterne var særligt tilspidset.

Den første valgte fokusperiode er knyttet til diskussionen af hærens materiel- og forsyningssituation i 1915. Den anden valgte periode er det lange forløb fra 1916 til eftersommeren 1917, der medførte skiftet i Hærens Overkommando, hvor hele den stadig mere modstræbende hærledelse blev udskiftet.

Undersøgelsen skal klarlægge de forsvarspolitiske debatspor, der i disse afgrænsede perioder var fremherskende i Folketinget. Begge debatspor førte mere eller mindre direkte til politisk bestemte formindskelser af sikringsstyrken imod den militære ledelses vilje. Den vil udelukkende fokusere på den indenrigspolitiske debats udvikling under det stærke ydre pres, som danske politiske aktører havde meget lidt indflydelse på. Den vil beskrive, hvordan den indre tilpasning, som de danske aktører havde en mere umiddelbar indflydelse på, blev offentligt italesat af de fire partier i folketinget. Det er således udelukkende den åbne parlamentariske debat, som her vil blive undersøgt.

De parlamentariske hovedmodsigelser stod imellem på den ene side en nyvalgt radikal mindretalsregering af erklærede antimilitarister og det pacifistiske socialdemokratiske støtteparti¹³⁰. Deroverfor stod Venstre og de forskellige konservative fraktioner i Højre¹³¹, som foreløbigt havde løst deres dybe indbyrdes langvarige strid om forsvarsspørgsmålet med forsvarslovene af 1909, der var et kompromis mellem deres opfattelser.

Den radikale regering skulle forvalte oppositionspartiernes forsvarstruktur, som både regerings- og støttepartiet havde været og fortsat var stærke og principielle modstandere af. Den dybe uenighed måtte til stadighed undertrykkes, fordi det under krigen var afgørende med en fælles ydre facade i udenrigs- og forsvarspolitikken.

¹³⁰ Antimilitarisme skal her forstås bredt, som det da blev anvendt i den politiske kamp som modstand imod enhver anvendelse af militære midler i mellemstatslig konfliktløsning med. Dette omfattede også den militære hierarkiske disciplinering af mandskabet. Neutralitetspolitikken krævede imidlertid selv efter Radikal – og senere Socialdemokratiske opfattelse - en vis form for militær grænsevagt, som eksempelvis rene pacifister ikke fandt acceptabel.

¹³¹ Partiet Højre vil blive benævnt som sådan, indtil omdannelsen til Det konservative Folkeparti i december 1915 pga. grundlovsrevisionen. I foråret 1917 udskiltes De Frikonservative, som hovedsageligt var repræsenteret i Landstinget, atter af partiet, da den konservative kontrolminister Rottbøll udtrådte af regeringen pga. en strid om den socialdemokratiske kontrolminister Stauning.

Problemformulering

Hvordan forløb den forsvarspolitiske debat under indtryk af hærens materiel- og forsyningsituation i 1915 og op til styrkeformindskelsen i 1917?

Spørgsmålene vil blive besvaret ved i hvert afsnit først kortfattet at redegøre for den generelle politiske situation omkring debatterne. Disse redegørelser vil være baseret på forsvarsminister Munchs erindringer¹³². Dernæst vil de forskellige debatspor blive empirisk fremlagt. Derefter vil en foreløbig sammenfatning af de forskellige spor blive foretaget. Endelig vil de foreløbige sammenfatninger opsamle de vigtigste emner til den afsluttende konklusion.

Første delanalyse

Hærens materiel- og forsyningsituation

Der havde i august 1915 i højrepresen været en livlig diskussion og udtalt bekymring om hærens materielle standard og almindelige forsyningsituation. Hærordningen af 1909 indeholdt eksempelvis ikke tilstrækkelige bevillinger til geværammunition. Oppositionens mistillid til regeringens evne og ikke mindst forsvarsministerens vilje til at udruste landets militære styrker tilstrækkeligt havde præget den forsvarspolitiske debat stærkt fra krigens udbrud. Forsvarsminister Munchs overvejelser angående den af regeringen eftertragtede styrkeformindskelse blev første gang forsigtigt luftet i foråret 1915. Den blev imidlertid på grund af hård modstand i oppositionen og hos hærledelsen ikke umiddelbart ført ud i livet. Den afgørende politiske mulighed viste sig imidlertid i forbindelse med debatten omkring hærens materiel – og forsyningsituation.

Højres forsvarspolitiske ordfører Wulff foreslog i midten af august uformelt forsvarsministeren at oprette en krigsforsyningskommission. Forsvarsministeren mente, at der allerede eksisterede et tilfredsstillende samarbejde imellem den civile industri og de militære myndigheder. Udenrigsminister Scavenius var bestemt ikke begejstret for en sådan kommission, der ville kunne vække unødigt opmærksomhed og bekymring i de krigsførende lande. Forslaget blev derfor skrinlagt.

I midten af september ville Højres landstingsgruppe imidlertid nedsætte en parlamentarisk kommission for at få de fortrolige oplysninger om hærens forsyning frem i offentligheden. Derfor aftalte forsvarsminister Munch med finansminister Brandes, at han den 16. september ville samle begge rigsdagens finansudvalg for i fortrolighed at redegøre for materielsituationen. Forsvarsministeren redegjorde for det civil-militære industrisamarbejde og advarede stærkt imod en offentlig kommission - tilsyneladende uden at møde væsentlige indvendinger fra oppositionen.

Den 20. september offentliggjorde højremanden grev Holstein-Holsteinborg så en stærkt kritisk artikel, hvori han direkte henvendte sig til Hærens Overkommando for at få at vide, om de militære foranstaltninger og forsyninger var tilstrækkelige. Der var ved at brede sig mistillid til den militære ledelse. En særdeles bekymret general Gørtz ønskede derfor foretræde for de to finansudvalg, hvor han personligt ville redegøre for situationen. Dette blev pure afvist af forsvarsministeren, som ikke ønskede militærets direkte indblanding i hans håndtering af forsvarspolitiske problemer (Munch: 1961: 80ff). Det grundlæggende forsvarspolitiske skel var således tydeligt markeret op til folketingets efterårssamling, der blev indledt den 5. oktober 1915.

---

¹³² Munchs erindringer giver den formelle kronologiske struktur og kontekst for analysen, selvom Munchs tilgang naturligvis er stærkt selektiv, hvilket ikke kan understreges nok. Det er dog den mest nøgterne og sammenhængende personlige beskrivelse af det politiske forløb under verdenskrigen, der findes, og som derfor også anvendes i denne sammenhæng.

5. oktober 1915

Under fremlæggelsen af den kommende finanslov bemærkede finansminister Brandes bla.;

"For Udgiftsbudgettet er det karakteristiske Tegn, at Militærudgifterne kræver et særdeles stort Beløb. I øvrigt er der efter min Mening ikke noget at bemærke om Udgiftssiden, men Militærudgifterne kræver et Beløb, som er 40,9 Mill. Kr. større end budgetteret og vedtaget paa Finansloven. Dette fremkommer paa den Maade, at Krigsministeriets Budget har krævet 35 160 000 Kr. mere end anslaaet og Marineministeriets Budget 5 740 000 Kr., altsaa tilsammen det angivne Beløb 40 900 000 Kr. Det er navnlig Sikringsstyrken, der kræver denne overordentlige store Udgift. Den øvrige Del af Udgifterne fremkommer derved, at der er Fordyrelse paa saa mange Konti, Priserne stiger. Sikringsstyrken er vedtaget paa Tillægsbevillingsloven for Krigsministeriet med 33 Mill. Kr., men der bruges 35 Mill. Kr., og det er saaledes at forstaa, at den ene Million var ordentlige Udgifter, der droges over paa det overordentlige Budget (...), den anden Million skyldes en Fordyrelse paa de forskellige Poster ved prisstigningerne".⁴

13. oktober 1915

Venstres ordfører Neergaard fremhævede i sin ordførertale, at rygtestrømmen i offentligheden nu var så løbsk, at det var nødvendigt for besindige folketingsmedlemmer at få indsigt i regeringens forsvarspolitik ved et fortroligt møde;

"Regeringen vilde styrke sin egen Stilling væsentligt, hvis den i højere Grad, end sket er, drog Rigsdagen ind i sin Fortrolighed og satte Rigsdagens Medlemmer i Stand til ud fra Selvsyn og ved Udbyttet af en fortrolig Forhandling med Ministeriets Medlemmer at virke beroligende eller til at gøre den Kritik gældende, som de mener maatte være af Betydning" (...) "Med Hensyn til forsvarsvæsnet kan Regeringen gøre det med fuldkommen Tryghed. Der er ingen her, som ikke ved, at vort Formaal med Hensyn til Krigen er ens for os alle, nemlig at opretholde vor Neutralitet klart, sikkert og retfærdigt til alle Sider og søge at bringe Landet saa uskadt som mulig ud af de vanskelige Forhold, der trykker os".

Den socialdemokratiske ordfører K. M. Klausen havde en helt anden opfattelse af den parlamentariske situation. Regeringen var hårdt presset udefra af krigen, og dette pres blev forstærket indefra af en uansvarlig og militaristisk opposition:

"Her har Regeringen en Modstand at overvinde, og denne Modstand er navnlig kommet frem fra de særlig forsvarsviriges Side, fra Militaristerne, disse Folk, som aldrig er tilfredse, hvor meget der end ofres, men som stadig stiller krav om mere; mere Mandskab, flere Vaaben, mere Ammunition, flere Skyttegrave, mere Pigtraad o. s. v. Militarismen er – det ved vi alle – umættelig, og det vil den vedblive at være, indtil den Dag kommer, da Socialdemokratiet vokser sig stærkt nok til at gøre det af med den og sætte det i Stedet, som vi arbejder for, nemlig Afrustning. Først da vil freden være sikret"

Denne politiske uansvarlighed skyldtes, at der var blevet iværksat en - set fra regeringen - utidig skræmmekampagne fra især højrepressen, hvor den militære ledelse blev forsøgt inddraget i statens civile ledelse:

"Det er en hidsig Agitation, der er drevet mod Ministeriet. Jeg skal saaledes minde om, hvad en forhenværende Landstingsmand forleden fremkom med. Han ønskede intet mindre, end at vore Generaler offentligt skulde udtale sig om, hvordan det stod til med vort Lands Forsvar, og særligt skulde Generalerne paapege de Mangler, som det

muligvis maatte have. Generalerne efterkom ikke denne Opfordring, og det vilde ogsaa have været uhørt, om de havde gjort det”.

Klausen mente, at det var stærkt bekymrende, at højrepressen tillod de mest yderligtgående angreb på forsvarspolitikken, den militære ledelse, og endda på selve folkestyret:

”Det er ikke saa længe siden, at et af Højres Blade fremkom med et meget skarpt Angreb paa vort Forsvarsvæsen, og navnlig blev der rettet et stærkt Angreb mod de styrende og ledende, mod Generalerne. Samme Blad indeholdt tillige forblommede Udtalelser om, at vor Hær skulde organisere sig som Statsmagt, og gøre det paa Trods af Regering og Rigsdag. Jeg vil haabe, at Regeringen vil have et vaagent øje med og en fast Haand overfor enhver Agitation, der fremkommer i den Retning. Til de forsvarsvrige, Militaristerne, vil jeg henstille at gøre det samme som Socialdemokraterne har gjort: Tag Lære af os og lær Resignationens Kunst!”.

Den radikale ordfører Povlsen manede kortfattet til politisk borgfred og folkeligt sammenhold:

”Tiderne er jo endnu overordentlige alvorlige”.

Højres ordfører Wulff indledte sit lange indlæg med en besindig opfordring om at lægge de indenrigspolitiske partistridigheder til side;

”og at man maa samle sig saa vidt muligt omkring den Regering, der sidder med Statens Tøjler i et saa alvorligt Øjeblik, og yde den støtte, man kan, i alle Forhold, der vender udadtil”.

Men derefter pegede han på et aktuelt problem angående debatten om hærens materiel - og forsyningsituation, som især oppositionens rigsdagsmedlemmer så som alvorligt;

”Rigsdagsmændene er overmaade vanskeligt stillede overfor deres Meningsfæller ude i Befolkningen, fordi de er afskaarne fra at lægge Forholdene klart paa Bordet for dem, men stadig maa lægge Fingeren paa Munden og sige: Vis Tillid! Vis Tillid! Det er et stærkt Krav at stille Befolkningen, og det er vanskeligt at faa den til at efterkomme det fuldt ud”.

Han udvidede tankerækken omkring materiel - og forsyningsituation ved at udvikle en forestilling om en fremtidig militær og civil selvforsyning;

”af det fredelige Forbrug her i Landet, alt det, vi trænger til i vor daglige Livsførelse, og jeg mener, at Krigen maa lære os, at heri maa der fremtidigt ske en Forandring”.

Derefter blev grundlaget for forsvarspolitikken kritisk gennemgået;

”Selvfølgelig mener den højtærede Minister [Munch] ikke, at der er Folk i Landet, som i og for sig ønsker forøgede Udgifter, men han har altsaa tænkt paa og rettet sin bemærkning til dem – og de er ret talrige baade blandt Mænd og Kvinder -, som er bange for, at landets Forsvarsforanstaltninger ikke er tilstrækkelige trods det, der er gjort for at sætte dem i brugbar Stand. Denne frygt, som næres i vide Kredse, tager ikke saa meget Sigte paa det, som den nuværende Regering iværksætter paa Grundlag af den bestaaende Lovgivning, den tager særlig Sigte paa selve det Grundlag, hvorpaa Regeringen arbejder, de bestaaende Forsvarslove. Bekymringen vender sig til dels mod disse Love, som man, sikkert med Rette, anser for ufyldstgørende, og dels mod den anden Side, nemlig mod Hærens Overkommando,

overfor hvilken man – om med Rette eller Urette ved jeg ikke – ytrer en udpræget mangel paa tillid”.

Mistilliden fra forskellige konservative kredse blev således rettet dels imod forsvarsordningen som sådan, og dels imod den militære ledelse af ordningen. Der var ifølge Wulff to hovedårsager til mistilliden. Den historiske årsag var at den civile politiske ledelse under udformningen af forsvarsordningen, havde nedtromlet den militære faglige ledelse:

”Overfor faldne Ytringer om Højres Forsvarsprogram [i 1909] gjorde jeg opmærksom paa, at Højre egentlig ikke havde noget særligt Forsvarsprogram, men kun krævede, at Forsvaret skulde indrettes saaledes, som den ansvarlige, militære Sagkundskab krævede det, men saa føjede jeg til, at jeg nærede megen Frygt for, at denne militære Sagkundskab under Forhandlingerne om Forsvarets Ordning havde været Genstand for et overordentlig stærkt politisk Tryk, saa at den havde ladet sig skrue ned til et Lavmaal af Krav, som hverken kunde svare til dens egen Overbevisning, eller være forsvarligt overfor Folket”.

Den anden årsag til den nutidige uro om Forsvaret i almindelighed og den dårlige materiel - og forsyningsituation i særdeleshed var:

”... en Frygt for, at vi i 1909 har faaet et Surrogat af ringe Værdi allerede den Gang, og at den Udvikling af krigsforholdene, vi nu lærer at kende omkring os, har gjort dette Surrogat endnu mindre Tilfredsstillende, saa at det svigter, naar det i givet Tilfælde skal bruges, og vi er jo ikke selv Herrer over, hvorvidt vi kommer til at bruge det; vi kan blive tvunget dertil. (...). Men det, jeg vil gøre her, er paa min Gruppens vegne at rette den indtrængende Henstilling til Regeringen: Er det ikke muligt at rette nogle af de Mangler ved denne Ordning, som Krigsforholdene har gjort saa iøjnefaldende” (...). ”Vi kan ikke nægte den den Anerkendelse, at de ikke er rettede eller i Færd med at blive rettet, og jeg vil tilføje, paa samme Maade som en af de foregaaende Ordfører gjorde, at saa slet, som en del af Pressen fremstiller vor Forsvarsordning, er den ikke, saa slet er vi ikke forsynede med Udrustning”.

Befolkningen ville dermed få mere tiltro til Forsvaret, hvilket ikke var det samme som militarisme:

”Hvis man derved kunde opnaa, at Befolkningen fik større Tillid til sit Værn, tror jeg, man havde opnaaet noget meget vigtigt. Det er nemlig ikke saadan, som det ærede Medlem for Københavns Amts 2den Valgkreds (K. M. Klausen) troede, at det er nogle vilde, vanvittige og umættelige Militarister, som ophidser Befolkningen. Det er det ikke: jeg kender i alt fald ingen, og skulde der eksistere nogle af den Slags, har de i alt fald ingen Indflydelse. Men det er saaledes, at der i den civile Befolkning og næsten endnu mere i militære Kredse er udbredt en Forestilling om, at der findes Mangler”.

Forsvarsminister Munch svarede bla. ved at fastholde det kritiserede lovgrundlag for forsvarsordningen:

”Det har fra første Færd været sagt fra vor side, at Forudsætningen for hele styrelsen under de nuværende Vilkaar var, at man byggede paa den Lovgivning, der blev gennemført i 1909. Det har været erkendt af alle politiske Partier, at denne Lovgivning maatte man betragte som Grundlaget under den Styrelse, der finder Sted i Danmark under Krigen, uanset om man var mere eller mindre tilfreds med den. Vi for vort Vedkommende har staaet og staar med den Opfattelse, at der er mange Ting deri, som vi ingenlunde kan billige. I den Henseende adskiller vor Synsmaade sig ikke fra

det ærede Medlems, selv om det er ud fra helt andre Grunde, at vi kommer til vor Opfattelse”.

Kritikken af forsvarsordningen og hærens materiel - og forsyningsituation gav forsvarsministeren anledning til at indkalde til et fortroligt møde med Rigsdagens medlemmer, hvor de nærmere detaljer omkring situationen mere åbent kunne fremlægges:

”Derimod udtalte det ærede Medlem Ønsket om, at der maatte ske det ene og det andet til afhjælpning af Mangler paa Materiellets Omraade, der kunde være for Haanden. Derom vil jeg sige, at det ærede Medlem vil vide, at jeg adskillige Gange har haft Lejlighed til at gøre Rede for Forholdene overfor Finansudvalgene. Der er af Regeringen, som det er meddelt Finansudvalgene, fulgt den Synsmaade, at den Ordning, som vi havde, og paa hvilken man byggede, maatte man administrere saaledes, at de forskellige Mangler, der indenfor den givne Ramme maatte findes, saa vidt muligt blev afhjulpet i rimeligt Omfang, saaledes som de efter et naturligt Skøn kunde siges billigvis at burde fjernes. Paa denne Lovgivnings Grund, ud fra denne Betragtning har vi styret, og derom har de politiske Partier i Rigsdagen været enige. Det har været Grundlaget for at bevare det Sammenhold om disse Spørgsmaal, det Samarbejde mellem Rigsdagens Partier, som vi for vort Vedkommende mener, er saa overmaade betydningsfuldt, og som man ogsaa fra alle Rigsdagens Partiers side har bidraget til. Man har fra en og anden Side maatte resignere for at kunne bidrage dertil, men man har bidraget dertil i erkendelse af Nødvendigheden og Betydningen deraf. Ogsaa i Fremtiden vil vi for vort Vedkommende være villige til at forhandle om disse Spørgsmaal med Partierne og tage alle rimelige Hensyn til, at det her er fornødent at søge en forstaaelse mellem 4 Partier, hvis Opfattelse paa det militære Omraade er vidt forskellig”.

Den eksisterende uro omkring den militære ledelse kom ifølge forsvarsministeren fra snævre højrekredse, som burde afvises og ikke imødekommes. Det var nemlig en umulig opgave, hvis den politiske enighed i Folketinget skulle opretholdes. Kritikken måtte i stedet rettes imod den øverste ledelse nemlig regeringen og Folketinget:

”Hertil vil jeg imidlertid knytte den Bemærkning, at naar det ærede Medlem for Københavns 1ste Valgkreds (Wulff) dernæst talte om den Uro, der fandtes i visse Kredse, og om, at der skulde bestaa et Mistillidsforhold mellem Overkommandoen og Nationen, tror jeg rigtignok, at det ærede Medlem kom ind paa en meget uheldig Vej. Jeg tror, at medens der vil være Mulighed for at bevare et Samarbejde og en Forstaaelse mellem partierne her paa Rigsdagen paa disse Omraader, kan det ikke nytte noget, at vi nærer den Forventning, at det skal være muligt at tilfredsstillende og bevare Roen i de Kredse, fra hvilken den Uro, der i den sidste Tid har været tilvejebragt, stammer. Dette er en uløselig Opgave, og hvis Højre foretager skridt, som kunde bidrage til at opmuntre de paagældende Kredse, tror jeg at man handler lidet klogt. Thi da vil man utvivlsomt i Stedet for at dæmpe Uroen paa disse Omraader komme til at forøge Uroen. Men jeg anser det for ganske uberettiget at sige, at der ved denne Agitation er skabt et Mistillidsforhold mellem Overkommandoen og Nationen. At der øves nogen kritik af nogle Talsmænd for snævre Kredse indenfor vor Befolkning, og at denne Kritik ikke rettes alene mod dem, den bør rettes imod, nemlig de ansvarlige Myndigheder: Regering og Rigsdag, men ogsaa udstrækkes til militære Myndigheder, er en stor Fejl fra vedkommende Personers Side, men det giver ikke Grundlag for at tale om et Mistillidsforhold mellem Overkommandoen og Nationen. Hvis Partier her paa Rigsdagen lader sig paavirke, lader sig gøre nervøse af den Agitation, der saaledes føres, vil de opnaa at vanskeliggøre de politiske Forhold herhjemme meget, og de vil opnaa at vanskeliggøre Forholdet ikke mindst paa det

militære Område. Jeg haaber, at dette ikke vil ske, og jeg har allerede tidligere sagt, at regeringen er fuldt ud rede til at yde sit Bidrag til at undgaa dette. Vi har gjort det hidtil, vi vil gøre det fremdeles, og den Form at anvende en almindelig Drøftelse i den samlede rigsdag til at fjerne, hvad der kan være af saadanne vanskeligheder, skal vi være fuldt ud beredvillige til at være med til".¹³³

Foreløbig sammenfatning af debatsporene

Venstre fremhævede, at debatten i pressen nødvendiggjorde parlamentarisk indsigt i regeringens forsvarspolitik igennem en fortrolig redegørelse for den militære forsyningssituation, hvilket ville være i regeringens egen interesse.

Socialdemokratiet betragtede det indre pres fra oppositionen på regeringen som uansvarligt, eftersom et regeringsskifte efter partiets opfattelse ville bringe neutraliteten i fare. Kritikken imod regeringen var drevet af umættelige militarister. Afrustning var den eneste garanti for varig fred. En offentlig udtrykt kritik af regeringens kurs var ren og skær agitation. De offentlige kritikere ønskede at inddrage den militære ledelse i kritikken af regeringen, selvom denne under ingen omstændigheder måtte blande sig i den politiske ledelse af forsvarspolitikken. Oplysninger om materielsituationen var givet adskillige gange til finansudvalgene. Regeringen burde gribe ind overfor udtrykte ønsker om statskup i højrepressen. Oppositionen burde besinde sig og affinde sig med situationen.

Højres ordfører indledte med et udtalt ønske om at opretholde den parlamentariske samling om regeringen. Det var dog svært at opnå befolkningens tillid til forsvarspolitikken, når den almindelige usikkerhed om materiel - og forsyningssituationen var så stor. Mange tvivlede endvidere på, om indsatsen på det militære område overhovedet var tilstrækkelig, og landet burde derfor udvikle en militær og civil selvforsyning. Bekymringerne gjaldt endvidere både forsvarsordningen og den militære ledelse. Den militære ledelse lod sig dengang tilsyneladende presse af den politiske ledelse til at godkende en mindre effektiv forsvarsordning, end der rent militærfagligt var belæg for. Derfor var det nu et surrogatforsvar, som skulle hævde landets neutrale status. Men en fuldstændig omordning var umulig under de givne omstændigheder. Den materielle forsyningssituation kunne dog alligevel forbedres mere end regeringen allerede havde gjort. Dette ville virke tillidskabende i befolkningen.

Forsvarsminister Munch understregede i sit svar, at uanset hvilke forskellige opfattelser, der end måtte herske omkring forsvarsordningen af 1909, så var og forblev denne ordning det lovgrundlag, som der nødvendigvis måtte styres efter. Afhjælperingen af hærens materielle mangler havde adskillige gange været gennemgået på fortrolige finansudvalgsmøder, hvor den erklærede politik havde været, at der måtte forvaltes på det foreliggende lovgrundlag. Eventuelle mangler kunne i stor udstrækning forbedres indenfor forsvarsordningens rammebetingelser, der i øvrigt udgjorde det eneste foreliggende grundlag for det brede parlamentariske samarbejde, som alle meningsforskelle til trods, fandtes på det forsvarspolitiske område. Derimod ville forsvarsministeren gerne indkalde til et fortroligt orienterende møde angående den militære forsyningssituation. Endelig bemærkede forsvarsministeren, at kritikken vedrørende mistillid imellem den militære ledelse og befolkningen var særdeles uheldigt for det eksisterende samarbejde. En imødekommelse af kritikken ville aldrig kunne få den til at forstumme snarere tværtimod. Kritikken skulle ikke rettes imod den underordnede militære ledelse, men imod den overordnede politiske, som gerne medvirkede til at oplyse Rigsdagen yderligere om den militære forsyningssituation.

¹³³ Rigsdagstidende: Folketingets ordentlige samling 1915 – 1916: spalte 83- 120ff.

Debatten udviklede sig altså hovedsageligt imellem Socialdemokratiet og Højre som de politiske debatspor, der udgjorde de mest uforsonlige modsætninger i Folketinget på det forsvarspolitiske område. Venstremedlemmerne var derimod mere afdæmpede i deres kritik. Forsvarsminister Munch kunne håndtere situationen ved at balancere retorisk og realpolitisk imellem at tilgodese det socialdemokratiske støtteparti, imødekomme Venstre og forsøge at inddrage Højre for ikke at gøre den forsvarspolitiske skillelinie i folketinget uovervindelig dyb. Regeringens altoverskyggende mål var at bevare en samlet opbakning til forsvarspolitikken i Folketinget.

Den 22. oktober blev Rigsdagen fortroligt orienteret om især hærens materiel - og forsyningssituation. Derefter var debatten i Folketinget i 1915 angående den militære forsyningssituation foreløbigt overstået. I følge forsvarsminister Munchs erindringer, var det fortrolige møde den 22. oktober en umiddelbar anledning til i det mindste parlamentarisk ro om forsvarspolitikken.

Hvad styrkereduktionerne angår, havde ministeren som nævnt allerede hen over foråret og sommeren 1915 forberedt en plan om at øge materielanskaffelserne til hæren imod, at den militære ledelse godkendte de efterspurgte formindskelser af sikringsstyrken med 14 000 mand: *"Dette fremhævede jeg meget stærkt for ham [Gørtz]; jeg erkendte, at de to ting ikke teknisk var forbundne, men at de var det politisk og finansielt. Han viste sig meget uvillig til Formindskelsen"* (Munch: 1961: 76). Forsvarsministeren havde politisk omvekslet stærkt efterspurgte materielanskaffelser med stærkt efterspurgte mandskabsformindskelser, og havde dermed skabt foreløbig ro om regeringens forsvarspolitiske linie. Den skulle dog snart blive omstridt igen. Men denne gang formede debatten sig nøjagtigt efter Munchs formel; materiel for at frikøbe mandskab.

Anden delanalyse

Den lange vej til chefskifte i eftersommeren 1917

Den radikale regering forsøgte i efteråret 1916 igen at nedskære sikringsstyrken med en fjerdedel fra dens daværende styrke på 46 000 mand. Det var igen kritiske artikler i højrepressen om hærens materielsituation, men denne gang også en enkelt om sikringsstyrkens overdrevne størrelse, der foranledigede debatten. Den militære ledelse var igen stærkt imod, og det afspejlede sig direkte i de konservatives principielle modstand. Derimod var Venstre nu mere forhandlingsvillige, men ville først ikke gå stik imod overkommandoen, og lagde sig derfor meget tæt på de konservative. Socialdemokratiet ville hellere end gerne gå med til mere end de 25 % formindskelse, men ville helst bevare enigheden imellem partierne.

Igen var det ansvarsfordelingen imellem den civile og militære ledelse, der var det reelle og ømme politiske punkt. Forsvarsministeren mente, at styrkeformindskelsen udelukkende var en civil beslutning, hvorimod venstre og især de konservative mente, at beslutningsprocessen også burde omfatte den militære ledelse. General Gørtz havde i november 1916 atter truet med sin afgang, hvis formindskelsen blev gennemført. Forsvarsministeren måtte foreløbigt udskyde planerne om en større formindskelse, men gennemførte alligevel en mindre reduktion af værnepligtige fra 35 000 til 31 000 mand fra februar 1917 (Munch: 1961, s. 180 - 185).

Omkring juli 1917 var der trods mange og vanskelige forhandlinger partierne imellem hen over foråret og sommeren stadig ingen afklaring. Den konservative kontrolminister Rottbøll truede i begyndelsen af august med at gå af, hvilket ville medføre, at også Venstres kontrolminister J. C. Christensen forlod regeringen. I løbet af august 1917 bragte forsvarsministeren efter utallige politiske underhåndsmålinger atter spørgsmålet på bane. Kongen gav formelt tilladelse til, at general Tuxen, der var chef for den jysk-fynske hærstyrke, blev beordret til at afløse Gørtz som hærens Overgeneral. Ingen af kontrolministrene modsatte sig, eftersom Kongen nu var med forsvarsministeren. Munch kunne således nu i overensstemmelse med både Venstre og de fleste

konservative gennemføre sin længe planlagte nedskæring af styrken til 32 000 mand (Munch: 1961, s. 254 – 274).

Denne anden delanalyse vil først redegøre for den forsvarspolitiske debat i efteråret 1916 omkring styrkeformindskelsen, og dernæst afsluttende inddrage den meget korte men sigende efterdebat i 1917 frem til chefskiftet i august.

3. oktober 1916

Finansminister Brandes redegjorde for statens militære udgifter, og konkluderede, at de høje militærudgifter måtte få enhver mulig indvending imod regeringens forsvarspolitiske indsats til at forstumme:

"Krigsministeriet og Marineministeriet figurerer paa de nævnte Paragraffer med en Udgift af 28 Mill. Kr., medens de paa Finansloven 1915 – 16 var satte til 27 Milioner, men Udgiften blev 89 Mill. Kr. Krigstilstanden medførte altsaa en Stigning af 62 Mill. Kr". (...) "De første fem Maaneder af dette Finansaar har vist en Stigning for de militære Ministeriers vedkommende af 15 Mill. Kr. i Forhold til i Fjor, men der er nogen Rimelighed for, at det er tilfældigt, at Forøgelsen just i disse fem Maaneder er blevet saa høj, men under 10 Mill. Kr. kan der ikke regnes med, det vil sige, at vi kommer op over 100 Mill. Kr.s Udgift paa de militære Budgetter. Jeg vil indprente dette Tal i ærede Medlemmers Erindring, hvis der udefra skulde høres Ord om, at der ikke bruges tilstrækkeligt til militære Foranstaltninger; jeg tror dog, at man kan sige, at 100 Mill. Kr. for indeværende Finansaar kunde tilfredsstille alle selv med de mest afvigende Meninger paa dette Punkt".

17. oktober 1916

Venstres ordfører Neergaard bemærkede, at der var bred tiltro til ministeriet, hvor de tre kontrolministre nu sad, angående de ekstraordinære forsvarsudgifter:

"Der har i Rigsdagen været en stiltiende Overenskomst, kan jeg sige, mellem alle Partier om at lade Ministeriet, som er den Faktor i Lovgivningsmagten, der ubetinget har mest Oversigt over disse Forhold, afgøre, hvad det mener er nødvendigt her, og disse Beløb, som Ministeriet har foreslaaet til ekstraordinære Forsvarsudgifter, er uden undtagelse, kan jeg sige, blevet tiltraadt af alle Partier og tiltraadt uden synderlig Forhandling".

Der var fra den militære sagkundskabs - eller i det mindste forsvarsvenlige - side offentligt udtrykt ønske om at formindske styrken, og derfor mente Neergaard, at mandskabsformindskelser kunne godtgøre forøgede materielanskaffelser:

"Der er imidlertid i den senere Tid oftere og oftere fra kompetent eller i alt Fald fra sagkyndig militær Side, fra Mænd, om hvis varme Interesse for Forsvaret man ikke kan tvivle, og som – det gælder i alt Fald en af dem – paa dette Omraade har indtaget et særligt udpræget forsvarsvenligt Standpunkt, fremkommet Udtalelser om, hvorvidt det ikke vilde være ønskeligt i nogen Grad at nedsætte Tallet paa Sikringsstyrken og maaske til Gengæld afhjælpe nogle af de øjensynligste Mangler ved vort Forsvar, t. Eks. Ved Flyevæsenet".

K. M. Klausen fra Socialdemokratiet mente, at de store militærudgifter på statens budget var uundgåelige og uholdbare:

"Vi ved alle, at Grunden til, at Resultatet blive saa ringe, og Underskuddet saa stort [på finansloven], skønt Landets Indtægter er steget saa stærkt, er den, at Militærvæsenet sluger saa forfærdelig mange Penge i disse Krigsaar, at vi er oppe paa betydeligt mere

end 100 Mill. Kr.s Udgift til vort Militærvæsen. Under saadanne Omstændigheder kan ingen Finanslov holde. Ingen Indtægt kan slaa til, naar en enkelt Del af Udgifterne kan sluge saa meget”.

Han støttede derfor forslaget om formindskelse ikke blot ud fra en økonomisk men også en social betragtning:

”Det tiltalte mig derfor meget at høre den Tanke, den foregaaende Taler (N. Neergaard) fremsatte, om det ikke var muligt at nedsætte Militærudgifterne. Den vej, den ærede foregaaende Taler tænkte paa, er den samme, jeg ogsaa har tænkt paa, idet jeg har tænkt, om det ikke var muligt at formindske Sikringsstyrken. Vi har allerede siden den første store Indkaldelse nedsat Sikringsstyrken ikke en, men adskillige Gange. Det var jo muligt, vi kunde gøre det igen og gøre det saaledes, at det kom til at betyde en virkelig Besparelse, ikke alene for Statskassen, men ogsaa for Befolkningen, for alle de mange, som maa ofre deres Tid og Kræfter inde ved Sikringsstyrken. Maaske kan denne Tanke ikke drøftes her ved de offentlige Møder i Folketinget”.

Den nu konservative Wulff anså det nominelle udgiftsniveau som i grunden intetsigende:

”Jeg skal saa endelig komme ind paa en Bemærkning af den højtærede Finansminister om Forsvarsudgifterne. Ministeren oplyste, som det er berørt et Par Gange i Dag, at disse Udgifter paa Finanslovsforslaget udgør 100 Mill. Kr. eller overskrider 100 Mill. Kr., og han spurgte da, maaske lidt udfordrende, om man ikke fandt, det var nok, om nogen vilde kræve mere til Forsvaret. Jeg er i og for sig enig med Ministeren i, at den Sum, han har nævnt, 100 Mill. Kr., er en stor Sum, men om den er stor nok, eller den maaske er for stor, beror ikke paa dens absolutte størrelse, men paa, hvad man faar for den. Af den Sum gaar den allerstørste Del selvfølgelig til Underhold, altsaa til Føde og Klæder for det indkaldte Mandskab af Sikringsstyrken, og Mandskab skal man have, uden det kan man ikke være sin Neutralitet”.

Han rejste atter spørgsmålet om hærens materiel - og forsyningssituation:

”Men Mandskab alene forslaar ikke, det maa have de nødvendige Vaaben og den dertil hørende Ammunition, og nu spørger jeg: Har Sikringsstyrken det? Hvis den ikke har det, hvis den ikke har de fornødne Vaaben, er Summen ikke blot stor nok, men meget for stor i Forhold til det, man faar for Pengene. Og jeg tror, Forholdet er saaledes, at Sikringsstyrken ikke er tilstrækkeligt forsynet med de Midler, hvormed den skal bekæmpe et Angreb paa Neutraliteten, hvis et saadant fremkommer”.

Forsvarsudgifterne burde enten forhøjes til et substantielt tilstrækkeligt niveau eller også måtte besparelser paa mandskabet kunne afhjælpe materiel - og forsyningssituationen:

”Jeg skal ikke komme ind paa Enkeltheder i saa Henseende ved den offentlige Forhandling; enhver vil forstaa Grunden dertil. Men jeg har den bestemte Mening, at vi ikke faar behørigt Vederlag for de 100 Mill. Kr., som vi giver ud og vil komme til at give ud i det kommende Finansaar. Hvis jeg har ret deri, vil et af to være rigtigt: enten at forøge de 100 Mill. Kr. med saa meget, at man foruden at underholde Mandskabet kan give det de nødvendige Vaaben og den nødvendige Ammunition, og skulde man derved forhøje Beløbet noget, vilde det ikke være en slet, men god Økonomi, thi saa fik man da det Vederlag for Pengene, vi ikke faar for de 100 Mill. Kr.; eller man kunde gaa en anden Vej – og der kommer mine Ytringer til at gaa, delvis parallelt med Ytringer af det ærede Medlem fra Æbletoft (N. Neergaard) -, man kunde maaske gaa

en anden vej, som vilde vinde endnu større Bifald, nemlig af de 100 Mill. Kr. at anvende mindre til Mandskabet og derved faa noget tilovers at anvende til de manglende Vaaben og den nødvendige Ammunition”.

Wulff havde dog en enkelt vigtig tilføjelse til sit forslag om styrkeformindskelser nemlig, at den militære sagkundskab blev taget med på råd:

”Jeg siger maaske, thi jeg vover ikke at paatage mig Ansvaret ved at sige noget om, hvorvidt en Formindskelse af Sikringsstyrken er forsvarlig eller ikke. Det maa de militære Autoriteter om. Men hvis de finder den forsvarlig, maaske fordi den Militærstyrke vi har inde, nu er blevet gennemøvet i en Grad, vi ikke tænkte os Muligheden af før Krigen – hvis det er muligt at formindske den, kunde det være rigtigt at gøre det, ikke for at undlade at bruge saa og saa meget af de 100 Mill. Kr., men for at rette de Mangler, der er til Stede, og sørge for, at Sikringsstyrken, om den virkelig skulde blive brugt, har de fornødne Midler til at værges sig overfor en Angriber. Det er et Spørgsmaal, jeg gerne vil henstille til Regeringens, ikke mindst til de nye Kontrolministres, overvejelse”.

Han understregede, at troværdigheden af det forsvar, som alle var enige om skulle opretholdes, var helt afgørende:

”Jeg gaar ud fra, at hvilke Meninger vi indenfor de forskellige Partier end har om det, nogle kalder Militarisme og andre vort Lands Forsvarsvæsen, er vi enige om, at det ufornuftigste af alt vilde være at give store Summer ud til Forsvarsanstalter, som ikke muliggjorde et virkeligt Forsvar, men i paakommende Tilfælde gjorde Sikringsstyrken til et værgeløst Bytte for en Angriber og i Udlandets Øjne kastede et Skær af Humbug over vore Foranstaltninger. Vi maa vel alle sammen, hvordan vi end ser paa Forsvaret, være enige om, at skal vi have et Forsvar, skal det være et alvorligt Værn. Derfor vil jeg slutte med at rette den Henstilling til regeringen at undersøge det Spørgsmaal, om man ikke kunde rette de Mangler, der findes, enten ved at forhøje Summen, eller ved at gøre Sikringsstyrken mindre og anvende flere Midler end hidtil til Vaaben og til den manglende Ammunition, saa at vi derved kunde faa et efter vore Forhold virkeligt forsvarligt og tilfredsstillende Værn”.¹³⁴

18. oktober 1916

Munch svarede, at han personligt havde været og stadig var særdeles interesseret i en formindskelse af sikringsstyrken, men at det parlamentariske samarbejde havde været overordentligt tungtvejende:

”Under Forhandlingen her i Gaar blev der berørt et Spørgsmaal, som sikkert omfattes med en saa stor Interesse i Befolkningen, at jeg har ment, at det var rigtigt allerede i Dag at gøre nogle Bemærkninger i Sammenhæng dermed. Det, jeg tænker paa, er Spørgsmaalet om Muligheden af en Indskrænkning af den for Tiden indkaldte Sikringsstyrke... Det er en Selvfølge, at Ministeriet stadig har haft sin Opmærksomhed rettet imod de Muligheder, der maatte være for at tilvejebringe en Lettelse i den Byrde, der hviler paa Befolkningen paa grund af de ekstraordinære Indkaldelser. For mit personlige Vedkommende har jeg den størst mulige Opfordring til stadig at beskæftige mig dermed i Kraft af de mangfoldige til mig rettede Henvendelser, der har været Udtryk for, hvor tungt den Byrde føles af Befolkningen. Det er ogsaa ærede Medlemmer bekendt, at der gentagne Gange har fundet Indskrænkninger af Sikringsstyrkens Størrelse Sted, og ogsaa efter den sidste af disse Indskrænkninger, der foregik efter

¹³⁴ Rigsdagstidende: Folketingets ordentlige samling 1916 – 17: spalte 30 – 85.

Forhandlinger med Rigsdagens Partier, har det gentagne Gange være drøftet, om det var muligt at komme videre i samme Retning”.

Forsvarsministeren bemærkede med glæde det parlamentariske kursskifte i blandt oppositionens partier:

”Hidtil er disse drøftelser endt med det Resultat, at det ikke vilde være muligt at foretage Ændringer i den Ordning, man nu var kommet til, uden at fremkalde megen Uro og megen Strid, og derfor har man udsat videre Forandringer paa dette Omraade. Nu er imidlertid Ønsker om en Overvejelse udtalt her fra de forskellige Partier i Rigsdagen, og det er da en Selvfølge, at jeg ligesom Ministeriet i det hele vil være særdeles beredvillig til at tage Spørgsmaalet op til Forhandling og Overvejelse, en Overvejelse, hvor der gælder det samme som ved tidligere Lejligheder, at man maa tage alle de Hensyn i betragtning, som her kan have Betydning, ogsaa til de politiske Forhold herhjemme”.

Forsvarsministeren opridsede den ifølge ham korrekte parlamentariske fremgangsmåde, der ubetinget måtte holdes indenfor den civile politiske beslutningsproces. Den militære sagkundskab, hvis stilling i spørgsmålet om styrkeformindskelser var uforandret imod, skulle under ingen omstændigheder inddrages i afgørelsen.:

”Naar en Drøftelse paa dette Omraade nu skal finde Sted, forekommer det mig, at det naturlige vilde være, at den begynder i det samlede Ministerium, hvor der nu er Talsmænd for alle Rigsdagens Partier. Det er da min Tanke overfor Ministeriet at forelægge Oplysninger om de forskellige Muligheder, der maatte findes, med saa fyldige Oplysninger som muligt om de Forandringer i den bestaaende Tilstand, som Lettelsen af Byrderne paa den ene eller anden Maade maatte medføre. Det ærede Medlem for Københavns 1ste Valgkreds, der udtalte sig om Spørgsmaalet i Gaar, gjorde en Bemærkning, hvoraf jeg maa slutte, at han og hans Meningsfællers Stilling til Sagen vil være afhængig af den Opfattelse, der maatte findes hos de militære Myndigheder. Den anskuelse, som ved tidligere Forhandlinger om dette Spørgsmaal har været næret af de militære Myndigheder, er bekendt for det ærede Medlem for Københavns 1ste Valgkreds som for alle Medlemmer i denne Sal. Naar Forhandlingen nu genoptages, er det imidlertid min Tanke for Ministeriets Medlemmer at forelægge en Redegørelse fra de militære Myndigheder angaaende deres Opfattelse af hele dette Spørgsmaal, og paa Grundlag af de Oplysninger, der saaledes kan tilvejebringes, tænker jeg mig, at vi kan føre en Forhandling. Det vil saa vise sig, om denne Forhandling fører til Enighed mellem alle Medlemmer af Ministeriet og mellem alle Partier her paa Rigsdagen om Ændringer”.

Forslaget fra Venstre om anskaffelser af især flyvemateriel blev afvist med henvisning til den almindelige forsyningssituation:

”Det ærede Medlem fra Æbeltoft nævnede i denne Forbindelse, at hvis man ved Indskrænkning af Styrken foretog visse Besparelser, kunde der maaske skaffes Mulighed for en Udvikling af en eller anden Art af Materiellet. Det ærede Medlem nævnede særlig Flyvemateriellet. Derom vil jeg sige, at Spørgsmaalet om Udvidelse af Flyvermateriellet ikke i første Række har været et Spørgsmaal om Penge, men om Anskaffelsesvanskeligheder. En Ændring med hensyn til Sikringsstyrken og de dertil knyttede Besparelser vil altsaa ikke, saaledes som Forholdet hidtil har været, have Betydning i denne Henseende”.

Om de konservatives vedvarende bekymringer med hensyn til hærens ammunitionsforsyninger, bemærkede forsvarsministeren, at yderligere tiltag hovedsageligt var besværliggjort af den almindelige forsyningssituation:

"Det ærede Medlem for Københavns 1ste Valgkreds gjorde i samme Forbindelse nogle Bemærkninger om vor Ammunitionsforsyning. Det ærede Medlem sagde, saa vidt jeg forstod ham, at det var med Betænkelighed, at han dvælede ved dette Spørgsmaal. Jeg maa tilstaa, at det ikke er mig klart, hvorfor det var nødvendigt for det ærede Medlem at overvinde de Betænkeligheder, han havde ved at omtale dette Spørgsmaal her i Salen, thi Forholdet er jo, at alt, hvad der i saa Henseende kan oplyses, foreligger oplyst for det ærede Medlem ved gentagne Konferencer i Finansudvalget, og derved vil det ogsaa være det ærede Medlem bekendt, at de Vanskeligheder, der har foreligget med Hensyn til Ammunitionsforsyningerne, har været Anskaffelses – og Fremstillingsvanskeligheder og ikke Vanskeligheder, som beroede paa Pengebevillinger. Det ærede Medlem vil derfor af de Forhandlinger, som har fundet Sted, være paa det rene med, at den tanke, han udkastede, om at man muligvis kunde faa større Ammunitionsforsyninger ved Hjælp af Besparelser ved Sikringsstyrkens Omfang, ikke har Bund i Virkeligheden, da det, som sagt, ikke er Pengeforholdene, men Anskaffelsesforholdene, der har været bestemmende. Om selve Ammunitionsforsyningen, om den forøgelse, der er foregaaet, om dens Tilstrækkelighed eller Utilstrækkelighed, om de Muligheder, der i saa Henseende foreligger, skal jeg selvfølgelig paa dette Sted i øvrigt ikke udtale mig".¹³⁵

Foreløbig sammenfatning af debatsporet 1916 - 17

Finansminister Brandes blandede sig for første gang offentligt i forsvarspolitikken med sin bemærkning om, at de store udgifter til forsvaret måtte tilfredsstille selv de mest afvigende holdninger til forsvarspolitikken.

Neergaard understregede tilliden til det udvidede radikale ministerium, efter at kontrolministrene var indsat. Han greb den lille politiske mulighed, som en forsvarsvenlig oberst (N. P. Jensen) i offentligheden havde ladet stå åben med hensyn til at formindske styrken imod at anskaffe materiel til flyvevæsenet.

Klausen mente, at de store udgifter til forsvaret nødvendigvis måtte sprænge statsbudgettet. En formindskelse var derfor nødvendig, både af økonomiske, men især af sociale, grunde.

Wulff betragtede det store forsvarsbudget som et rent nominelt beløb. Han ønskede i stedet enten en mere substantiel opfyldelse af forsvarsordningen eller en besparelse på mandskabet, som kunne overføres til materielanskaffelser. Den militære sagkundskab skulle igen tages med på råd omkring styrkeformindskelsen. Eftersom alle, mente han, var enige om, at et forsvar var nødvendigt, skulle det også være troværdigt.

Forsvarsministeren var personligt meget optaget af en styrkeformindskelse, men havde hidtil anset det for politisk umuligt at gennemføre betydelige formindskelser. Derfor hilste han de nye meldinger fra oppositionen velkommen. Forsvarsministeren udlagde den ifølge ham korrekte parlamentariske beslutningsprocedure, som var og burde forblive en civil politisk afgørelse uden militær indblanding. Materielle nyanskaffelser var blevet udskudt af forsyningsmæssige og ikke økonomiske grunde. Det var altså ikke penge eller vilje, der manglede, men mulighed for overhovedet at importere materiel, der var problemet.

Den forsvarspolitiske debat i efteråret 1916 var dermed i al væsentlighed afsluttet. Enkelte folketingsmedlemmer fra især Socialdemokratiet og de Konservative fortsatte med at stikke til hinanden, men derudover var spørgsmålet om en formindskelse af sikringsstyrken parlamentarisk uddebatteret.

Den eneste senere debat kom først i november 1917, hvor den nu vedtagne formindskelse gav anledning til en mindre men meget sigende afsluttende meningsudveksling.

---

¹³⁵ Rigsdagstidende: Folketingets ordentlige samling 1916 – 17: spalte 96ff.

Venstre havde nu endegyldigt skiftet side. De nu stærkt splittede Konservative var ifølge Wulff derimod stadigvæk principielt imod styrkeformindskelsen. Men de var ikke, til forsvarsministerens åbenlyse tilfredshed politisk stærke nok til at modsætte sig den.

Pinstrup fra Venstre:

"Venstre har med stor Tilfredshed erfaret, at der nu forestaar en stor Indskrænkning af Sikringsstyrken".

Wulff fra de Konservative:

"Paa den anden Side har vi den bestemte Opfattelse, at en saadan Formindskelse af Sikringsstyrken, som nu er besluttet, er uheldig og uforsvarlig af Hensyn til Landets Sikring. Men selv om vi er af den Mening og altsaa for saa vidt kræver, at der maa ses bort fra de Byrder, som Landets Interesser paalægger ogsaa de Mennesker, jeg for nylig nævnede, kan vi fuldstændigt gaa med til – hvis man vil gaa til en Udvalgsbehandling – at søge, om man noget stærkere kan komme den Del af Befolkningen til Hjælp, som særligt lider under de Byrder, den for Landets Skyld maa paatage sig".

Forsvarsministeren:

"Det ærede Medlem for Københavns 1ste Valgkreds (Wulff) gjorde den Bemærkning, at det konservative Folkeparti ansaa den Ændring af Sikringsstyrken, som er besluttet, for urigtig. Jeg kan dertil kun sige, at i Overensstemmelse dermed har det konservative Folkeparti udtalt sig i den Skrivelse, som er blevet tilstillet mig, men efter at dette er sket, har unægtelig Udtalelser af partiets Formand i det andet Ting samt den Maade hvorpaa Spørgsmaalet er blevet omtalt i det konservative Folkepartis Presse, givet det Indtryk, at Partiets Stilling til Sagen er særdeles uklar. Det tror jeg er det almindelige Indtryk af de forskelligartede Udtalelser, der er fremkommet. Men hvorledes det nu end maatte forholde sig med det konservative Folkepartis Opfattelse, er Ændringen nu besluttet og vil altsaa i den nærmeste Fremtid træde i Kraft".

Wulff:

"Jeg tror ikke, at den højtærede Minister skal lægge noget ind i, hvad han kaldte Modsigelser mellem forskellige Udtalelser fra Medlemmer af det konservative Folkeparti. Partiets Stilling er fuldkommen klar nu, som den har været før, nemlig den, at vi ikke er i Stand til at se, at det under Forhold saa alvorlige, som de er i Øjeblikket, er rigtigt at indskrænke Sikringsstyrkens Størrelse til en Snes Tusind Mand".¹³⁶

Dermed afsluttedes det lange chefskifte. Forsvarsminister Munch havde endegyldigt vist, at det var den politiske ledelse, der trods alt styrede sværdet. Ministeren sammenfattede begivenhedsforløbet således i sine erindringer:

"Denne Indskrænkning, der havde givet Anledning til saa megen Strid, gennemførtes, uden at der opstod den meget omtalte Uro. Blot en Maaned før kunde dette ikke være sket; men det var åbenbart, at Udsættelsen af Indskrænkningen den 1. august i Befolkningen havde fremkaldt en meget dyb Skuffelse. Stemningen var saa stærk, at den brød den Modstand, der hidtil havde gjort sig gældende. Selv blandt de militære Ledere bredte sig en Følelse af, at det ikke kunde nytte at staa imod, og Kongens Betænkeligheder svækkedes".

---

¹³⁶ Rigsdagstidende: Folketingets ordentlige samling 1916 – 17: spalte 4432 – 4435.

"Ogsaa i Det konservative Folkeparti svandt Iveren for at opretholde den hidtidige Styrke ind. Efter den foreløbige Opgivelse den 1. august viste der sig i Partiets Blade en Tilbøjelighed til at give det Udseende af, at Partiet egentlig ikke havde noget imod Indskrænkningen, og man begyndte at lægge Ansvar paa de radikale Ministre, uanset at Partiet paa Rigsdagen bestemt havde modsat sig Indskrænkningen. Allerede 5. august kom der i "Nationaltidende" et interview med Piper [de konservatives formand], der viste, hvor usikker man følte sig. Han afviste Medansvar for Indskrænkningen, men føjede til: "Skønner Ministeriet paa Grundlag af hele den Viden, der baade igennem Udenrigsministeriet og igennem Overkommandoen staar til dets Raadighed, at Sikringsstyrken kan formindskes, uden at den ligelige Neutralitet forrykkes, og uden at et eventuelt Forsvar umuliggøres, kan Ministeriet jo hjemsende Styrken eller en Del af denne". Jeg sluttede deraf, at de Konservative ikke vilde være i Stand til at rejse betydelig Opposition" (Munch: 1961: 275).

Sammenfatning

Den forsvarspolitiske debat i Folketinget under 1. Verdenskrig fandt sted inden for én overordnet målsætning, nemlig at bevare den danske neutralitet og dermed holde landet ude af krigen. Denne målsætning blev udtrykkeligt og gentagne gange bekræftet af alle partier i Folketinget. Midlerne var der derimod dyb uenighed om. Debatsporene vil nu blive endeligt sammenfattede, hvorefter en konklusion vil blive draget.

Endelig sammenfatning af debatsporene

Debatten udviklede sig hovedsageligt imellem Socialdemokratiet og Højre/De Konservative, som de politiske debatspor, der udgjorde de mest uforsonlige modsætninger i Folketinget på det forsvarspolitiske område. Venstregrupperne var derimod almindeligvis mere afdæmpede i deres kritik. Regeringens altoverskyggende mål var at bevare en samlet opbakning til forsvarspolitikken i Folketinget samtidig med, at man udnyttede forsvarstrætheden til at opnå styrkereduktioner. Forsvarsminister Munch kunne på regeringens vegne til stadighed balancere imellem at tilgodese Socialdemokratiet, imødekomme Venstre og forsøge at inddrage Højre / de Konservative for ikke at gøre den forsvarspolitiske skillelinie i Folketinget unødvendig dyb.

Socialdemokratiet anså i 1915 oppositionens indre pres som en uansvarlig forøgelse af det stærke pres, som regeringen var underlagt. Kritikken imod regeringen var usaglig og militaristisk. De ønskede oplysninger om materiel - og forsyningssituationen var allerede blevet gjort tilgængelige. Ønsket om, at inddrage den militære ledelse i den politiske beslutningsproces blev pure afvist. Den kritiske opposition måtte opgive sine forbehold og samarbejde om den førte forsvarspolitik. Den senere debat i 1916 udviste et mere ideologisk afdæmpet forhold til formindskelserne, der var nødvendige af statsfinansielle, økonomiske og især sociale årsager.

Det radikale Venstres partipolitiske ordfører var naturligt nok nærmest fraværende i debatterne, men partiet blev selvfølgelig rigeligt repræsenteret i debatten ved forsvarsminister Munch, hvis særegne position vil blive sammenfattet til sidst. Som udgangspunkt delte de radikale dog tydeligvis Socialdemokratiets antimilitarisme, men havde svært ved parlamentarisk at markere dette under det radikale regeringsansvar, der forsøgte at skabe ro om forsvarspolitikken.

Venstre bemærkede i 1915 forsigtigt, at debatten i højrepressen kunne bringes til standsning ved en fortrolig redegørelse om den militære forsyningssituation, hvor Folketingets partier havde mulighed for at få indsigt i de materielle forhold omkring sikringsstyrken. Dette ville være til regeringens fordel. I 1916 bekræftede Venstre tilliden til det nu udvidede Radikale ministerium, og benyttede den meget lille mulighed, som én forsvarsvenlig modstander af den store mandskabsstyrke havde offentliggjort, til at foreslå en formindskelse af sikringsstyrken.

Højres ordfører indledte i 1915 med stærkt at beklage den manglende folkelige opbakning til forsvarspolitikken, der var opstået, fordi de materielle mangler var så indlysende store. Højres bekymringer omfattede endvidere selve grundlaget for forsvarspolitikken nemlig

forsvarsordningen af 1909 samt den militære ledelses store eftergivenhed overfor – i Højres øjne - uforsvarlige politiske krav til Hæren. Den militære forsyningssituation kunne dog forbedres yderligere indenfor de givne rammer, hvilket ville virke tillidsvækkende. Den militære sagkundskab skulle ubetinget inddrages i en beslutning om formindskelser.

Højre anså i 1916 det store forsvarsbudget som meningsløst, med mindre der enten blev anvendt tilstrækkelige midler til en fuldstændig gennemførelse af forsvarsordningen, eller der blev gennemført en mandskabsformindskelse, hvor besparelserne blev anvendt til at udbedre de materielle mangler for at øge forsvarets troværdighed. Men den militære ledelse måtte ubetinget kunne godkende en eventuel formindskelse.

Forsvarsminister Munch fastholdt stædigt igennem alle debatterne, at forsvarsordningen af 1909 i princippet var og forblev det eneste politiske lovgrundlag, som kunne anvendes til at samle de vidt forskellige forsvarspolitiske holdninger. Derfor måtte alle partier indse nødvendigheden af et samarbejde, hvor alle ikke fuldstændigt kunne få tilgodeset deres særlige forsvarspolitiske holdninger. De materielle mangler, der måtte være, skulle således findes indenfor denne ordning, hvilket et fortrøligt møde ville orientere folketingsmedlemmerne om. Men de skulle ikke forvente, at højrepressens kritik af den militære ledelse standsede. Den burde derimod rettes imod de virkelig ansvarlige for forsvarspolitikken nemlig regeringen og Folketinget.

Forsvarsministeren var i 1916 overbevist om, at yderligere styrkeformindskelser ikke var politisk mulige, men de overraskende udmeldinger fra oppositionen gjorde, at en parlamentarisk beslutningsproces kunne iværksættes, hvilket var og skulle forblive, en helt igennem civil politisk afgørelse. Selvom oppositionen denne gang anvendte den Munch'ske formel; materiel i stedet for mandskab, understregede Munch, at yderligere anskaffelser ikke var mulige på grund af den almindelige svære forsyningssituation. Det var ikke pengene eller viljen, bedyrede han, men umuligheden af at importere, der hindrede materielle anskaffelser til forsvaret.

Konklusion

De respektive debatspor delte sig næsten udelukkende i forhold til de forsvarspolitiske midler, og ikke det overordnede udenrigspolitiske mål om at holde landet udenfor krigen.

Mest yderligtgående på regeringssiden var Socialdemokratiet, som i den første debat 1915 gerne offentligt talte imod militarismen som en farlig og forfejlet sikkerhedspolitik. Afrustning var det eneste sikre middel til at opnå en varig fred. Men indtil Socialdemokratiet selv kom til magten, måtte de affinde sig med de faktiske forhold i realpolitikken, og få det foreløbigt bedste ud af situationen, hvilket betød en fast støtte til den Radikale regering. Derimod var indlægget fra 1916 betydeligt mere pragmatisk i forhold til styrkeformindskelsen, hvilket antydede en vis forsvarspolitisk ansvarliggørelse i partiet.

På oppositionens side viste Venstre sig at være forholdsvis moderate og afdæmpede i deres modstand imod formindskelserne. Indlæggene i begge debatter var prægede af hensynet til den siddende regerings svære vilkår, og åbenlys kritik af forsvarspolitikken var nærmest fraværende. Især i debatten i 1916 udviste Venstre ordførers ordfører en nærmest komisk omhu for at understrege det forsvarsvenlige i at støtte den styrkeformindskelse, som venstre nu egentlig også gerne så gennemført: *"Der er imidlertid i den senere Tid oftere og oftere fra kompetent eller i al Fald fra sagkyndig militær Side, fra Mænd, om hvis varme Interesse for Forsvaret man ikke kan tvivle, og som – det gælder i alt Fald en af dem – paa dette Område har indtaget et særligt udpræget forsvarsvenligt Standpunkt..."*. Venstres ordfører ledte tydeligvis efter selv den mindste undskyldning for at formindske styrken uden at fremstå som forsvarskritisk i offentligheden. Debatten i 1917, hvor en Venstremand kortfattet hilste de netop gennemførte formindskelser velkommen, var meget sigende for udviklingen i Venstres indstilling til forsvarspolitikken. Hvor de i begyndelsen stod fast sammen med Højre mod regeringen, var de i 1916 betydeligt mere

tilbøjelige til at overveje formindskelser, hvorefter de i 1917 ligefrem udtrykte glæde over hjemsendelserne.

Højre var ubetinget det mest åbenlyst kritiske parti i Folketinget i forhold til regeringens forsvarspolitik. Selvom ordføreren i disse så alvorlige tider ofte manede til sammenhold, var Højre dybt påvirkede af den meget regeringskritiske offentlige debat i højrepressen. Det var simpelthen svært for Højres folketingsmænd at møde deres mere eller mindre vrede vælgere. Debatindlægget i 1915 var således præget af en omfattende kritik af forsvarsordningen, overkommandoen og hærens materiel - og forsyningssituation. Højres folketingsmænd var tilsyneladende mere kritiske i offentligheden end i de lukkede og fortrolige møder, hvilket det lange selvtillidsdiggørende indlæg i 1915 vidnede om. Debatindlægget i 1916 var betydeligt mere afdæmpet, selvom den grundlæggende forsvarsvenlige indstilling vedblev at skinne tydeligt igennem. Valget stod ifølge de nu Konservative imellem en fuldstændig opfyldelse af forsvarsordningen uanset de økonomiske omkostninger eller at spare på mandskabet og i stedet anskaffe sig tilstrækkeligt materiel således, at det tilbageblevne forsvar i det mindste var troværdigt. Dele af det nydannede Konservative Folkeparti deriblandt ordføreren fastholdt stædigt i 1917, at styrkeformindskelsen var uforvarlig uden den fornødne militærfaglige godkendelse.

Forsvarsminister Munch havde debatterne igennem især to konstante og indbyrdes sammenhængende politiske dagsordener, nemlig den parlamentariske og den forsvarspolitiske. Den overordnede parlamentariske dagsorden var ubetinget at bevare samarbejdet i Folketinget imellem de vidt forskellige partiers holdninger til forsvarspolitikken. Dette kom til udtryk igennem en næsten formalistisk fastholdelse og strategisk udnyttelse af forsvarsordningen af 1909. Uanset hvilke politiske uenigheder, der end måtte være om ordningen, var og forblev den det eneste foreliggende lovgrundlag, som folketingets partier nødtvungent kunne samles om. Det var indenfor denne givne rambetingelse, at Munch dygtigt manøvrerede imellem Socialdemokratiets erklærede pacifisme og Højres udtrykkelige forsvarsvenlighed. Med ordningen som det indiskutable udgangspunkt stod han på forholdsvis sikker parlamentarisk grund, eftersom det netop var Venstre og Højre, der i sin tid havde besluttet og mere eller mindre gennemført den. Det var denne ufuldendte forsvarsordning, der gav Munch den nødvendige politiske bevægelsesfrihed. Støttepartiet Socialdemokratiet var gennemgående sikkert på, at forsvarsministeren i princippet delte deres antimilitaristiske anskuelser, hvad oppositionen naturligvis også var klar over. Debatten om den militære forsyningssituation viste, at forsvarsministeren var i stand til at fastholde sin temmelig formalistiske forvaltning af ordningen til trods for en stærkt kritisk opposition fra især Højre, mens han samtidigt kunne bevare Venstre og Socialdemokratiet nogenlunde sikkert indenfor den givne ordning. Det var i den første debat, at han endegyldigt afgrænsede det fremtidige forsvarspolitiske debatfelt med formlen; materiel imod mandskab. Dermed blev den militære ledelse nu mere og mere sat ud af det parlamentariske spil om forsvarspolitikken. Men den civile ledelse skulle først sejre endeligt over sværdet ved den senere debat omkring chefskiftet.

Den gennemgående forsvarspolitiske dagsorden var altså især kendetegnet ved, at materielanskaffelser skulle erstatte mandskab, hvis forandringer overhovedet skulle finde sted. I den senere debat i 1916 – 17 var det netop denne begrundelse, der af oppositionen selv blev anvendt til at foreslå en formindskelse af sikringsstyrken. Formindskelsen blev senere gennemført, selvom forsvarsministeren i Folketinget udtrykkeligt understregede, at materiellet ikke kunne anskaffes pga. importvanskeligheder. Belastningerne ved indkaldelserne - både sociale og økonomiske - spillede en afgørende rolle for især Socialdemokratiet men også i stigende grad for Venstre, hvorimod de Konservative til forsvarsministerens åbenlyse tilfredshed blev delt på spørgsmålet. Hvor den næsten samlede politiske ledelse i Folketinget nu var overbeviste om at gennemføre den forestående styrkeformindskelse, var den militære ledelse stadigvæk stærkt imod. Dette standpunkt medførte dens afgang. Munchs forsvarspolitiske dagsorden må derfor også siges at have indeholdt en både meget principiel og særdeles pragmatisk tilgang til at afklare forholdet imellem den civile og militære ledelse. Forsvarsministeren havde ikke blot pragmatisk omvæxlet mandskab for materiel, stik imod den militære ledelses vilje. Han havde også - som Radikal

politiker - klart og tydeligt fastslået ansvarsfordelingen og magtforholdet imellem regeringen og dens underordnede militære tjenestemænd i Overkommandoen.

Litteratur

Munch, P: Erindringer 1914-1918. København, 1961.

Kilder

Se noter

Samfundsøkonomien under krigen

Dansk samfundsøkonomi var i tiden frem til den første verdenskrigs udbrud efter nutidens målestok overordentlig liberal. Der var, bortset fra visse mindre offentlige reguleringer og grundinvesteringer, ikke betydelige statslige interventioner i økonomien. Dette blev drastisk ændret efter de første dage af august 1914, hvor statslige indgreb i økonomien nærmest blev dagligdag.

De krigsførende landes blokader medførte, at regeringen nedsatte Den Overordentlige Kommission (DOK), som blev bemyndiget til nærmest planøkonomisk at fordele de knappe ressourcer og tilførsler til både produktion og forbrug. De samlede statslige udgifter, målt i andel af BFI, udgjorde i 1913- 14 ca. 9 %, i 1916- 17 små 11 %, og i 1918 var de oppe på omkring 18 %. Den store vækst i de statslige udgifter under de sidste krigsår skyldtes udelukkende civile udgiftsposter, der over den nævnte periode steg fra 7,8 til 15,3 %, hvorimod de militære udgifter under formindskelsen af sikringsstyrken faldt en smule fra 2, 9 til 2, 4 % (Thomsen: 1991, s. 211).

De fleste neutrale lande dækkede statens merudgifter under krigen igennem en øget beskatning. Den danske stats indkomster ved indkomst- og formuebeskatninger udgjorde før krigen 2,5 % imod 7,5 % ved krigens afslutning (Ibid.: 211). Derfor blev statsgæld og pengeforsyning ikke umiddelbart et samfundsøkonomisk problem. Det blev de store prisstigninger og den faldende realløn derimod hurtigt.

Den hidtidige frie bevægelighed af varer, tjenesteydelser, kapital og arbejdskraft over grænserne forsvandt nærmest fuldstændigt ved krigsudbruddet, og de faste valutakurser med det forholdsvis stabile prisniveau ophørte ligeledes ganske brat, da guldindløseligheden blev ophævet (Ibid: s. 199). De efterfølgende voldsomme prisstigninger blev forsøgt holdt nede igennem et omfattende prisreguleringssystem, men alligevel steg priserne støt igennem krigen.

Tabel 1: Udviklingen i priser, nominalløn og realløn 1914 – 1918

Indeks 100 = 1914	1914	1915	1916	1917	1918
Prisudviklingen	100	116	136	155	182
Nominalløn	100	102	118	133	170
Realløn	100	88	87	86	95

(Thomsen: 1991: s. 203)

Det var bemærkelsesværdigt, at et neutralt land som Danmark oplevede en så kraftig reallønstilbagegang frem til 1917. Samtidigt var detailpriserne steget med gennemsnitlig omkring 15 – 20 % om året, således at de fleste priser ved krigens afslutning var to – til tredoblede. Eksempelvis steg elementære livsfornødenheder som visse fødevarer med over 85 % og brændsel med 175 % på trods af den omfattende offentlige prisregulering (Hansen, Henriksen:1980, s. 74).

Prisstigningerne

Priserne steg gennemsnitligt med 82 % under hele krigen (Tabel 1). Der var dog store indbyrdes forskelle imellem de forskellige varegrupper. Da Den Overordentlige Kommission blev nedsat i dagene efter krigsudbruddet, blev Statistisk Departement pålagt opgaven at udregne de løbende prisstigninger for en gennemsnitlig københavnsk arbejderfamilie på 2 voksne og 3 børn med et årligt husholdningsbudget på 2 000 Kr. Disse tal skulle ligge til grund for den statslige prisregulering af dyrtiden i Danmark.

Tabel 2: Årlige absolutte fødevarepriser 1914- 1918

Fødevareudgifter i kroner:	Juli 1914	Juli 1915	Juli 1916	Juli 1917	Feb. 1917	Juli 1918
Flæsk og kød:	234	328	420	370	402	483
Smør, mælk, ost, æg:	217	282	324	371		
Margarine/ fedt:	73	95	100	125	492	499
Fisk; fersk og salt:	30	30	38	42	41	42
Brød:	153	199	194	284	264	264
Mel, gryn o. lign:	33	56	59	80	80	82
Kartofler, grønt og frugt:	54	65	65	82	95	120
Sukker, urtekram, øl m.v:	156	164	186	226	268	287
Tilsammen:	950	1. 219	1. 386	1. 580	1. 642	1. 777

(Statistiske Efterretninger 1918: s. 103)

Prisstigningen havde altså rundt regnet været på godt 300 kr. årligt fra juli 1914 til juli 1917, hvorefter stigningen løb op på 500 kr. årligt fra juli 1917 til juli 1918.

Tabel 3: De årlige procentuelle prisstigninger fra 1914

Indeks 100= Juli 1914.	Udgifter til fødevarer	Andre udgifter	Samtlige udgifter
Juli 1914	100	100	100
Juli 1915	128	106	116
Juli 1916	146	127	136
Juli 1917	166	144	155
Feb. 1918	173	160	166
Juli 1918	187	177	182

(Statistiske Efterretninger 1918: s. 103)

Den samlede prisstigning i Danmark på et gennemsnitligt husholdningsbudget under krigen var således på 82 %. Den omtrentlige samme prisstigning i Norge udgjorde i marts 1918 137 %, og i Sverige var prisstigningen i april 1918 103 % (Statistiske Efterretninger 1918: side 105).

De stærkt stigende priser bevirkede, at den allerede indførte kommunale dyrtidsregulering, i form af direkte løntilskud og billige fødevarer fra 1914 og 1915 blev udvidet og forøget. Det første trin var i slutningen af 1916, hvor kommunerne af Folketinget blev bemyndiget til at sænke priserne på basisfødevarer og brændsel til gavn for "de ved dyrtiden vanskeligt stillede personer", hvilket reelt var alle danske forbrugere. Dette var den første universelle sociale ydelse i Danmark. I 1918-19 anvendte den danske stat således i alt 336 mill. kr. til at regulere fødevarer – og brændselspriserne, hvilket udgjorde omkring 80 % af de offentlige merudgifter under krigen (Thomsen: 1991: 214). Men ikke alene steg priserne voldsomt, reallønnen faldt samtidigt, hvilket ramte meget forskelligt i de respektive socialgrupper og medvirkede til, at dyrtidens byrder blev særdeles skævt fordelt.

Reallønsfaldet

Reallønsnedgangen kan i overvejende grad tilskrives, at produktionen i de første krigsår, pga. blokaderne og indkaldelserne, generelt var faldet med omkring 5 % med en deraf følgende tendens til stigende arbejdsløshed i visse sektorer (Thomsen: 1991, s. 205). Derudover var pengelønnen for de flestes vedkommende, fastlagt ved en femårig overenskomst fra 1911. Under overenskomstforhandlingerne i 1916 kunne de aftalte stigninger dog ikke kompensere for nedgangen i reallønnen, der på det tidspunkt gennemsnitligt var på over 10 % (Hansen: 1977, s. 18). Inflationspresset var dengang et nyt økonomisk fænomen, der fik arbejderbevægelsen til at holde igen, imens arbejdsgiverne ikke ville pålægges restriktioner, der ved et krigsophør kunne virke konkurrenceforvridende. Det almindelige indtryk var, at lønmodtagerne under dyrtiden bar det meste af krigens byrder. Der var imidlertid store indbyrdes forskelle imellem de forskellige lønmodtagergrupper (Thomsen: 1991, s. 209).

Reallønsfaldet og de offentlige tjenestemænd

Det gik endnu dårligere for mange funktionærer og tjenestemænd end for gennemsnittet, især for ansatte i stat og kommuner, hvor lønfremgangen var betydeligt mindre end for de andre grupper (Tabel 4 og 5). En undersøgelse af indtægtsforskydningerne under krigen viser, at det især var de selvstændige erhvervsdrivende, der stærkt forbedrede deres realindkomster med op til 40 %. Derimod måtte tjenestemænd og offentlige funktionærer sammen med arbejderne opleve et reallønsindkomstfald på omkring 10 % (Hansen, Henriksen: 180, s. 44).

Funktionærer i private erhverv kunne nogenlunde opretholde reallønnen på førkrigniveau, hvorimod statsansatte tjenestemænd i perioder kom til at mærke dyrtiden mest af

alle under de første krigsår. Statens lønninger var i langt overvejende grad blevet fastsat ved lov helt tilbage fra 1908 uden nogen form for pristalsregulering. Dette lange lønefterslæb bevirkede, at de statsansatte tjenestemænd allerede inden krigens udbrud havde fået en reallønstilbagegang på 10 % samtidigt med, at den øvrige befolkning samlet set oplevede en velstandsstigning på omkring 15 %. Derfor måtte krigens dyrtid ramme denne gruppe særligt hårdt (Ibid: 48).

Tabel 4: Indkomstforskydninger 1914 – 1918. Årsindtægt pr. forsørger i kroner

	Selvstændige erhvervsdrivende	Tjenestemænd/funktionærer	Arbejdere	Rentenydere/pensionister	Samtlige indkomster
1914	1 830	1 530	670	1 200	1 120
1915	2 480	1 660	730	1 370	1 340
1916	3 830	1 990	850	1 770	1 810
1917	3 800	2 130	930	1 800	1 860
1918	4 510	2 620	1 090	2 200	2 220

Tabel 5: Indeks for realindkomst pr. forsørger

	Selvstændige erhvervsdrivende	Tjenestemænd/funktionærer	Arbejdere	Rentenydere/pensionister	Samtlige indkomster
1914	103	100	98	98	100
1915	120	93	92	96	102
1916	159	96	92	106	119
1917	138	90	88	95	107
1918	139	94	88	98	108

(Hansen, Henriksen: 1980, s 43)

De lavest lønnede tjenestemænd såsom postbude og portører i provinsen, havde eksempelvis i 1914 en årlig begyndelsesløn på 1 200, hvor en gennemsnitlig arbejders årsløn lå på 1 380. Selvom dyrtidsreguleringerne i 1915 og 1916 havde en vis udjævnende virkning, kunne de lavere tjenestemænd opleve en yderligere tilbagegang i reallønnen på 20 %, hvilket var det dobbelte af en arbejders reallønsnedgang. Relativt værst af alle var de højere tjenestemænd dog stillede. Deres samlede reallønstilbagegang under krigen var på 30 % (Hansen, Henriksen: 1980: 48).

"Hårdest ramt af reallønsfaldet blev således tjenestemændene. P. gr. Af de mange forskellige love er det ikke muligt at angive nøjagtigt, hvorledes nedgangen fordelte sig på de forskellige grupper, men som følge af den nys omtalte sociale linie i dyrtidsreguleringen, var hovedtendensen et pct.vis større tab for højerelønnede. Noget andet er, at tabet p.gr. af det lave udgangspunkt har været mest føleligt og sandsynligvis nærmet sig en egentlig nødsituation for de lavere tjenestemænd" (Milhøj: 1954: 19f).

Jernbane – og postfunktionærerne deponerede i 1917 kollektivt deres opsigelser, hvilket var en begivenhed uden fortilfælde i tjenestemændenes historie, der medførte, at sagen blev taget op politisk. En kreds af meget utilfredse officerer fra hæren lagde ligefrem sag an imod krigsministeriet for at få udbetalt et felttillæg, hvilket dog blev afvist af domstolene.

"Statslønningerne var fastsat i en lang række love, som for de forskellige områder var mere eller mindre forældede, hvorfor en lønreform også var påtænkt allerede ved krigsudbruddet. Planerne herom blev nu skrinlagt til bedre tider, mens man i stedet søgte at klare sig med en række midlertidige foranstaltninger, der både i form og indhold mere havde karakter af almisser end af løntillæg" (Milhøj: 1954: 17).

Den store lønningskommission blev nedsat i 1917 for at skabe et sammenhængende løn – og pensionssystem samt at dyrtidsregulere lønningerne. Kommissionens anbefalinger trådte dog først i kraft i 1919. Til gengæld var den forholdsvis effektiv. Hvor forholdet imellem de laveste og højeste tjenestemandslønninger i 1919 var 1:6, blev den allerede i 1920 1:4 igennem dyrtidsreguleringen (Hansen, Henriksen: 1980: 49).

Sammenfatning

Sammenfattende kan den samfundsøkonomiske udvikling under den første verdenskrig beskrives som en temmelig brat og brutal overgang fra en nærmest fri og ureguleret markedsøkonomi til en tilnærmelsesvis planøkonomisk fordeling af de knappe samfundsressourcer. Hvor statens merudgifter under krigen i langt overvejende grad blev forholdsvis godt dækket igennem en væsentlig forøget person – og formuebeskatning, så blev prisstigningerne og reallønsfaldet hurtigt et påtrængende samfundsøkonomisk problem.

Priserne steg gennemsnitligt med 82 % under hele krigsperioden, og - sammenholdt med de fastlagte femårige overenskomster fra 1911, og især de statslige overenskomster fra 1908 - blev dyrtiden i Danmark i begyndelsen af krigen særdeles mærkbar for store grupper af især arbejdere og offentlige ansatte. Selvom de højere offentlige funktionærer samlet set oplevede det største reallønsfald, så var det især de lavere offentlige funktionærer, som relativt mærkede dyrtiden mest. De forskellige kommunale dyrtidsreguleringer, som blev gennemført over et par gange under krigen, gjorde ikke den samlede privatøkonomiske situation væsentlig bedre for de lavere offentlige tjenestemænd. Især ikke hen imod afslutningen af krigen hvor de store årlige prisstigninger yderligere forstærkedes. Det var først efter, at den store lønningskommissions anbefalinger blev gennemført umiddelbart efter krigen, at det meget ulige lønforhold imellem højere og lavere offentlige tjenestemænd blev nogenlunde udlignet.

Levevilkår for militære tjenestemænd under 1. Verdenskrig

Statistisk Departement gennemførte i 1916 en større undersøgelse af husholdningsregnskaber for tjenestemænd i Danmark. Af de mange forskellige højere og lavere tjenestemændsfunktioner, der er medtaget i undersøgelsen, var der to militære tjenestemænd; en stabssergent og en kaptajn, som udførligt havde holdt regnskab med deres samlede husholdningsforbrug igennem hele året 1916. Desværre blev undersøgelsen ikke gennemført i de efterfølgende år, således at løn – og prisudviklingen kunne sammenlignes over en årrække, men det er stadigvæk muligt at få et godt

komparativt indblik i de respektive højere og lavere militære tjenestemænds privatøkonomi i et enkelt år under krigen.

Litteratur

Hansen, S.V: Økonomisk vækst i Danmark (Bind 2). København, 1977.

Hansen, S.V.,Henriksen,I: Dansk socialhistorie (Bind 6). København, 1980.

Lindberg, J. K: Indtægtsforskydninger i Danmark 1908- 20, i Nationaløkonomisk Tidsskrift, side 289- 319. København, 1921.

Milhøj, P: Lønudviklingen i Danmark 1914- 1950. København, 1954.

Thomsen, N: Dansk industri efter 1870 (Bind 3). Odense, 1991.

Kilder

Statistiske Efterretninger 1916, København.

Statistiske Efterretninger 1918, København.

Stabssergenten og kaptajnen

En 44- årig stabssergent fra en provinsby, med en 29- årig kone, og to børn på 7 og 6 år, anvendte sine midler således som det er anført i venstre kolonne. Den 46 årig kaptajn, også i provinsen, med en 36 årig kone og 5 børn i alderen 10, 8, 6, 5 og 2 brugte sin omtrent dobbelt så store indtægt som vist i højre kolonne.

STABSSERGENTEN.		KAPTAJNEN.	
Indtægter:		Indtægter:	
Mandens Hovedfortjeneste	2 628	Mandens Hovedfortjeneste	4 750
- Bifortjeneste	300	- Bifortjeneste	532
Hustrus og Børns Fortjeneste	-	Hustrus og Børns Fortjeneste	-
Indtægt af Logerende	-	Indtægt af Logerende	-
Syge- el.a. Forsikring	-	Syge- el.a. Forsikring	-
Gaver	-	Gaver	67
Andre Indtægter	61	Andre Indtægter	704
Indtægter ialt	2 989	Indtægter ialt	6 053
Udgifter:		Udgifter:	
<i>Fødevarer:</i>		<i>Fødevarer:</i>	
Rug- eller Sigtebrød	66	Rug- eller Sigtebrød	123
Hvedebrød, Kager o. l.	76	Hvedebrød, Kager o. l.	97
Ærter og Bønner	3	Ærter og Bønner	3
Mel	48	Mel	75
Gryn	18	Gryn	26
Kartofler	31	Kartofler	55
Grønsager	34	Grønsager	56
Frisk Frugt	16	Frisk Frugt	37
Tørret Frugt	12	Tørret Frugt	14
Sukker	37	Sukker	91
Kaffe og Tilsætning	52	Kaffe og Tilsætning	33
Forskellige Urtekramvarer	46	Forskellige Urtekramvarer	87
Hvidtøl, Sodavand o.l.	37	Hvidtøl, Sodavand o.l.	13
Okse-, Kalvekød, Fars, Vildt	72	Okse-, Kalvekød, Fars, Vildt	14
Svinekød, fersk	125	Svinekød, fersk	215
Flæsk	-	Flæsk	3
Spækhøkervarer til Gaffelmad	73	Spækhøkervarer til Gaffelmad	44
- til Paalæg	36	- til Paalæg	22
Fersk Fisk	13	Fersk Fisk	18
Klipfisk og Spegesild	9	Klipfisk og Spegesild	9
Smør	7	Smør	-
Margarine	117	Margarine	175
Fedt	1	Fedt	2
Ost	35	Ost	29
Æg	14	Æg	20
Mælk og Fløde	83	Mælk og Fløde	232
Fødevarer i alt	1 061	Fødevarer i alt	1 493
Bajersk Øl	11	Bajersk Øl	1
Spiritus og Vin	21	Spiritus og Vin	15
Tobak og Cigarer	47	Tobak og Cigarer	57
At overføre	1 140	At overføre	1 566

STABSSERGENTEN.		KAPTAJNEN.	
<i>Øvrige Udgifter</i>		<i>Øvrige Udgifter</i>	
Klæder til Manden	77	Klæder til Manden	129
- - Hustruen	135	- - Hustruen	54
- - Børnene	78	- - Børnene	128
Andre Manufakturvarer	49	Andre Manufakturvarer	41
Vask og Strygning ude	10	Vask og Strygning ude	18
Sæbe og Soda	16	Sæbe og Soda	34
Fødtøj, nyt og Reparationer	146	Fødtøj, nyt og Reparationer	178
Rep. og Anskaff.: Husgeraad	27	Rep. og Anskaff.: Husgeraad	66
- - Møbl. og Sengetøj	105	- - Møbl. og Sengetøj	20
- - Andet	2	- - Andet	51
Kul	1	Kul	64
Koks	96	Koks	114
Andet Brændsel	7	Andet Brændsel	64
Petroleum, Sprit	2	Petroleum, Sprit	-
Gas	41	Gas	82
Elektricitet	15	Elektricitet	67
Husleje	342	Husleje	700
Telefon	-	Telefon	-
Skatter	63	Skatter	271
Læge og Medicin	8	Læge og Medicin	111
Personlig Pleje	25	Personlig Pleje	31
Kontingent til Livsforsikring	114	Kontingent til Livsforsikring	641
- - Syge- og Ulykkesf.	-	- - Syge- og Ulykkesf.	129
- - Brandforsikring	3	- - Brandforsikring	16
- - faglige Foreninger	11	- - faglige Foreninger	34
- - andre Foreninger	8	- - andre Foreninger	41
Papir, Porto o.l.	24	Papir, Porto o.l.	50
Bøger til Skolebrug	3	Bøger til Skolebrug	39
- Andre	9	- Andre	31
Skolepenge	16	Skolepenge	284
Anden Undervisning	-	Anden Undervisning	80
Aviser	10	Aviser	27
Jernbane- o.a. Rejser	59	Jernbane- o.a. Rejser	194
Hoteller o.l. Udgift paa Rejse	30	Hoteller o.l. Udgift paa Rejse	40
Teater o.l.	61	Teater o.l.	143
Fortæring ude	40	Fortæring ude	35
Sporvogn o.a. Kørsel	5	Sporvogn o.a. Kørsel	9
Cykel og Reparation af C.	-	Cykel og Reparation af C.	62
Tyendeløn o.a. Hjælp i Huset	38	Tyendeløn o.a. Hjælp i Huset	311
Gaver (ikke til Husstanden)	57	Gaver (ikke til Husstanden)	190
Velgørehed	27	Velgørehed	19
Diverse Udgifter	60	Diverse Udgifter	53
Udgifter i alt	2 961	Udgifter i alt	6 217
Værdi af fast Ejendom	-	Værdi af fast Ejendom	10 000
Løsøreforsikring	4 000	Løsøreforsikring	14 000
Sparekassebeholdning pr 1/1 16	10	Sparekassebeholdning pr 1/1 16	945
Kontant - -	140	Kontant - -	13
Tilgodehavende	-	Tilgodehavende	2 000
Forøgelse af Formue i Aaret	28	Forøgelse af Formue i Aaret	- 164